

A valószínűség, mint az eugenetika alapja. *)

A

z a megtisztelő felszólítás, hogy az idén én tartsam meg a Herbert Spencer nevéhez fűződő előadást, élénk visszaemlékezéseknek egész halmazát idézte föl bennem. Spencer erős egyénisége, az a teljes odaadás, mellyel egy maga választotta és élethosszig tartó munkát vállaira vett és amellyel, az absztrakt gondolkodás útvesztőiben is, a gyöngédségnek oly ritka melege párosult, mindez annyira mély benyomást tett lelkemre, hogy azt az évek el nem moshatják.

Nem az írásairól akarok beszélni, azokat másutt eleget magyarázták, hanem azt akarom nyilvánosan elismerni, hogy neki személyesen nagyon sokkal tartozom. Tartozom neki azért, amit nyertem, az ő készsége, élő rokonérzése és metsző kritikája folytán, mellyel azokat a gondolatokat tárgyalta, mellyekkel akkor telítve voltam. Az volt a szokása, hogy délutánonkint egy-két pihenő órát töltött az *Athenaeum Club* régi dohányzójában és néha átsétált a szomszédos billiárd-szobába, ha szabad volt az

*) Olvasóink előtt nem ismeretlenek azok az érdekes kísérletek, melyek az emberi faj nemesítése tudományának megalkotására történtek. Ezen irány nagynevű úttörője, Francis Galton folyó év júniusában az oxfordi egyetemen a *Herbert Spencer Lecture*-t arra használta fel, hogy *Probability, the Foundation of Eugenics* cím alatt az általa képviselt törekvéseknek néhány fontos új szempontjára hívja fel a figyelmet. Ezen előadást itt egész terjedelmében bemutatjuk olvasóinknak, mert alkalmasnak látszik arra, hogy e kérdés múltját s jelen állapotát megismertesse azon egyéni jelességek mellett, melyek az előadó világhírű személyéhez fűződnek.

A szerk.

asztal. Nap-nap után ily módon részem volt azokban a rövid beszélgetésekben, melyek gyakran különösen érdekesek voltak számomra. Ezek a jóleső, gyönyörű percek elmúltak régen. Sok mindentől megfoszt a kor, de alig van valami, ami jobban fájna, mint kortársaink elvesztése. Ifjú koromban félénk voltam az idősebbek jelenlétében, részben azért, mert éreztem, hogy a fiatalok gondolatai nem lehetnek teljes összehangzásban az öregekével. Most, hogy magam is öreg vagyok, úgy látom, hogy sok fiatal barátom élesen érzi ugyanezt a különbséget, és sokat veszítek abból az őszinte kritikából, mely minden kutatónak megbecsülhetlen segítője.

Az eugenetika története.

Bizonyosan meglepte önöket is, hogy úgy az oxfordi Boyle-előadásnak, mint ennek az előadásnak címében az új eugenetika szót olvasták. Nem szándékos, csupán véletlen találkozás volt s én ezt jó jelnek veszem. Az eugenetika mezeje oly tágas, hogy semmi szükségét sem érzem annak, hogy mint második előadó, az előzőnek nyomdokaiba lépjek; ellenkezőleg, ez a körülmény nagyobb szabadságot ad nekem, mert fölment attól, hogy részletezzem azt, ami már másutt tárgyalás alá került. Teljesen egyetértek azzal a felfogással, melyet barátom és munkatársam Prof. Karl Pearson olyan kiválóan képvisel s örülök, hogy fel vagyok mentve minden további utalástól arra a tárgyra, melyre előadásának legnagyobb része vonatkozott s melyben ő sokkal jobb vezető és végtelenül nagyobb tekintély, mint magam.

Az eugenetika történetének vázolásában szerénytelennek kell látszanom, egyrészt mert én szítottam fel a parányi lángot, mely bizonytalanul lobogott addig, míg bele nem kapott a közeli levő alkalmas anyagok halmazába és magasra nem lobbant, hogy ezentúl önmagából táplálkozva szabadon égjen, másrészt, mert legújabban ismét sokat dolgoztam a haladásáért.

Az eugenetika szót én alkottam és használtam először *Human Faculty* című könyvemben, mi még 1883-ban jelent meg s azóta régen elfogyott, azonban nemsokára olcsó kiadásban fog megjelenni. Ebben a munkámban az emberiségnek lényegesen testvéri voltát hangsúlyoztam, mert az öröklés szememben igazi valóság; hangsúlyoztam azt a hitemet is, hogy tettekre születünk s nem arra, hogy segítségre várjunk, mint az alamizsnáért siránkozó éptestű henyék. Az egyéneket a lények végtelen óceánjából elszakadt véges elemeknek tekintem, melyek egy bizonyos

időre cselekvő képességgel vannak felruházva. Ez az én egyetlen válaszom amaz örökösen visszatérő kérdésekre: „Miért? honnan? hová?” A közvetlen „hová” nem egészen sötét; az irányából, melyet ma a természet alakulásaiban követ, látunk valamit. Ez az irány a lélek, test és jellem fejlődése a növekedő energia és alkalmazkodás felé.

Gyakran csudálkoztam azon, hogy Keats*) *Hyperion*-ját, egy befejezetlen költeménynek e hatalmas töredékét nem tették a fejlődésre vonatkozó gondolatok kiinduló pontjává. Keats oly következetes, hogy magukat az istenségeket is a fejlődés termékeinek tartja. A legrégebbi istenek, mint a *Chaos* szülte *Coelus* pusztá entitások, ezek nemzik *Saturnust*, *Oceanust*, *Hyperiont* és a titánok fajzatát, kikleigázzák őket. Ezeket idővel saját ivadékaik, az olimpiai istenek üzik el birodalmukból. Az istenségek tulajdonságai minden következő fokozaton jelentékeny haladást mutatnak. Mikor Hyperion a fenyegető bukásnak borzalmaitól eltelve, arcraborulva hever a földön, „mely anyja volt s még kényelmet ad”, a mindent betöltő térből *Coelus* hangja halkán, sötéten suttog fülébe . . . „még küzdened kell, mert van hozzá erőd . . . az én életem csak a szelek és áramok élte, uralmam csak a szelek és áramok uralma, de a tied más”. Csak kiszakított töredékeket idéztem ebből a csodálatraméltó költeményből, de eleget arra, hogy emlékeztetőül szolgáljanak azok számára, akik ismerik. Még az elbukott *Oceanus*nak társaihoz intézett beszédét igtatom ide, mely a fejlődésnek nagy folyamatát összegezi.

As Heaven and Earth are fairer, fairer far,
Than Chaos and Black Darkness, though once chiefs,
And as we show beyond that Heaven and Earth
In form and shape compact and beautiful,
In Will, in action free, companionship,
And thousand other signs of purer life;
So on our heels a fresh perfection treads
A power more strong in beauty, born of us
And fated to excel us, as we pass
In glory that old Darkness.**)

*) John Keats (1796—1821.) fiatalon elhalt nagy elméjű és nagy költői tehetségű ember. *A ford.*

***) Valamint Ég és Föld szebbek, sokkal szebbek, mint egykor hatalmas *Chaos* és fekete Sötétség, és valamint mi a tömör, szépséges idomú *Egnél* és *Földnél* akaratban, szabad cselekvésben, barátságban s a tisztább életnek ezer jelében vagyunk tökéletesebbek: úgy nyomdokaikba új tökéletességek lépnek, szépségben gazdagabb magunkszülte erő, melynek végzete, hogy elúzzon bennünket, miként mi diadalmaskodtunk az agg Sötétségen.

Azzal fejezi be, hogy „íme az igazság, ez legyen számotokra balzsam”. A költemény kiváló alkotás és a görögök egyszerű kozmogóniáján épül.

Sokáig foglalkoztam azzal a gondolattal, hogy mi emberek vagyunk a földnek legfőbb és talán az egyetlen kormányzói; s hogy tevékeny munkára születünk, melyben — lehet, hogy csak hamis képzelődés hiteti el velünk — de úgy érezzük, hogy cselekvéseinket szabad akarat kormányozza; s végül, hogy bizonyos, alig sejtett homályos célok érdekében elért sikereinkért vagy szenvedett botlásainkért valamiképen felelősek vagyunk; és hogy bár ismereteink homályosak, de arra elég tiszták, hogy igazolják a természet könyörületlen folyásába történő beavatkozásainkat, mikor úgy látszik, hogy a célt, mely felé tart, finomabb, gyöngédebb és kellemesebb módszerekkel is ellehet érni. Ezeket a gondolatokat az imént említett munkámban oly hathatósan fejeztem ki, amennyire csak tudtam, különös vonatkozással az emberiség faji tulajdonságainak javítására, amennyiben a legigazibb kötelességtudást én a cselekvésben, nem pedig a természet folyásába való engedelmes belenyugvásban találok. Valamikor istentelenségnek tartották világitani a templomban, mert ez arra mutat, hogy nem bízunk eléggé annak az istennek gondviselésében, kinek tiszteletére a templomok épültek; ma azt hiszem alig akadna ember, ki megvető jelzőkkel ne illetné azt, aki ilyen okból nem akarna a templomban világitani.

Az eugenetika közvetlen művelése, a gyakorlati lehetőségek kipróbálása s a faj tulajdonságainak várható változásai eleinte nem vonzották a kutatókat. Az ez irányban lehetséges javításnak gondolata túlságos merész volt a nagyközönség számára s így várnom kellett. Ez alatt szomszédos problémákkal foglalkoztam, és pedig a mérhetőség szempontjából vizsgáltam azokat a tulajdonságokat, melyek valamely nagyobb népességben különféleképpen voltak eloszolva. Az eredményeket *Natural Inheritance* címen 1889-ben közöltem, s ebben az előadásban is lesz alkalmam használni őket. Ez a könyv már időszerűbbnek mutatkozott, mint az előbbi. A módszereket Prof. Karl Pearson részletesen kidolgozta s alkalmazta a *biometrikában*. Nagyban hozzájárult e munkához ezen az egyetemen Prof. Weldon, kinek korai halálát sokan fájjaljuk. Ily módon elsősorban a biometria érdekében új tudomány alakult, mely azonban ugyanoly mértékben alkalmazható az eugenetikában, mert ennek és a biometriának területe födi egymást.

A *Biometrika*, melyben majdnem csupán névlegesen szerepeltem, 1901-ben jelent meg.

Ugyanekkor a Huxley-előadásra voltam kiszemelve s az *Anthropological Institute*-ban, 1901-ben, előadásaim tárgyául *Az emberi nemnek a mai törvények és érzelmek között lehetséges javítását* választottam (*Nature*, 1901. november 1. *Report of the Smithsonian Institute*, Washington, ugyanazon évben.)

A következő nagyon fontos lépést az eugenetikában Prof. Karl Pearson tette meg Huxley előadásában 1903-ban ily címen *Az emberi átöröklés törvényei* (*Biometrika* III. köt.). Nagyon értékes munka eredményei foglaltatnak benne tárgyunkra vonatkozólag, köztük ez a részlet is, melyet kétségtelen megokolás előz meg:

Nemzetünk többé nem szaporítja az értelmeseket úgy, mint ötven-száz évvel ezelőtt. A nemzetnek szellemileg magasabb rétege többé nem szaporodik oly arányban, mint régen; a tehetőségteleb, a gyöngébb rétegek termékenyebbek. Semmiféle tágabbkörű vagy mélyebbre ható nevelési rendszer nem teheti az értelmiségnek ezt az öröklött gyöngeségét öröklött erővé. Az egyetlen orvosság, ha egyáltalán lehetséges, abban állana, hogy a közösség jobb és rosszabb rétegeinek viszonylagos termékenységét megváltoztassuk.

Az 1904-ik évben az újonnan alakult *Sociological Society* egy dolgozat írására kért fel s én ily címet adtam neki: *Eugenetika, mivolta, célja, vázlata*. Ezt követte 1905-ben három dolgozat *Megszorítások a házasságban, A nemzeti eugenetika tanulmányozása és Az eugenetika, mint vallási tényező*, melyeket ugyan-ezen társaság kiadványaiban tettem közzé s melyekhez húsznál több, különböző tekintélyektől származó magyarázatot fűztek. (*Sociological Papers* I—II.) Miután az eugenetika tárgyát így forgalomba bocsátottam s az idő elérkezettnek látszott, szerény alapítványt tettem a londoni egyetemen, hogy kutató társaságot alakítsak. Az ajánlatot jóindulattal fogadták s ezzel a londoni egyetem elismerte az eugenetika fontosságát s kollégiumában otthont adott tanulmányozására. Mr. Edgar Schuster 1905-ben e kutató társaság tagjává lett s nagyon sokkal tartozom neki azért a gondoskodásért, melyet e fiatal vállalattal szemben tanúsított s értekezéseiért, melyekkel az új tudomány fejlesztéséhez hozzájárult, s melyeknek egy részét még egy rövid ideig nem bocsáthatjuk a nyilvánosság elé.

Mikor Mr. Schuster visszavonulásának ideje közelgett, tanácsos volt a társaság újraszervezésében az eddigi tapasztalatokat

érvényesítenünk. Prof. Pearson és én a londoni egyetem tekintélyes tagjaival tanácskoztunk, ez év kezdetén rendszert dolgoztunk ki, mely határozott haladást jelent s az életképesség és kitartás minden jelét magán hordja. Mr. David Heron, St.-Andrewsban élő matematikus most társaságunkban van; Miss Ethel Elderton, aki kezdettől fogva kiváló és szakavatott munkát végez, méltóan sorakozik e kutatási irány tudósai közé, s egy gyakorlott számoló szolgálatait is biztosítottuk. A jövőre nagy fontosságú esemény, hogy Prof. Karl Pearson sürgető kéréseimre elvállalta a munkának általános felügyeletét, melyben engem előrehaladott korom és betegségem akadályoz. Bízom benne, hogy úgy fog bánni ezzel a intézménnyel, mint biometrikai laboratóriumának függelékével, mert az eugenetikának sok oly tárgya van, mit egyenlő jogosultsággal vehet kezébe mind a kettő s a pontos elemzéseknek ugyanazt a módszert, melyet Prof. Pearson matematikai jártasságának és fáradhatlan energiájának köszönünk, fogják használni mind a kettőben. A szervezet most *Eugenetikai laboratórium* nevet visel s ideiglenesen a Gower Street 88. szám alatt van. A *Nemzeti Eugenetika* néven azon társas ellenőrzés alatt álló hatások tanulmányozását emlegetjük, melyek fizikailag vagy szellemileg javíthatják vagy ronthatják a jövő nemzedékek faji tulajdonságait.

A laboratórium már önállóan megkezdte az értekezések közlését s engem megnyugtat az a hit, hogy ha jó szerencse lesz az osztályrésze, akkor e fiatal intézmény virágozni fog s a kutatásnak fontos középpontjává fog alakulni.

A valószínűség-elméletek alkalmazása az eugenetikában.

Az eugenetika quantitativ eredményeket keres. Az ily üres szók, mint „sok”, „kevés”, nem elégítik ki, hanem megkísérli pontos és hiteles rajzokkal meghatározni, hogy „mennyi”. Ennek fontosságát egyszerű példán is beláthatjuk. Tegyük fel, hogy a személyeknek egy bizonyos csoportja, nevezzük ezt A-nak, az elfajulásnak bizonyos határozott fokát tünteti fel, miről személyes vizsgálatokból s családjaik történetéből meggyőződhetünk s legyen a B osztály az A osztály ivadéka. Annyit nagyon jól tudunk, hogy ha A igen alacsony fokon áll, akkor B átlaga még alacsonyabb és a közösségre káros. De mily mértékben lesz valószínűleg káros? Ez megszokott kérdés és könnyű rá válaszolni, ha elegendő tény gyűjtöttünk össze. Azonban az a második kérdés merül fel, hogy mekkora lesz az átlagon ala-

puló jövődölés megbízhatósága, ha azt egyénekre alkalmazzuk. Ez kevésbé megszokott kérdés, ritkán veszik figyelembe, pedig erre is könnyű felelni a következőképen. A közösségnek a B csoport egyes egyéneiből származó átlagos kárát nevezzük röviden M-nek. Az egyes egyének okozta károk ezen M-től többé vagy kevésbé különböznek, nevezzük a különbségek átlagát D-nek. D tehát az M-től való egyéni eltérések átlagos mennyisége, így D a megbízhatatlanság mértéke. Minél kisebb D, annál pontosabb a jövődölés s annál erősebben igazolt az, hogy a B osztály terjedése ellen erőszakos eszközöket használjunk, mi teljesen összehangzásban lenne érzéseinkkel, ha a jövődölést csalhatatlannak tudnók. Másrészt ha D nagy, ez a bizonytalanságnak megfelelő fokát jelenti s oly kockázatot, mivel akadály nélkül szembeszállhat az az érzés, mit nagyjából ez a szálló ige fejez ki: inkább meneküljön meg akárhány bűnös, mintsem hogy egy ártatlan is szenvedjen.

De a természetes kiválasztást nem ez az érzélem kormányozza és túlságba vinni nagyon veszedelmes.

Kétségtelen, hogy a most leírt módon történő gyökeres kutatás, kivált ha az elfajultság egyetlen fokára és formájára szorítkozik, igen komoly vállalkozás. Tömegesen s rendszeren, nagy nehézségek árán kell gyűjteni a megbízható anyagot, s azután ügyességgel és fáradsággal feldolgozni oly módszerek segítségével, melyeknek alkalmazására még kevesen illetékesek. A munkának óriási mennyiségét követeli meg annak kiterjedt nyomozása, hogy a személyek különböző polgárilag értékes vagy értéktelen osztályainak ivadékaik mi jót és rosszat tehetnek az államnak s ez a feladat elegendő arra, hogy beláthatatlan időkre ellássa munkával az eugenetika laboratóriumait.

Szemléltető előadások a biometrika módszereiből.

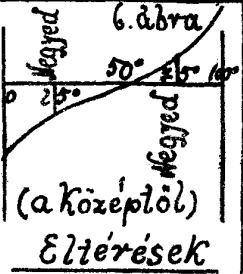
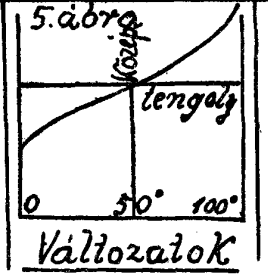
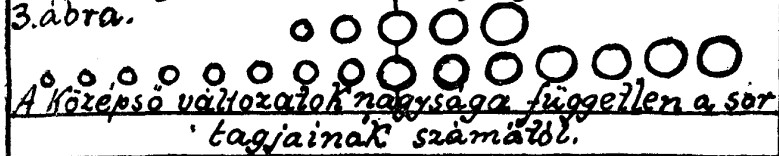
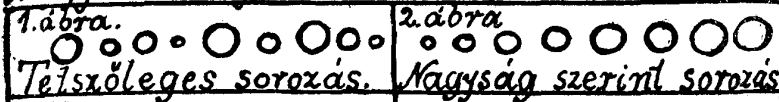
A valószínűség törvényeinek amaz alapvető elveiről akarok beszélni, melyekkel a biometrika s így az eugenetika újabb módszereiben is leggyakrabban találkozunk. Az általános műveltségű emberek legtöbbször semmit sem tud róluk, még műkifejezéseiket sem érti, nemhogy eredményeik hathatós voltát értékelné. Ez az általános ismeretlenség annyira eltorlaszolja az eugenetika útját, hogy én bátorkodom igénybe venni figyelmüket azzal, hogy módszert ajánlok az akadálynak legalább részben való eltávolítására. Mindenekelőtt kijelentem, hogy senki sem tudhatja job-

ban mint én, mily terjedelmű tanulmányokra van szüksége annak, aki kellően akar bánni a biometrika matematikai módszereivel s hogy mennyire nem remélhet senki sem ebben az irányban valami nagy sikert, hacsak nincsenek arra való képességei és erős agya. Másrészt van egy olyan véleményem, melyen a biometrikusok első tekintetre hajlandók lesznek megbotránkozni s melyet igazolnom kell; s ez az, hogy azok az alapvető gondolatok, melyekre a valószínűségnek bonyolult problémái épülnek, minden értelmes embernek előadhatók úgy, hogy megértse őket még akkor is, ha semmit sem tud a matematikából. Ennek az a föltétele, hogy a magyarázat, amennyire lehetséges, „szemléltető előadás” legyen, melyben valóságos dolgokkal bánunk, mint a gyermekkertészetben s egyszerű műveleteket végzünk, nem csupán beszélünk róluk. Szeretném annyira megértetni magam, hogy akadjanak tudós tanítók, akik indítatva érzik magukat ennek a rövidre foglalt tanfolyamnak részletes kidolgozására. Úgy látom, hogy öt, egy-egy órás előadásra oszthatom fel az anyagot, mely elegendő arra, hogy új gondolatvilágba vezesse a tanulót, s melynek rendkívül tágkörű alkalmazásai lehetségesek. A jelen előadások célja a viszonylagosság (*correlation*) tulajdonképeni értelmének felfogása, mely föltételezi a változás (*variation*) fővonásainak ismeretét.

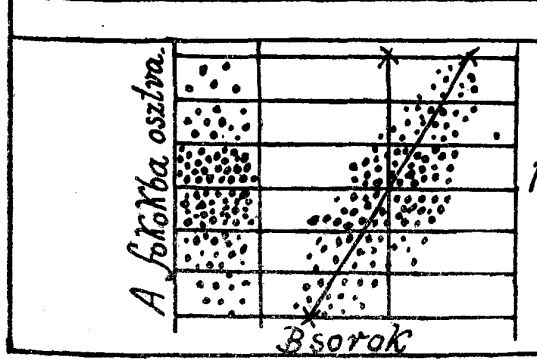
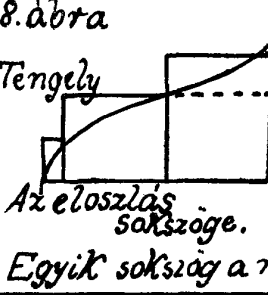
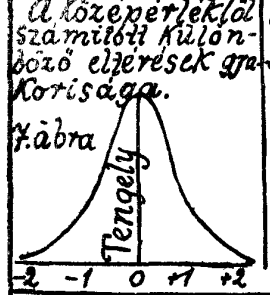
A legtöbb ember a változékonyságon (*variability*) valami határozatlan és szeszélyest ért. Meg kell tanítani őket, hogy ez, miként Proteus a régi mesében, megfogható, leköthető és használható, hogy meghatározható és mérhető. A statisztika régi módszerei nem törődtek vele, csak az átlagokkal dolgoztak. A személyek sokaságában előforduló különböző mérhető képességek és események átlagos mennyiségét határozták meg egyszerű módszerekkel s az egyéni változásokat, mint amelyekkel nagyon is nehéz volt bánni, számításon kívül hagyták. A régi módszerek a népességet, mint szerkezettelen atomot tárgyalták, az újabb módszerek összetett egységnek tekintik. Minden, egyébként képzett embernek igen nagy nyereség lesz annak teljes megértése, hogy ezek keresztülvitele hogyan lehetséges; erre és hasonló dolgokra akarnak a következő előadások rávilágítani. Nem várhatjuk, hogy a rendelkezésünkre álló rövid percek alatt többet tanulhassunk, mint egészen rövid vázlatát annak, amit talán harmincszor ennyi idő alatt szoktak bőséges szemléltetéssel és rajzokkal kísért magyarázatok árán elsajátítani. Bár megkockázatom, hogy unalmas leszek, mégis szükséges bemutatnom a

Magyarázó rajzok a Herbert Spencer előadásához.

Változatók és eltérések eloszlása vonalakban.

9. ábra.

A és B értékeinek viszonylagossága

következő szillabust, mely vázlatul szolgálhat, s melyet a tanítók részletezhetnek.

Az első előadás tárgya lenne a nagyság, súly és szám változékonyságának magyarázata oly módon, hogy példákat mutatunk, melyekben a tárgyak tetszés szerint (1. ábra) s melyekben nagyság szerint vannak sorozva (2. ábra). Így pl. ha a hosszúság változásairól van szó, akkor megfelelő alakú tárgyakat, mint gesztenyét, makkot, mogyorót, diót fűzünk fonálra, mint gyöngyszemeket. Látni fogjuk, hogy egy ilyen bármily változatokból (*varieties*) álló sor (*array*) egy folytonos sorozatba esik. A sor közepén mindenik változat csak kevésbé különbözik a szomszédjától, de ezek a különbségek gyorsan nőnek a szélek felé. Bőséges példatárra és sok mutatványra van szükség.

Ugyanazon osztályból való változatoknak összefűzött sorai, melyek a magukban foglalt tárgyak számára nézve jelentékenyen különböznek, egymásmellé helyezendők és a legközepe levő változókat, a középsőket (*Medians*) össze kell hasonlítani (3. ábra). Ki lehet mutatni, hogy a középsők szabály szerint mind hasonlóbbakká válnak, ha a sorok elemeinek száma nő. Ezen a ponton dogmatikusan ki lehet jelenteni, hogy ha a változatok száma négyszeres, akkor a középsők kétannyira, ha a változatok száma kilenceszeres, a középsők háromannyira hasonlítanak és így tovább.

(Ezzel befejeződik az első előadás, melyben a változékonyság, változat, sor és közép értelmét megadtuk.)

A második előadásnak az a célja, hogy a sor gondolatát pontosabbá tegye. A szabadon felfűzött változatok bármelyik sorban egyenlő távolságra helyezhetők el ugyanannyi elkerített résszel szemben, mint a lovak az istállóban a rekeszek előtt. A rekeszesnek mindig eggyel több oldala van, mint ahány tárgy, különben egyik szélső rekesznek hiányoznék az egyik oldala. Így egy bizonyos változatot kétféleképpen jelölhetünk, vagy sorszámmával: „első”, „második”, „harmadik”, vagy fokokkal, mint a hőmérő adatait. Az utóbbi esetben a rekeszek szolgálnak fokok gyanánt, az elsőt nullának számítjuk, hogy így eggyel több fokozatot számozhassunk meg, mint ahány tárgy van. E két módszer különbségét világossá kell tennünk, és azt, hogy bár a középső tárgyak sorozatos helyzete bármely két sorban ugyanaz, akárhány legyen is a változatok száma: a felosztások sorozatos helyzete nem lehet ugyanaz, mert a tekintetbe nem vett félközök mindenik oldalon a változók száma szerint változtatják szélességüket s e szélesség megnő, ha a felosztások száma fogy.

Arányos hosszúságú vonalakat húzunk a táblára, s a sor határait is meghúzzuk mindenik végétől egy félköznyire. Az így nyert alapot századrészekre osztjuk.

Most a vonalak végpontjait szelíd görbével kötjük össze s a görbe, a két oldalon húzott határvonal s a felosztott alap kivételével mindent eltörölünk (5. ábra). Az ábra a változatok eloszlásának képét (*Scheme of Distribution of Variates*) mutatja. Világosan meg kell magyarázni, hogy alakja független a változatok számától addig, amíg elég sok van arra, hogy a statisztikai állandóságot biztosítsa.

Mutassuk különböző fajú változatok görbéit és hívjuk fel a figyelmet az összekötő görbék hasonlatosságára. (Megtanult szók és fogalmak: az eloszlás képe, az alap századrészes felosztása.)

A harmadik előadásban az alaptól felfelé mért változatokról a középtől föl vagy lefelé mérhető eltérésekre (*deviates*) megyünk át, melyeknek tehát pozitív és negatív értékük lehet. (6. ábra.)

Rajzoljuk a táblára a változatok képét s mutassuk meg, hogy két részből áll: a középső részből, mi állandó s a görbéből, mi amannak változásait ábrázolja. Rajzoljunk vízszintest az egyik határtól a másikig, a közép tetőpontján át, hogy a görbe tengelyéül szolgáljon. Osszuk fel a tengelyt századrészekre s töröljünk ki a görbe, tengely és határokon kívül mindent. Ez az eltérések eloszlásának képe. (*Scheme of Distribution of Deviates*.) Rajzoljunk a tengelytől a görbéhez vezető ordinátákat a 25-ik és a 75-ik felosztásnál. Ezek a negyed (*quartile*) kitérők.

Ez alkalommal röviden megmagyarázhatjuk ez elméleti normál-görbének keletkezését s alkalmazásának általánosságát s a vele történő ábrázolásnak szép és alkalmas voltát. A már mutatott rajzok közül többet újra előveszünk s megmutatjuk rajta, hogy a közelítőleg normál-eloszlások az uralkodók. Azonban kivételekül erősen jellegzetes ferde görbéket is mutassunk és magyarázzuk meg röviden keletkezésüket.

Ezek után azt kell megmagyarázni, hogy bármely határozott századrész-beosztásban emelt ordináta a két normál-görbe aránylagos változékonyságát méri, a negyedét közönségesen a változékonyság egységül használják ezen a majdnem groteszk néven, „valószínű hiba”, mi azt akarja jelenteni, hogy a rendszerben bármelyik eltéréseinek hosszúsága olyanforma, hogy sem felül nem múlja, sem alatta nem marad. A szerkesztés következtében

ez ténylegesen így van a két negyedre nézve. (Új szók és jelentések: az eltérések eloszlásának képe, tengely, normál, ferde, negyed, valószínű hiba.)

A negyedik előadásban azt kell megmagyarázni, hogy a normális eloszlás görbéje nem a számolás közvetlen eredménye s a kifejezésére szolgáló formulával nem is olyan könnyű dolgozni, mint a gyakoriság formulájával. Alakjuk különbözik: az egyik csúcsív, a másik harangalakú (7. ábra). A gyakoriság görbéjében az eltéréseket az összes változatok középértékétől s nem a középtől számítjuk. A középérték s a közép a normál-görbénél azonos, de másoknál nagyon különböző lehet. A görbék egymásba átalakíthatók, mi legjobban úgy mutatható be, ha a görbe helyett sokszöget használunk (8. ábra), mely magasságukban ugyanannyival különböző négyszögek sorából áll, de e négyszögek szélességei az 1, 3, 3, 1 gyakoriságokat ábrázolják. (Ez a binominális együtthatók egyik sorozata, melynek eredetét könnyű megmagyarázni.) Ha ezek a négyszögek szélességük rendje szerint vannak egymás mellé helyezve, akkor az eloszlás csúcsíves görbét adják. Ha most ezeket a négyszögeket önmagukkal párhuzamosan valamelyik határhoz csúsztatjuk, alapjaik egymásra tolnak, s a gyakoriságnak harangalakú görbéjébe mennek át, melynek alapja függőleges.

A gyakoriság görbéje nem tartalmazza a változékonyságnak oly könnyen észrevehető egységét, aminő a negyed az eloszlás görbéjében. Tehát nem alkalmas és nem is használták az első illusztrálás céljaira; azonban a formula, mely kifejezi, a számításokban a két előzőnél sokkal alkalmasabb. A változás egysége ebben az, amit *standard-kitérésnek* neveznek, melynek keletkezését lehet illusztrálni. Hogy az értékéhez mily számításokkal jutunk, az meghaladja ez előadások körét. A normál-görbe kiszámított ordinátáit a tanuló fogadja el úgy, mint az időt, mit órája jelez, anélkül, hogy tudná, mily elvek alapján történt annak megszerkesztése. Még inkább meghaladja képességeit a *quasi-normal* és ferde görbéket kifejező formulák megértése. Ezek felsőbb matematikai ismereteket tételeznek föl. (Új szók és gondolatok: gyakoriság görbéje, standard eltérés, középérték, binomiális sorok.)

Az ötödik és utolsó előadás a viszonylagosság méréseiről tárgyal, azaz oly rendszerek viszonyának szoros voltáról, melyeknek változásai részben közös okokból s részben különböző okokból erednek. Majdnem minden társas viszonyra alkalmazható, mint pl. a környezet és egészség, társas helyzet és termékeny-

ség, a szülő rokonsága gyermekéhez, a nagybátyáé az unoka-öccséhez stb. Mechanikailag is ábrázolható két, súllyal ellátott csigának mozgásával, melyek fonálon lógnak s a fonalat három különböző személy fogja. A 2. személy a fonál közepét tartja, melynek egyik fele az egyik csigán körülhaladva az 1. személynek kezébe, másik fele a másik csigát megkerülve a 3. személy kezébe kerül. Az 1., 2. és 3. személynek keze függetlenül mozog fel és alá, de minthogy a 2. személy részben mindkettőnek mozgásait irányítja, tehát e mozgások „viszonylagossá” válnak.

A táblán könnyen feltüntethető, hogyan kell ily viszonylagosságok rajzát négyszögeit papíron előállítani (9. ábra). A viszonylagos A és B értékeket változékonyságuk egységeiben kell kifejezni. Ezek a papír négyszögeibe beosztandók függőlegesen az A nagyságai szerint és vízszintesen a B nagyságai szerint s meg kell határozni a B értékek minden egyes sorának középértékét, mely az A egyes fokainak megfelel. Elméletileg azt találjuk, hogy mikor a változékonyság normális, akkor B középértékei a táblán egyenes vonalban vannak, s a megfigyelés mutatja, hogy a legtöbb esetben így áll a dolog. Ebből az következik, hogy egy B érték átlagos eltéréseinek aránya a megfelelő A érték eltéréséhez állandó. Ezt az arányt a „viszonylagosság mutatójának” (*index of correlation*) nevezzük s egyetlen alakzattal fejezzük ki. Például: ha sok személynek combcsontja „igen nagyon” eltér fajuk combcsontjának hosszúságától, akkor a megfelelő karcsontok átlagossága „nagyon”, de nem „igen nagyon” fog különbözni s ezen „igen nagyon” és „nagyon” állandó és egyértelmű arányban áll, bármily számbeli érték tartozzék is az „igen nagyon”-hoz. Végre a viszonylagosság mutatójának megbízhatósága egyénekre alkalmazva is könnyen kiszámítható. Ha a viszonylagosság szoros volta abszolút, akkor 1.0 számmal, ha semmi, akkor 0.0 számmal fejezzük ki.

(Új szók és gondolatok: viszonylagosság és a viszonylagosság mutatója.)

Ezeket akartam mondani e szemléltető előadásokról. Bizonyára unalmas lesz követni őket ebben a szükségkép nagyon szűk térre szorított formában, de bízom abban, hogy főcélját eléri azzal, hogy megmutatja, miszerint rajzokkal és szemléltetéssel kísért rövid tanfolyam elfogadható bevezetést nyújthat a biometrikában s az eugenetikában használt újabb módszerek ismeretébe.

Továbbá, ha szakemberek ez összevont formában átfutják e sorokat, teljesen elégséges irányítást nyernek a részletek kidolgozására.

A kollektív igazságok befolyása az egyéni viselkedésre.

Eddig a valószínűséggel foglalkoztunk, melyet a változókat vizsgáló módszerek határoznak meg, mely módszerek pontos eredményeket adnak s ezzel szilárd alapot szolgáltatnak a cselekvésre. Azonban az emberi cselekvés oly magasabbrendű fejlemény, melybe az érzelmek is bejátszanak s így tetteinkben nem annyira a külső bizonyosság és a valószínűség, mint inkább a bizalomnak kisebb-nagyobb foka vezérel bennünket. A léleknek ez az elégedett állapota nagy mértékben függ a szokástól, előítéletektől vagy más értelmetlen hatóktól, melyeken az újtóknak győzedelmeskedni kell s melyek közül egyiket-másikat a maguk érdekében fel is használhatják. Az emberi természet olyan, hogy az észnek tiszta fényénél ritkán találjuk meg utunkat, színes és torzító szemüvegeken át kell néznünk a világot.

Locke, úgy látszik, összezavarja a bizonyosságot a bizalommal, mikor oly meggyőzően írja le, mi vezet az embert napi cselekvéseiben (*Human Understanding* IV. 14. p. 1.)

„Az ember sokat tétovázna, ha semmi más nem irányítaná, mint az igaz tudás bizonyossága. Mert ez igen kevés és hézagos s így gyakran a szó szoros értelmében sötétben maradna, s életének legtöbb cselekvésében a tiszta és biztos tudás híján semmi vezetője se volna. Az, aki nem akar enni addig, míg be nem bizonyítják neki, hogy táplálkoznia kell, az ki nem akar mozdulni addig, míg kétségtelenül nem tudja, hogy a szándékolt dolog sikerülni fog, annak alig van más tennivalója, mint az, hogy mozdulatlanul elpusztuljon.”

A társadalmat nagyon szövevényes szervezetnek kell tekintenünk, melynek saját magáról tudata van, csakis önmagáról gondoskodik, kollektív előnyeinek biztosítására szabályokat és szokásokat teremt s ennek a célnak szolgálatára a véleményekből törvénykönyvet alkot. Mikor olyan dolgokról van szó, amiket megrögzötten akar, akkor az egyéneken érvényesülő hatalma túlbecsülhetlen. Bizom benne, hogy eljön annak is az ideje, mikor e dolgoknak egyike az eugenetika gyakorlati részévé lesz.

Máskülönben a kollektív igazságok befolyása az egyéni viselkedésre siralmasan gyenge, mint ezek a sorok is kifejezik.

For others' follies teach us not
 Nor much their wisdom teaches,
 But chief of solid worth is what
 Our own experience preaches.*)

Prof. Westermarck egyéb megjegyzései között, melyekkel teljesen egyetértek, nagyon jól megmondotta *Sociological Papers*, published for the Sociological Society. Macmillan 1906. II. 24.), mi akadályozza meg az embereket abban, hogy észrevegyék az eugenetika fontosságát: „az az uralkodó vélemény, hogy majdnem mindenki alkalmas a házasságra, annak a ténynek tulajdonítható, mely ebben az esetben ok és hatás egyszersmind, s ez a tény az, hogy a házasság és az ivadék gyengesége oly távol esik egymástól, hogy a rövidlátó szem nem veszi ki tisztán kapcsolatukat.”

Az egyének felvilágosultsága a gyakorlati eugenetikának szükséges előzménye, de a közvélemény az a csarnok, melynek dicsérő vagy gáncsoló szavaitól függ, hogy az eugenetika elvei befolyást gyakoroljanak az egyéni viselkedésre. A közvéleményt azonban megfelelő nyomásokkal könnyen terelhetjük különböző irányokba. Elterjedt meggyőződés az, hogy bizonyos viselkedési szabályok megállapított rendjében lehetetlen változást okozni, ama rázkódtatás miatt, melyet ez a gondolat a meglevő gondolatokban okoz, s ez a meggyőződés némileg hasonlít a szerelmesek ama meggyőződéséhez, hogy mostani érzésük örökké fog tartani. A meggyőződés, mely azonos a most említett bizalommal, ismételt tapasztalás szerint nagyon hamis vezetőnek bizonyult. A szerelem hírhedt állhatatlanságáról a szerelmesek minden heves és őszinte tiltakozásának dacára, s ugyanilyen a közvélemény. Összeállítottam a közvéleményből fakadó rendkívüli változásoknak sorozatát, melyeket az a házasság szabadságának megszorítására különböző időkben és helyeken kiereszszakolt. (*Sociological Papers*, idézett helyen.) Ehhez a sorozathoz sokat lehetne még hozzáadni, de most nem akarom a közvéleménynek ily fontos kérdésben kifejtett hatását tárgyalni. Egy apró példát hozok fel, mely régebben történt, mint amennyire a ma élők legtöbbször emlékei visszamehetnek, de amire én életem emlékezem. Ez a férfiak arcán mutatkozó szőrözet kérdése. F fiatal éveimben még megbocsáthatlan sérelemnek tartották a bajusz viselését mindazon angolok részéről,

*) Sem mások balgaságából, sem mások bölcseségéből nem tanulunk, igazi értéke csak annak van számunkra, amit magunk tapasztaltunk.

kik nem voltak lovassági tiszték, vagy igen magas társadalmi rangúak. Az idegenek viselték s részükről ezt el is túrték, más-különbén a bajuszviselés a közvélemény szerint elvetemültség volt. De jött a krími háború és a balaclavai tél, melyen kegyetlenség lett volna a katonaságot naponkénti borotválkozásra kényszeríteni. Szakálluk nőni kezdett s ez megtörte a rég megállapodott szokást. A hadsereg visszatértekor a szakállviselés elterjedt a polgárság között is, csak a papok nem vették föl. Azonban nemsokára ők is elégedetlenkedni kezdtek, kijelentették, hogy a szakáll a férfiasság jelképe, nem kell azt mellőzni és így tovább; végre elérkezett a kellő pillanat. Egy kiváló pap, — szerencsére él még, — egy alkalommal szembe szállt a püspökével. A püspök tiltakozás nélkül engedett s a szakáll megjelent a szószékek ezerein, hol emberemlékezet óta nem látta senki.

Nem kis rázkódtatást okozna a közérzelmekben, ha atlétáink meztelenre vetköznének, pedig ezt a szokást a görögök is úgyszólván hirtelen vezették be. Pláto ezeket mondja (*Republic* V. par. 452. Jowett fordítása).

„Nemrégén még az volt a görögök véleménye — mi a barbárok közt most is általánosan el van terjedve, — hogy a meztelen ember nevetséges és illetlen, s mikor a krétaiak és lake-demoniak először végezték meztelenül a testgyakorlatokat, az akkori napok szellemeskedői valószínűleg nevetségessé tették őket.”

Tukidides ugyanerre a „legújabb” változásra utal.

A közvélemény rendesen messze meghaladja az egyéni erkölcsöket, mert a társadalom, mint egész, finoman megértékeli azokat a cselekvéseket, melyek hasznára vannak s üldözi azokat, melyek károsak. Tapsol a hősiek tetteknek, bár a tapsolok egyike sem volna hajlandó a hőssel versenyre kelni. Tanulságos amaz eseteknek vizsgálata, melyekben a közvélemény jóindulata a törvénynek elébe vág, mely pl. nem veszi figyelembe az oly cselekedeteket, melyek az irgalmas szamaritánus meséjéhez hasonlítanak. Valakit az úton kiraboltak, megsebesítettek s az útfélen hagytak. Egy pap és egy levita elmegy mellette és rá sem néz. Most jön egy szamaritánus, megkönyörül, beköti sebeit és biztos helyre szállítja. A közvélemény élesen elítéli a papot és a levitát s dicséri a szamaritánust, de büntetőjogunk az ily cselekedettel szemben közömbös. Nagyon szigorú a határozott kötelesség elhanyagolásából származó balesetek elbírálásában, de nem gondol

azokkal, melyek az emberszeretet hiányából keletkeztek. Érzéketlenségét fájdalmasan mutatja a következő idézet (Kenny, *Outlines of Criminal Law* 1902. p. 121. *Hawkins in Reg. v. Paine, Times* 1880. február 25.)

„Látok egy embert, ki nem tartozik a gondozásom alá, s ki meg akarja mérgezni magát; nem vagyok bűnös, ha őt ebben meg nem akadályozom. A törvény nem kötelez arra, hogy idegent védelmezzek.”

A pap és a levita bizonyosan így gondolkodtak.

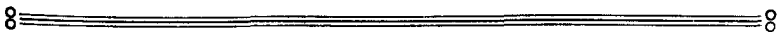
Még megkapóbb példa a következő (*Digest of Criminal Law, by Justice Sir James Stephen*, 1887. p. 154. *Reg. v. Smith 2 C. and P.* 499.)

„*A* látja, hogy *B* vízbefúl és segíthetne rajta, ha kinyújtja kezét. *A* ezt nem teszi meg, mert azt akarja, hogy *B* a vízbefúljon és *B* vízbefúl. *A* nem követett el vétket.”

A jegyzetből kitűnik, hogy ezt az esetet Lord Maculay meglepő módon tárgyalta az indián büntetőtörvényről szóló cikkében, melyet még nem volt alkalmam elolvasni.

Eleget írtam egyebütt magam is, mások is arról, hogy ha a közvéleményt erősen felszítják, akkor cselekvésre ragadtatik, bármily ellentétes legyen is az új tett az eddigi szokásokkal és érzésekkel. Megfontolva, hogy a közvéleményt annak megérzése irányítja, hogy a társadalomnak, mint egésznek mi áll legjobban érdekében, észszerűen várhatjuk, hogy e közvélemény erősen az eugenetika felé fog hajolni, ha elég bizonyítékot gyűjtöttünk arra, hogy alapigazságait mindenki előtt világossá tegyük. Ez a pillanat még nem érkezett el. Azok számára, kik a kérdést tanulmányozták, eleget tudunk, hogy ne maradjon kétségük az általános eredmények iránt, de quantitative nem eleget arra, hogy a törvényhozást vagy más tetteket ne csak a szélső esetekben, hanem mindenütt igazoljuk. Egy ideig még a mostani mederben kell folytatnunk a tanulmányozást s a haladást nem tanácsos siettetnünk. Ha megszereztük az ismeretanyagunk kívánatos teljességét, akkor (s addig nem lesz) éretté a pillanat arra, hogy „Jehad”-ot vagy keresztes háborút indítsunk ama szokások és előítéletek ellen, melyek fajunk fizikai és erkölcsi tulajdonságait megkárosítják.

Francis Galton.

Adóreform.

Legalább hús év óta a magyar közgazdasági életnek egyik legfájóbb és gyökeres gyógyítást leginkább kívánó sebét a ma érvényben levő részrehajló, igazságtalan adórendszer okozta. Ez az adórendszer a gazdasági élet minden forrását átfogva, egyenes és közvetett adóival, illetőleg az adó tehernek a vagyonosabb „felső osztályok” vállairól a kisjövedelmű dolgozó osztályokra való áthárításával: brutális igazságtalansággal sarcolta meg az adózni épen legkevésbé tudó osztályokat az állam föntartására. A társadalmi osztálytagozódás s az osztályok különböző mértékű anyagi, értelmi és politikai ereje és ebből következőleg a politikai hatalomnak az egyes osztályok közt való aránytalan elosztódása hozza természetsszerűleg magával, hogy az uralmat birtokló osztályok, a közhatalom fentartására szükséges adókat olyan elosztással vethessék ki mindig, hogy azokból minél kevesebb jusson az állami hatalmat bíró dúsgazdag osztályokra, viszont a túlnyomó rész háruljon át a politikai hatalomból kizárt, jogoktól megfosztott, s gazdaságilag, társadalmilag elnyomott, védekezni nem tudó osztályokra. Épen az uralkodó és alávetett osztályok erőbeli differenciája hozza magával, hogy az állam föntartására szolgáló adóból a legkevésébbet viseljék a politikai hatalomban és vagyonban, ennél fogva fizetőképességben is legerősebb osztályok; valamivel többet fizessenek abból az osztálytudatossággal és politikai jogokkal nagyobb mértékben bíró, vagyonosabb iparos, kereskedő, tőkés osztályok és az összes adónak túlnyomó részét legyen kénytelen kiizzadni vérrel-verejtékkel az alávetett, jogfosztott és kultúrából kizárt munkásnép. Az államok pénzügyi politikája ezerféle fogással, mesteri fuffanggal kieszelt adórendszerekkel mindig arra törekedett, hogy megfoghassa és megcsapolhassa a nagyszámú, de csekély keresetű munkásnép jövedelmének akkora hányadát, mely elegendő, többé-kevésbé, az állami szükségletek kielé-

gítésére és így teljesen felmentse vagy legrosszabb esetben is, csak minimális adófizetésre kényszerítse az állami mechanizmust dirigáló kiváltságos hatalmasokat. És valóban sikerült is kivívni mindenütt azt, hogy a leghatalmasabb, legvagyonosabb osztályok: a köztehernek legkisebb részét viselték.

Ha ez a tény kimutatható még a leghaladottabb államokban is, különösen kimutatható abban a Magyarországon, melynek gazdasági és politikai rendszere a feudalizmus *survival*-jait még nem vehette ki magából; itt még az államhatalom és a vagyoni erő a primitív módon gazdálkodó, tőkében és tudásban szegény, relative kevés számú nagybirtokos kezében koncentrálódik; itt még a kapitalizált industrializmus épen a nagybirtokosság uralma és vám- s ipari politikája, valamint a mezőgazdasági népességnek innen eredő csekély fogyasztóképesége miatt nagyobb arányban nem fejlődhetik és az uralomból részt követelő új osztályok ki nem alakulhatnak. A gazdasági organizmus és az osztályok erejének aránytalansága, a nagybirtokos arisztokrácia túlnagy hatalma s a mezőgazdasági munkásság, kisbirtokosság, iparosság, túlságos gyengesége tette lehetővé, hogy Magyarország: az egyenlőtlen, igazságtalan és az utolsó falat kenyér elvételéig menő, lelketlen adóztatás klasszikus hazája mai nap is! Itt az adó annál kevesebb, relative a fizetőképességhez, vagyonhoz, jövedelemhez: minél jobban bírná azt valaki; és annál súlyosabb, az egész jövedelemnek annál nagyobb részét hasítja ki: minél kisebb és bizonytalanabb a jövedelem, s minél inkább apad lefelé a vagyon. Ezt az állítást, — mely elismerem nagyon súlyos vád az uralkodó nagybirtokosságra és osztályállamára, — ma már nem kell részletesebben bizonyítanom; nemcsak azért, mert az adatok tömege forog erre közkezen, hanem mivel érzi, látja, tudja ezt minden elfogulatlan, gondolkodó ember. Sőt, megerősíti ezt az állítást maga Wekerle Sándor pénzügyminiszter abban a hét törvényjavaslatban, melyet ennek az embertelenül zsaroló és elavult mai adórendszernek gyökeres átforgalmazása céljából, néhány hét előtt a törvényhozás elé terjesztett. Azt írja ugyanis az „általános indokolás”-ban: „Az általános közteherviselés és arányos adóztatás két nagy elve, melyet az 1848. évi VIII. t.-cikk iktatott be, mely szerint a magyar állam minden lakosa minden közterhet, különbség nélkül és arányosan viseljen, alkotmányos úton nem válhatott valóvá.” Az 1875. évi adóreform inkább csak formai tekintetben létesített „korszerűbb” változtatásokat az abszolút kormányzat által hozzánk átültetett osztrák rendszeren, a nagybirtokosság javára s a többiek rovására. És az állandó állami deficit kényszerítő hatása alatt a magyar törvényhozás, mely mindig

nagyobb állami bevétel kicsikarására törekedett, csak súlyosította minden adóreformmal mindazt a kiáltó aránytalanságot és igazságtalanságot, mely 1850-ben, a császári pátenssel életbeléptetett adórendszerben kezdődött és amely az idők folyamán, a közép- és nagybirtokos osztályok javára életbeléptetett s mindig növekedő adókedvezések következtében, egy hihetetlenül korcs-adórendszerre fajult el.

„Ma azonban, midőn a nemzet áldozatkésztségének igénybevételével az államháztartás egyensúlya immár közel két évtized óta helyre állott, elérkezett az arányosítás munkájának ideje is. Az arányos adóztatásnak megvalósítására törekszem oly módon, hogy az egyenes adók mai bevételi főösszege, a maga lehető változatlanságában, az adózók között igazságosabban és arányosabban szétosztassék, hogy levétessek a teher azok válláról, akiknél az ma aránytalanul súlyos s akikre az ma igazságtalanul nehezedik és átvitessék oda, ahova azt nemcsak az igazság követelményeként átvinni kell, hanem ahol azt az illető, nagyobb teherviselő képességénél fogva, könnyebben el is bírja.”

A pénzügyminiszternek ez a beismerése igazolja a mai adórendszerrel előbb mondott állításunkat. Egyszersmind jelzi azokat az elveket, melyeket törvényjavaslatában megvalósítani óhajtana. Az egyenes adóknak ma is nagy összegét nem akarja leszállítani, csökkenteni a kormány, mert erre szüksége van, csak „arányosabban s a jelenlegi igazságtalanságok orvoslásával” akarja elosztani, vagyis ígéri, hogy átviszi a mai súlyos adóterhet azok vállaira, ahova azt „az igazság és teherviselőképeségnél fogva” átvinni kell. Ezt az átvitelt megszigorúbban és legkönnyebben úgy valósíthatta volna meg, ha komoly reformot akart a miniszter, ha fokozatos adókulcs szerint mindenkinek összes személyes tiszta jövedelmét adóztatta volna meg, adómentesen hagyván az emberi életszükségletek, lakás, gyógyítás és neveltetés fedezésére szükséges minimális jövedelmet. Vagy megvalósíthatta volna úgy is, ha megalkotja, angol minta szerint a progresszív földadót, tőkeadót és ipari kereskedelmi adót. Ezt azonban nem teszi a „modern szociális politikai törekvések által” meghatott adóreformer, hanem csak „kiegészít,” foltoz, tataroz és „a személyes jövedelemadó” külső díszével látja el, egy részleteiben, elveiben elavult és különböző korokból, különböző országokból átvett és egy korcs-intézményben összetákolt adórendszert. „A javaslat egyik főirányelve, hogy a legszegényebb néposztályok, amelyek legnehezebben viselik az adót, ez alól lehetőleg mentesíttessenek.” E végből megszünteti az I. és II. osztályú kereseti adót és a kereseti adók minden osztályánál a családtagok fejadóját; azután „leszállítja az eddigi magas

adókulcsokat, hogy az adóalapok kinyomozásánál és felsorolásánál a valóságon messze alulmaradó jövedelem is megfelelőbb mértékben kerüljön adó alá”. Megszünteti továbbá a mai kereseti adó négy osztályát, — mely valójában négyféle adó is volt, — és az ipari, kereskedelmi és értelmi foglalkozások keresetére egy általános kereseti adót vet ki. Ez az új kereseti adó tehát az eddigi négy kereseti adóból és a bányaadó egy részéből, a rokonelemek összefoglalásával és a kevésbé jövedelmező részek elejtésével új, egységes adónemet alkot. A III. osztályú kereseti adót „általános kereseti adóvá” alakítja; a IV. osztályú kereseti adó az új jövedelemadóba olvad be; a kereseti adó mai 1. osztályából pedig csak az ipari foglalkozások és az állandóbb szolgálati fizetések megadóztatása marad meg és az ipari foglalkozások adója a kereseti adóba, a szolgálati fizetések adója pedig a jövedelemadóba olvad be.

Végül a mai általános jövedelmi pótagót eltörli a törvényjavaslat és helyébe „fokozatos jövedelemadót létesít, hogy így a tárgyi adózásan nyugvó eddigi adórendszerünk a személyes adózás modern rendszerével egészíttessék ki”.

Lényegében az adókulcsok leszállításán kívül, — mely a földadónak hoz csak tényleges adócsökkenést, s a többi osztályokra megtartja a mai adót, mert a javaslat szavai szerint „a mai teher lehető fentartása közös sorsa bármely forrásból fakadó bevételeinknek” csak ennyi a változás az új adótörvényjavaslat és a mai adórendszer közt. Megmarad tehát a kettős adóztatás: a tárgyi, hozadéki adó, a földbirtok, ház, ipar, kereskedelem, és „egyéb haszonhajtó” foglalkozásokra és a személyes jövedelem adója. Miért marad meg ez a kettős, a hozadéki adóval a keresetnél súlyosbított, a földnél könnyített személyi adózás, mikor az adóreform „a legszegényebb néposztályokat lehetőleg mentesíteni igéri a mai súlyos adózás alól”; azonkívül „egyenletesebb, igazságosabb elosztású adózást is” ígér és végül az államkincstár számára pénzt, jövedelmet, több és új jövedelmet is akar szerezni? Miért nem tér tehát át az egyszerűbb, az adótechnikai kezelés szempontjából is kívánatosabb tiszta jövedelmi adóra? És miért fogja ezután is a földből eredő jövedelmet megadóztatni először a kataszteri becslés alapján, hozadéki adóval és másodsor ugyanezen kataszteri becslés mértékül vételével, megadóztatja jövedelemadóval, s ezt elnevezi „a személyes jövedelem adójának”? Miért kell továbbá „a személyes jövedelem adójánál”, ha ez a földből ered, mértékül venni a kataszteri becslést; s miért nem kötelezi a földbirtokost is ugyanazon törvényszakaszokkal, melyeket az iparosra, kereskedőre, értelmiségi szabadkeresőkre,

munkásokra alkalmaz, összes nyers és tiszta jövedelmének számszerűleg feltüntetett részleges bevallására? És e vallomásnak épügy tanúkkal, szakértőkkel, könyvvizsgálattal, fizetett besúgókkal súlyosított ellenőrzését ugyan miért mulasztja el a törvény? És vajjon miért elégszik meg „az arányos, igazságos és egyenlő teherviselés” várvárt megalkotója a földbirtokos jövedelmének számszerű bevallása, összeírása és kinyomozása helyett „csupán azoknak az adatoknak közlésével, a melyekre az adóalap megállapításánál szükség van”? (Törvényjavaslat a jövedelemadóról, 26. §) Holott a többi személyes jövedelemnél a nyersbevétel, az üzemi kiadások és tiszta jövedelem részletes és számszerű bevallását, az adóösszeíró bizottság által való kinyomozását és felbecslését, továbbá az adó-kivető bizottság által még „tárgyi ismertető jelek” által, tanúkkal, szakértőkkel, személyes kihallgatással való további kutatását is intézményileg szervezi meg!

Talán annak tudható volna mindez be, hogy a pénzügyminiszter nem ismerné a tiszta jövedelem adójának természetét? Vagy talán azért mér az új törvényben is kétféle mértékkel, mert így azt véli, hogy könnyebben biztosíthatja az állam bevételeit a földbirtok jövedelméből. Ezt jó lélekkel rá nem foghatjuk. Mert maga Wekerle hirdeti, hogy „modern állami adórendszer jövedelemadó nélkül el sem képzelhető”. „Az igazságos és arányos teherelosztás megvalósítása végett nélkülözhetetlen az az alanyi szempontokon nyugvó személyi adó, mely az adózó összes jövedelmét összefogva, mérlegeli úgy szabad jövedelmét, mint szükségszerű kiadásait s ezek alapján meghatározza szolgáltatási képességét. A jövedelemadó az adózónak bármely forrásból fakadó összes jövedelmére s nem — mint egyéb adóink — a jövedelemnek csak egyes elemeire irányulva, leginkább összhangba hozható az egyesek teherviselő képességével, mert figyelembe veszi mindazon egyéni körülményeket, melyek a fizetőképesség csökkentésére és növelésére kihatnak. Míg a hozadéki adók a változó jövedelmek megadóztatásánál, sőt még a kataszteri tiszta jövedelem megállapításánál is, jobbára csak feltevésen, vélelmen, valószínűségen és átlagon alapulnak, addig az ezek helyébe lépő jövedelemadónál a bizonyosságnak, ténylegességnek, a valóságnak és ami fő, az egyéni körülmények beható figyelembe vételének kell lépni. A jövedelemadó legjobban érvényre juttatja az általános teherviselés elvét.” („Indokolás a jövedelemadóról szóló törvényjavaslathoz” 2. 1.).

Maga a pénzügyminiszter vallja tehát azt, hogy az állami adó-bevételek biztosítása is, valamint a fizető erőhöz mért arányos meg-

adóztatás is legjobban a jövedelemadó által volna megvalósítható, még sem ejti el a hozadéki adókat, mégis megtartja a kataszteri becslést az adóztatás alapjául. Teszi pedig ezt a célszerűség, az igazságosság, a modern adóztatás rovására — mint a fenti idézet *implicite* ezt koncedálja — az uralmon levő nagybirtokosság kedvéért! Az egyenes adók két részre osztása, hozadéki és jövedelmi adókra; valamint az 1875—1879-ben alkotott elavult, részrehajló és teljesen hamis adatokat tartalmazó kataszter megtartása: tisztán a földbirtokos, illetőleg az uralkodó nagybirtokos osztály osztályérdekeinek intézményes védelmét szolgálja. A nagybirtokosságnak, mondhatni, csak névleg megadóztatott földjét és majdnem teljesen adómentes egyéb jövedelmét, az egyenletesebb és a nagy jövedelmet a mainál nagyobb mértékben való megadóztatástól nem lehetett volna másképp megkímélni: mintha megtartja a katasztert, a föld hozadékanak rendszeres eltitkolására alkotott intézményt; továbbá leszállítja a nagybirtokosságnak ma is alacsony földadóját; a földbirtok összes jövedelmének megadóztatásánál alapul veszi a kataszteri tiszta jövedelem harmadfélszeresét s ennek kárpótlására viszont 5%-kal rögtön csökkenti a mai földadót; új kereseti és jövedelmi adót alkot, hogy ezekkel préselje ki a nem földbirtokos népesség jövedelméből az állam főtartására szükséges bevételeket. Wekerle csengő aranyokkal hálálja meg urainak: az agrárius nagybirtokosságnak a maga és koalíciója kormányra jutását. Már az adótörvények ez alapelveiből is kétségtelenné válik s ezt bővebben bizonyítani sem kell ennél fogva, — hogy a nagyhangon hirdetett adóreform: nem igazi s nem gyökeres reform. Nem illeszkedik bele ez sem a vagyoneeloszlás sem a kereseteloszlás tényleges viszonyaiba. Az állam bevételeit az adóreform törvényé emelése után sem fogják beszédni a nemzeti jövedelem kétharmadát kisajátító földbirtokosságtól — fokozatos földadóval, vagy becsületes jövedelmi adóval, — hanem kicsikarja azt az adóprés attól az értelmi és iparos-, kereskedő- és munkásrétegtől, mely a nemzeti jövedelemnek egy harmadát bírja s amelynek keresete állandóan veszélyeztetve van a vámmentes osztrák gyáripar öldöklő versenye által. Hogy ez csakugyan így van és így fogták fel az országnak szabadfoglalkozásból élő összes osztályai is: bizonyítja az a tény, hogy a javaslat megjelenése után alig egy hónappal, pedig ugyancsak testes javaslat, melynek komoly áttanulmányozására idő kell, mégis a legélesebb harcot indították meg ellene a gazdasági érdekképviseltek: a Gyáriparosok Országos Szövetsége, az Országos Magyar Kereskedők Egyesülete, az Országos Iparegylet, a Kereskedelmi Csarnok, a Magántisztviselők Országos Egylete, a budapesti ügyvédi kör és amelyet legelőször kellett volna említenem, a szociáldemokrata párt, mint a mun-

kasság gazdasági érdekeinek védője. A dolgozó rétegek hangosan tiltakoznak, az ő tudtuk és megkérdezésük nélkül készült adó-reform ellen, csak a nagybirtokosság és érdekképviselője: a törvényhozás dicséreti benső megaláztatással Wekerlét s adójavaslatait! Ez a tény pedig egymaga is komoly bizonyítékszámba megy a mai politikai viszonyok közt Magyarországon! Egyszersmind az érdekképviselői kamarák e komoly talpra állása a javaslat ellen felment bennünket e helyen, hogy a javaslatok részleteit is tüzetes kritika tárgyává tegyük. E helyen nem is igen győznénk, mert a testes kötetnyi, javaslatra nekünk is egész kötetnyi bírálattal lehetne megadni a részletes választ; egy-egy törvénycikk lapokra terjedő méltatást követel. Azért megemlíjtük csupán, hogy az 1879-ben életbe lépett földadókatasztert, már akkor is téves, tendenciózus és a nagybirtokosság javára, a parasztbirtokosság rovására meghamisított katasztert: megtartja az új törvény is. Új kataszter nem kell, a birtokosság fizeti tovább is az 1879-ben megállapított „kataszteri tiszta jövedelem” után, vagyis a föld termésének egy csekély hozadék-részlete után a földadót és pedig a mai 25,5% helyett 20%-ot! Erről a 25,5%-os adóról ugyan a pénzügyminisztérium hivatalos vizsgálatai kiderítették már, hogy átlag maximális 10,8%-ot tesznek, Hegedűs Lóránt pedig bebizonyította, hogy a 10,8%-os is csak névleges, mert a közép- és nagybirtok adója $\frac{1}{2}$ —8% közt ingadozik megyék szerint; az adókulcsnak 5%-kal leszállításával így ismét csökkenti a földadót. Csökkenteni kellett pedig a földadót azért, mert így tudja kárpótolni a pénzügyminiszter a birtokosságot azért a látszólagos csekély adóemelésért, melyet a föld hasznának jövedelemadóval való megadóztatása révén ez veszíteni fog. A jövedelemadó alól ugyanis egyenes úton, a többi osztályok haragjának éles kihívása nélkül, lehetetlen volt felmenteni a földbirtokosságot, azonban *est modus in rebus*, s „az egyenletes, igazságos, arányos teherelosztás elvét megvalósító” új adótörvény visszahívja a földadó vámját, amit elvesz — a látszat kedvéért — a jövedelemadó révén! Az egészen ügyes és csinos üzlet perfektuálása kedvéért törvényt hoz még ezenkívül a mai hamisított kataszter „kiigazításáról és a művelési ágváltozás megállapításáról”. Mikor és hol kell a katasztert kiigazítani s a művelési ágban 1875. óta történt változásokat megállapítani: azt nem a mai hatósági közegek állapítják meg hivatalból, hanem az e célra alkotandó új „vármegyei földadóbizottság és országos földadóbizottság”. A vármegyei földadóbizottságot a vármegyei törvényhatóság választja a nagybirtokosok közül, míg az országos földadóbizottság a képviselőház és főrendiház agrárius tagjaiból alakul s ez a nyilvánvalóan nagybirtokos érdeket védő tes-

tület lesz hivatva az ezer, meg ezer holdak urainak birtokán megállapítani „az állandó jellegű ágváltozást”, vagy pedig „új tiszta jövedelmi fokozat megállapításának szükségességét”. Azonban ki látta még, hogy „varjú a varjú szemét vájta ki”?

A kataszter közigazgatása s új tiszta jövedelmi fokozat megállapítása, ilyen szervezet mellett, nem veszedelmes dolog a csaknem egészen adómentes nagybirtokra nézve. A kiigazítás és művelési ágváltozás bejelentésének, vagy fölvetelésének elmulasztása: nem is büntetendő adóeltitkolás. Természetesen, hiszen ezt a hatalmas nagybirtokosság követi el!

Ellenben ha iparos, kereskedő, ügyvéd, orvos, munkás be nem vallja számszerű részletességgel összes nyers bevételét, üzleti kiadásait, sőt az utazási illetékek értékét is a reá háruló kiadásokkal s az utazási illetékből megmaradó adóköteles rész feltüntetésével: annak a tárgyalás során hivatalból állapítják meg adóját, azonfelül a kivetett adónak még 5%-át rójják ki büntetésül (29. §.). De még ezzel sem elégszik meg a törvény. A vallomás ugyan mindenkire büntetés terhe alatt kötelező, de ezenkívül az adóösszeíró bizottság is „az adózó életviszonyainak ismerete” és a lakásbér alapján tartozik fölbecsülni s pontosan megállapítani a hasznot hajtó foglalkozások összes jövedelmét. Ha ezek alapján a pénzügyigazgatóság, vagy az adókető-bizottság nem találja kielégítőnek az adózó vallomását, joga van a bizottságoknak az adózót beidézni, személyesen kihallgatni, egyes kérdésekre tőle írásban is feleletet kérni, azonkívül joga van bárkinek jövedelmére napidíjazott tanukat és szakértőket kihallgatni. Joga van a nyereség-veszteségszámlát és az üzleti könyveket megvizsgálni. Az egész község és város adózóinak adólajstroma: a megállapított adóköteles jövedelemmel és az előírt adóval, háromszor lesz, 8—8 napra, közszemlére kitéve a község házábanál. Bárkinek jövedelme s adója ellen, akárki kifogást tehet szóval és írásban, a besúgó, feljelentő napidíj mellett „tanúskodhatik”, hogy a feljelentettnek adó alá nem vont „eltitkolt jövedelme” van. De az adóbevallás és adóösszeírás, a nyereség-veszteségszámla s a megvizsgált üzleti könyv adatai nem döntők az adókirovásnál, mert ezek adatait, a lakásbért, s az adózó életviszonyait: mind a pénzügyigazgatóság, mind az adókető-bizottság „szabadon mérlegeli” az adó ketvésekor. Vagyis az adatok alapján, vagy azok nélkül: belátásuk szerint dönthetnek a bizottságok s pénzügyigazgatóságok tagjai. (Kereseti adó törvényjavaslata 20., 23., 29., 32., 33., 34., 35. és 41. §§.)

A jövedelemadóról szóló törvényjavaslat 26. §-a pedig arról intézkedik, hogy „a vallomásokban az adókötelesnek és a közös ház-

tartáshoz tartozó családtagjainak bármely forrásból eredő adóköteles, vagy adómentes jövedelme részletesen bevallandó.

Szolgálati járandóságoknál és ellátásoknál azok összegének pontos kimutatása mellett az illetményt adónak neve foglalkozása és lakhelye is kiteendő”.

A 30. §. pedig ezeket mondja: „Az általános adókimutatás megindításakor s a pénzügyminiszter által megállapított módon és időben tartozik:

1. minden ház tényleges birtokosa, vagy ennek képviselője, lakások, illetőleg üzleti helyiségek szerint csoportosítva, a házban lakók nevét és foglalkozását, ezek évi lakbérét, továbbá minden albérletadó, albérlőit és az általuk fizetett bérösszeget kimutatni;

2. minden háztartás feje a közös háztartáshoz tartozókat név és a kiskorúakat még kor szerint is felsorolni és ezek közül megjelölni azokat, akiknek önálló, a családfő rendelkezése alá beigazoltan nem kerülő jövedelmük is van, amely az összeírásnál a jogosult nevén veendő számításba;

3. mindenki, aki bárminő szolgálati illetmény, bér vagy nyugellátás kifizetésére van kötelezve, az illetményre, vagy ellátásra jogosítottak névjegyzékét, foglalkozását, lakását, valamint a 21. §. I. és II. pontja esetében a folyó évre járó, a 21. §. I. 2. pontja esetében pedig a megelőző évben kifizetett illetmények összegének egyenkénti megjelölésével községenként, városonként elkészíteni.” E kimutatásokat még az adóbevallás alól felmentett állami hivatalok és a törvényhatóságok, városok, községek fejei, mint a magán üzletek, gyárak tulajdonosai, képviselői tartoznak elkészíteni s „haladéktalanul” a községi elöljáróság útján a pénzügyigazgatósághoz, adókimutató bizottsághoz juttatni.

Az üzleti, gyári alkalmazottak, hivatalnokok díját, fizetését, összes járandóságait ezután hivatalból fogják ellenőrizni és adó alá vonni, mint eddig az állami tisztviselőké. Az alkalmazott tartozik bevallani járandóságai kifizetőjének nevét, lakását, foglalkozását; a munkaadó pedig alkalmazottjainak névjegyzékét, lakását, foglalkozását; s végül a háztulajdonos lakóinak nevét, lakását, foglalkozását, sőt ezek albérlőit is, be kell jelentenie bírság terhe alatt.

Ez a részletes és körülményes adómechanika bezzeg felesleges a földbirtok jövedelmének kipuhatolásánál. Itt elég az 1875—1879. alatt becslés útján megállapított termési hozadék az adó kirovásához!

S ha még megemlítjük, hogy a kereseti adónál az adókimutatás alapjául szolgáló minimális adóalapokat fölemelte, a minimális adóteleket szintén fölemelte, hogy a III. osztályú kereseti adónál eddig fizetett 10%-os adókulcsot, az új javaslatban 5%-ra leszállítsa, de

úgy, hogy az eddig fizetett adót az 5%-os kulcs alapján is beszedhesse; ha megemlítjük továbbá, hogy a fokozatos adókulcs súlyosabb adót ró ki a kis- és középkeresetre, mint amennyit az elbírhathat a mai drágaságban s mint a mennyit a külföldi államokban a hasonló összegekre kírónak; azonkívül hogy „az életfentartási szükségletek minimális fedezésére adómentesen hagyott” 600 korona nevetéségesen csekély; a kis házakat sújtó házadó nagy; ha felrójjuk, hogy például a kertész földadót, kereseti adót, jövedelmi adót és arra, aki szűkös lakását a magas házbér miatt albérlőkkel kénytelen megosztani, szintén házadót, kereseti adót, jövedelemadót vet ki a törvény: és ugyanakkor a kereseti adó alól felmenti a nagybirtok állattenyésztését, állathizlalását s a saját termését feldolgozó mezőgazdasági iparát; s ha megemlítjük végül, hogy a legszegényebb néposztályt brutálisan zsaroló fogyasztási adók nemcsak változatlanul maradnak, de még emelkedni fognak: mindezzel nagyjában eléggé jellemeztük az adóreformot!

A súlyos fogyasztási adók emelése egyfelől; a földadó-kulcs leszállítása, a kataszter változatlanul hagyása és a létminimumból a törpebirtok, kisbirtok s nádfedelű viskók kihagyása másfelől: a le nem tagadható tények erejével világítják meg a „legszegényebb kisemberek adóterhét könnyítő, de arányos és egyenletes adózást meghonosító” adóreform értéktelen voltát!

A kisbirtok terheit sem könnyíti ez a törvényjavaslat; megmaradnak a súlyos községi adók és pótagók, útagók, közmunkaváltság és érintetlenül maradnak épségben az állami adóknak néhol 650%-át is elérő egyházi adók. Sőt az új javaslat kereseti és jövedelmi adója mohó kapzsisággal csap le minden kis jövedelememelkedésre, melyet a kisbirtokos emberfeletti munkájával, nélkülözésével és okosabb gazdálkodásával létrehozni tud. A mellett adózatlanul marad a nagybirtokosnak nagyobb tőkebefektetés által elért nyeresége. A földbirtoknál megadóztatja a munkát és futni engedi az adó alól a tőkét.

A javaslat általában a nagyszabású és életet védő szociálpolitikai alkotások századában is azt a középkori felfogást vallja fundamentumául, hogy az állam csupán vagyont védő közösség és nincs köze „a vagyonnál értéktelenebb” emberi élethez. Ebből a felfogásból ered a kereseti és jövedelmi, föld- és házadónak az az intézkedése, hogy épülettatarozásra, gép- és szerszám-kopásra, általában a leltári vagyon karbantartására és pótlására: rendes levonásokat enged meg az adóköteles jövedelemből.

Ellenben az ember élelmezésére, ruházására, lakására, gyógyítására, jó karban való tartására felhasznált jövedelem: adóköteles!

A gyermekek neveltetésére fordított költség sem vonható le, az is adóköteles tisztajövedelem, mert hiszen a gyermekek általános iskolakötelezettsége törvényben van ugyan kimondva és ingyenes állami népoktatás nincs: de hát így kívánja ezt a Wekerle igazságos logikája! Egy komoly és gyökeres adóreform minden ország gazdasági életében nagy változást tud előidézni. Mert kihat az összes foglalkozások jövedelmére és hitelére, előmozdíthatja vagy akadályozhatja a gazdasági élet friss vérkeringését s ezzel együtt gyöngíti, vagy erősíti az államot aszerint, amint az erősített, vagy gyöngített jövedelemforrások több, vagy kevesebb jövedelmet öntenek az államkincstárba. Egy, az általános gazdasági-, hitel- és kereseti viszonyokkal alaposan számot vető gyökeres adóreform: nagy mértékben könnyítheti az ország egész lakosságának megélhetését, az ellenkező súlyosíthatja azt. Magyarország kereső, dolgozó osztályait kiszípolyozta, elgyötörte a súlyos és igazságtalanul elosztott adóztatás, évtizedek óta várva-várja ez a nép: a kiváltságot el nem ismerő, a nagybirtokos dúsz jövedelmét el nem kerülő, komoly adóreformot. És különösen égető kérdéssé vált ez az utolsó években, mivel a megélhetés eszközei rohamosan drágultak meg, a kereseti viszonyok tetemesen rosszabbodtak, az állami terhek nagy összegekkel emelkedtek. A gazdasági pangás s a gazdasági helyzet általános rosszabbodása csaknem elviselhetetlenné teszi már itt a dolgozó osztályok életét. Ebben az állapotban könnyebbséget adott volna egy modern adóreform, mely az el nem bírható adóterheket a gyengékről leveszi s átviszi az eddig csaknem adómentes, fizetni tudó dúsz jövedelmekre. A bejelentett adóreform azonban nem cselekszi azt. Nemcsak fentartja, hanem súlyosítja a meglévő beteg állapotokat. Modern, nagyvágású, széles koncepciójú szociálpolitikai reform helyett: szatócskodik, pepecsel és kérkedő frázisok közt csak karikatúráját adja a várt reformnak.

Nem származik ebből a reformból öröm és haszon az országra, mert a kormány urainak: az agrárius nagybirtokosságnak kiváltságait, érdekeit dédelgeti. Ikertestvére ez azoknak a törvényeknek, melyekkel a mezőgazdasági munkások és cselédek mozgási és szerződési szabadságát elkobozták.

Ennek az új törvénynek eredménye az lesz, hogy megbénítja, vagy lefokozza azt a csekély ipusági gazdasági életet is, mely még a városi népességben teng-leng.

Épen ezért — valószínűleg — törvény lesz belőle!

Ráczy Gyula.

Gross-Oesterreich és a magyar proletariátus.

II.

ielőtt azon kérdés vizsgálatára térnénk át, mennyiben várhatja Ausztria és különösen Magyarország proletariátusa a dinasztától céljainak tartós előmozdítását, egy kiterést vagyok kénytelen tenni, mely különben a tárggyal szorosán összefügg.

Előző cikkemben igyekeztem kifejtetni, hogy Renner a történelmi materializmus alapelveit nem gondolja következetesen végig, s öszes nézeteinek téves volta ezen hibából származik.

Cikkem első része már teljesen meg volt írva, midőn Rennernek: *Az osztályharc lehetőségei* c. újabb értekezése*) megjelent.

Ebben elmondja, hogy az osztrák választójogi reformot megelőző időben kettős minőségben munkálkodott a reform létrejöttén. Névtelenül írt cikkeket a *Wiener Arbeiterzeitung*-ba s álnév alatt különböző polgári lapokba. Utóbbi minőségében arra törekedett, hogy a polgári pártokat a reform szükségességéről meggyőzze, s a cél érdekében, mint maga mondja: „Kénytelen voltam egynémely dolgot, melyet elvtársaim előtt közvetlenül a történelmi materializmus szavaival és gondolatmenetében fejeztem volna ki, a bürokrácia és burzsoázia ideológiájával és frazeológiájával kifejezni, hogy ott, ahol hatást akartam elérni, tényleg hassak is.” „A címzés megmagyarázza a levél stílusát. Egynémely helyeket, melyek kell, hogy marxistáknak idegenszerűen hangozzanak, másképen stilizálok, ha elvtársak részére írtam volna” (11—12 l.). Megelégedéssel állapítja meg, hogy ez a kettős minőség, ezen „idegenszerű köntös bírálóinak legjobbjait legkevésbé sem tévesztette meg”.

Ezen magyarázat sokkal kedvezőtlenebb színben tünteti fel a dolgot, mint azt előzőleg megítélhettem. Azt hittem, hogy Renner csak később tért át a történelmi materializmus talajára, de régi nézeteit — az etnikai szempontok túlbecsülését — ezen irányváltás még nem tudta kellően átalakítani. Ezt sem gáncsképen hoztam fel, hanem azért, hogy a monarchia jövőjére nézve kifejtett nézeteinek helytelenségét egy alapvető tévedésre vezessem vissza, továbbá, hogy Mehring rendkívüli dicséretét a magyar viszonyokra nézve kellő értékére leszállítsam. A védekezésre is áll a francia közmondás: *Qui s'excuse, s'accuse*. Én legalább a saját részemről lehetetlennek tartom ugyanazon álláspontot egyszer a marxizmus gondolatmenetével, máskor a polgári ideológia segítségével megvédelmezni és pedig úgy, hogy az eredmény mindig azonos legyen. Mit is kell a „polgári ideológia” alatt érteni? Azon eszmék, magyarázatok

*) *Möglichkeiten des Klassenkampfes*, *Neue Zeit* 1907. okt. 5. sz. 11. és köv. 11.

és gondolatmenetek összességét, melyeknek célja a jelen tényeit és a múlt eseményeit a polgári osztály érdekeire kedvező világításban feltüntetni, s az alsóbb osztályokat saját érdekeik miáltal tévedésbe ejteni. Mindenki tehát, aki gondolatait ezen ideológiába öltözteti, ezen megtévesztésnek, az osztályöntudat elhomályosításának — tudatosan vagy öntudatlanul — eszközévé válik. Vegyük pl., hogy valaki azon feladatra vállalkozik (mint azt Renner Ausztriában tette), hogy az ált. választói jog fontosságáról a magyar uralkodó osztályokat meggyőzze s ezen célból az ő ideológiáikat használja fel. A magyar uralkodó osztálynak jelenlegi egyedüli ideológiája: a nemzeti eszme és a magyar elem fölényének megővése. Próbálja valaki az ált. választói jogot ezen ideológiába öltöztetni, ennek következménye az lesz, hogy a nemzetiségek és a proletariátus háromnegyed része ki lesz zárva a választói jog köréből. Az önálló vámtérületet is nem azon indokolással szoktuk mi a polgári osztálynak ajánlani, hogy az a nemzeti eszme és a függetlenségi program győzelmét fogja előmozdítani, hanem azért, mert összetörvén a nagybirtok hatalmát, a burzsoázia befolyását és gazdasági erejét növelni fogja. Ez az ő szempontjukból igen meggyőző érvelés lesz, de azért ez nem polgári ideológia. Abban nincs megróni való, ha valaki a polgári pártokat akarja valamely a proletariátusnak is kedvező reform szükségességéről meggyőzni, de a történelmi materializmus hívének a polgári ideológiák csak támadás és lerombolás, de kikölcsonzás tárgyát sohasem képezhetik. A siker, melyet Renner úgy személyére, mint eszméire nézve az osztrák választójogi harcban elért, sokak szemében elfeledtetni ugyan ezen kétlelkűséget, de azt oly természetes, sőt követendő példának feltüntetni még sem lehet.

Különben is előbbi műveit futólagosan érintettem, s bírálatom tárgyává főművét*) tettem. Ez már saját neve alatt jelent meg, benne történelmi materialistának vallja magát, tehát viseli érte a teljes felelősséget, s épen ezen könyvről igyekeztem kimutatni, hogy a történelmi materializmust nem gondolja következetesen végig. A munka nagy része előzetesen több lapban és folyóiratban jelent meg, s mint ő maga az előszóban kijelenti, műve elsősorban ezen cikkek összefoglalása. Azt is meg kell jegyezni, hogy azon folyóiratok *Hilfe, Nation* stb. közönsége, melyekben ezen cikkek megjelentek, már bír elég fogékonysággal a tört. materializmus alapelvei iránt, s nem feltétlenül szükséges őket polgári ideológiákkal táplálni. Ezen cikkek majdnem változtatás nélkül vannak átvéve, sok helyütt pedig lapokon át szószерint idézve. Azonban az egész könyvben hiába keresnők a „polgári ideológiák” kifejezett elejtését, s csak annyiban módosít a cikkeken, amennyiben egyes állításait és következtetéseit az események már túlhaladták. Ezek után igazán nem tudjuk megérteni, hogy egy könyvről, mely összefoglalása és részben szószерinti leközlése oly cikkeknak, melyekről a szerző maga jelenti ki, hogy „a bürokrácia és burzsoázia ideológiájának és fraezológiájának” alapul vételével íródtak, hogyan tudja Mehring azt mondani, hogy az a történelmi materializmus remekműve?

Nézzük most már, mily szerepet szánnak *Gross-Oesterreich* tervezői a dinasztianak?

Tezner természetesen közjogi álmainak megvalósítását várja a császári hatalom erősödésétől. Anton Bach szerint Ausztria jövője attól függ, hogy eddigi reakciós politikájával felhagy, konzervatívvá lesz, ragaszkodni fog a történelmi tényezőkhöz, s azokat tovább fogja fejleszteni. Ily történelmi tényező három lesz: a dinasztia, hadsereg és az egyház. (229. 1.) Ezek lesznek a *Gross-Oesterreich* leghatalmasabb oszlopai. Popovici belátja, hogy tervét parlamentáris úton kivinni nem lehetséges. Ezért csak a császártól várja annak megvalósítását. „A népek ezen nagy harcát csakis részrehajthatlan bíró döntheti el. Ezen bíró csak a császár lehet. Ő egyedül van hivatva, egyedül őt illeti meg a hatalom és kötelezettség, hogy az összes népek államcsinjét

*) *Grundlagen* stb.

(den Staatsstreich aller Völker) keresztülvigye.” (328—9.11.) Ennek megfelelően alkotmánytervezetében rendkívül kiszélesíti a császári jogkört.

Mielőtt Renner idevágó fejtegetéseire áttérnénk, néhány megjegyzését akarnám felsorolni, melyeket az uralkodó személyére tesz. Ma már senki sem tartja a vérbeli szocialista integráns kellékének, hogy mihelyt az uralkodóról szó jön, azonnal legalább is királysértést kövessen el, s az ily ok nélküli tüntetéseket nemcsak ízlésteleneknek, hanem céltalanoknak is találjuk. De azért az ellenkező végletbe sem kell esni, mint azt Renner teszi a következő helyeken: „Mindenképp tudja, hogy I. Ferenc József sem alapelvű, sem hajlamból nem részesít előnyben valamely nemzetet, vagy osztályt.” (103. 1.) „A kontinensen nincs több oly nyilvánvalóan alkotmányos érzületű monarcha, mint I. F. J.” (151.1.) „F. J. császár 1867. óta oly kifogástalanul alkotmányos érzületű uralkodó, mint senki más, s környezetében legfeljebb a katolicizmus fejlesztésére gondolnak, de bizonyára nem az alkotmány ellen irányuló merényletekre.” (102. 1.) Ezen kijelentések és dicséretek oly általános jellegűek, hogy azokat minden marxista nyugodtan átengedheti polgári újságíróknak, kiknek szótárából Renner minden lojális kifejezést felhasznál, csak épen még az ú. n. „ruganyos léptek” hiányoznak. Ezen külső tiszteletet kiterjeszti nemcsak az uralkodóházra, hanem annak mediatisált rokonságára is, s Koburg Fülöp hercegről szólva, nem mulasztja el hozzátenni „ő fensége”. (16. 1.)

De eltekintve ettől, ezen kijelentések sem a tényeknek, sem a történelmi materializmus alapelveinek nem felelnek meg. A tényeknek azért nem, mert I. Ferenc József uralmáról 1867. után is csak jóakarátú elfogultsággal lehet állítani, hogy az valamennyi osztálynak, vagy nemzetiségnek teljesen egyenlő mértékkel mért volna. Állítható-e nyugodt lelkiismerettel, hogy a ruthének és tótok iránt épen olyan volt uralma, mint a németek iránt? Állítható-e, hogy a munkásosztály iránt mindig oly módon viselkedett, mint az arisztokráciával, a tiszttalarral úgy, mint a tanítósággal szemben? Az, hogy ő minden osztály és nemzet iránt egyformán pártatlan, egyszerű ismétlése a régi államtan avult tételének, hogy a monarcha pártok és osztályok felett áll, s mindenki iránt egyformán igazságos, mely tannak célja az volt, hogy az alsóbb osztályok sorsuk javulását csak az uralkodó jószágától várják, s igazságosságában vakon higgyenek. Renner a nemzetiségi viszály végleges megoldását azért sürgeti, mert ez nem engedi az osztályharcot a maga leplezetlenségében érvényesülni, s mégis hirdeti ezen tételt, mely monarchikus államban legalább is annyit tehet a tömeg osztályöntudatának elhomályosítására, mint a nemzetiségi viszály. Végül azon kijelentését sem lehet megjegyzés nélkül hagyni, hogy a császár környezetében „legfeljebb” a katolicizmus fejlesztésére gondolnak, de nem az alkotmány elleni támadásra. Legfeljebb! Mintha a katolicizmus fejlesztésére az embereket pusztán a jámborság, vagy ártatlan bigottéria vinné reá, nem pedig a roskadozó osztályuralom alátámasztása. Sőt ez a „fejlesztés” még sokkal veszedelmesebb, mint az alkotmány elleni támadás, mert alkotmányuk túlnyomóan csak az uralkodó osztályoknak van, de a katolicizmus fejlesztése mindig és kizárólag a tömegek félrevezetésére irányul. Ily felfogás mellett nem kell azon sem csodálkozni, hogy

Renner az I. Ferenc által alapított osztrák császárságot: *Völkerkaiser-tum*-nak nevezi. (23. 1.) Ezen állítás igazolására nem tud más bizonyítékot felhozni, mint a császári proklamáció szövegét. Ha az érdekeltek nyilatkozatai ily kérdésben elegendők, akkor kétségét kizárólag be lehetne azt bizonyítani, hogy Magyarország tényleg a szabadság klasszikus hazája, s az ezeréves alkotmány áldásaiban minden állampolgár egyaránt részesül.

Könyvének megírása idején az osztrák proletariátus és dinasztia érdekei az általános választói jog megvalósításának kérdésében megegyeztek. Ezen pillanatnyi szituáció által megtévesztve úgy véli, hogy ezen érdekszövetség állandóvá lehet, s a teljes demokrácián nyugvó *Gross-Oesterreich* eszméjének egyik legfőbb oszlopa a császár, illetőleg az uralkodóház lesz. „Miért ne legyenek a monarchia népei egyek egy többszázados, most már szigorúan parlamentáris dinasztia, egy örökös elnökség alatt, mint az angol királyságban! Valóban a császáreszme a levegőben van!” (237. 1.) Azon reményben ringatja magát, hogy tervének megvalósítása esetén „az uralkodó a földművessel együtt fog szántani, mint II. József, s a munkás mellé az üllőhöz fog állani, mint azt még egy monarcha sem tette.” (u. o.). Valóban idillikus kép! Szokása szerint itt is gondoskodik az alibiről s azért óvatosan kijelenti (bár ezzel egész érvelésével ellentétbe jön), „hogy dinasztikiak maguktól semmire sem képesek”, s a korona szerepét így akarja körülírni: „Az uralkodó feladata lesz kitartani, a birodalmi egységnek egy darabját sem feláldozni, s különben várni, míg szorongatják, míg hívni fogják.” (238. 1.) Egy másik helyen pedig megjegyzi, hogy a dinasztia a népszövetség létesítése körül nagy érdemeket szerezhet magának, de az szükség esetére nélküle is meglesz. (232. 1.)

Ezen, meglehetősen gyengén támogatott álláspont védelmére, a *Neue Zeit*-ban megjelent, s előbb már idézett értekezésében teljesen új érveket állít csatasorba. A cikk egyes helyeken valóban páratlan szellemességgel van megírva s a marxizmus külső követelményei tekintetében sem emelhető ellene kifogás. Otto Bauer nyomán¹⁾ különbséget tesz imperializmus és cézarizmus között. Az utóbbi mindig a társadalmi és gazdasági fejlődés oly fokozatán áll elő, midőn az uralkodó osztály összes csoportjai nemcsak a proletariátussal, hanem egymással is örökös harcban élnek, amit a korona saját hatalmának öregbitésére használ fel, kijátsza egymás ellen, s így egyensúlyban tartja és vezeti őket. Az imperializmus magasabb fejlődési fokot képvisel, s jelenti a politikailag teljesen szervezett és egyesített burzsoázia tartós és határozott uralmát a proletariátus felett. A korona itt már nem önálló faktor többé, hanem a burzsoázia alkatrésze, eszköze és ügynöke, mint pl. a német császár vagy az angol király. A cézarisztikus uralkodó a hadsereg és bürokráciára támaszkodik, s ezért önálló társadalmi osztály, mellyel a proletariátus érdekszövetségeket is köthet, mert hiszen a cézári politika abban áll, hogy az osztályokat egymással tartatja egyensúlyban, s adott esetben az uralkodó osztályt pusztán a proletariátus törekvéseinek támogatásával lehet sarokba szorítani. Az imperialisztikus államokban a hadsereg és bürokrácia az uralkodó osz-

*) Id. műve 436 l.

tály befolyása alatt állanak s a monarcha mindig szükségképen ezeknek élén az alsóbb néposztályok ellen fog harcolni. Ausztriában a modern césarizmus korszaka járja, az egyes osztályok főleg a nemzetiségi viszály miatt még igen éles ellentétben állanak egymással, a korona a hadseregre és bürokráciára támaszkodhatik, viszont a proletariátus már oly erős, hogy vele mint önálló tényezővel kell számolni, itt tehát lehetségesek az alsó osztály és a korona közötti érdekszövetségek.

Ma már a szocialista taktika körében általánosan elismert szabály, hogy adott esetben az alsóbb osztályok szövethetnek a dinasztáival, ha ez rájuk nézve oly előnyt jelent, melyet másképen el nem érhetnének, s magatartásuk nem von a jövőre nézve semmi káros következményt maga után. Világos, hogy sem republikánus allűrök, sem régi előítéletek nem tarthatják a proletariátust ettől vissza. Világos az is, hogy a koronával épen úgy lehet és kell szövetséget kötni, mint bármely más polgári osztállyal, vagyis magyarul szólva: a függetlenségi párttal, épen úgy mint a királlyal. Ennyit, de csupán ezt kell mindenekelőtt megállapítani.

Renner azonban főművében egészen más álláspontra helyezkedett. Ő felállította a jövő programját, s annak egyedüli céljául a *Gross-Oesterreich* megteremtését tűzte ki, mely szerinte a nemzetiségi és közjogi harcokat meg fogja szüntetni, s a teljes demokráciát meg fogja valósítani. Ez pedig, mint azt ő maga előadja, nagyon hosszú időre szóló feladat, mert az államot területileg és nemzetiségileg kell újjászervezni, a demokratikus önkormányzatot minden fokozaton át kiépíteni, ami több évtized munkája. Minthogy pedig a jövő államának egyik oszlopa a korona, mely ezen változás keresztülvitele iránt — tekintve, hogy a nemzetiségi és közjogi viszályok elfajulása elsősorban az ő hatalmi állását veszélyezteti — épen úgy érdekelve van, mint az alsóbb néposztályok: világos, hogy néhány évtizeden közös cél felé haladva, akár nyíltan, akár hallgatag, állandó érdekszövetségnek kell közöttük fennállani. Szükségesnek tartom kiemelni, hogy Renner idézett cikkében már nem beszél *Gross-Oesterreich*-ről, a magyar nemzetiségeket teljesen figyelmen kívül hagyja, valamint nem beszél már több évtizedre terjedő szövetségről, hanem csupán az *ad hoc* szövetségek lehetőségét hangoztatja s az osztrák szociáldemokrata pártnak az uralkodó házzal szemben a közelmúltban elfoglalt álláspontját igyekszik igazolni. Épen az elébb jegyeztem meg, hogy cikke a marxizmus szempontjából nem esik kifogás alá. Nem véletlen tehát, hogy már nem kovácsol benne csalhatatlan terveket a jövőre nézve; mélyen hallgat a *Gross-Oesterreich* koncepciójáról s csak arra szorítkozik, hogy kimutassa azon elv helyességét, melyet már Loria fejtett ki, t. i., hogy a proletariátus mindig használja fel az uralkodó osztály belső viszályait, s engedmények ellenében szövethetnek a küzdő felek valamelyikével. Megjegyzendő, hogy Németországban a császári hatalom távolról sem oly tehetetlen, s korántsem oly engedelmes eszköze a burzsoáziának, mint azt Renner rajzolja. Más oldalról egyes tagállamok példája azt mutatja, hogy a fejedelem a proletariátus érdekében keresztülvitt az uralkodó osztálynak kevésbé tetsző rendszabályokat is, s ezek a proletariátustól tartva meg sem kísérelték ellene pártot ütni. Viszont Ausztriában sem

áll a korona annyira izolálva a pártokon kívül és felül, mint azt Renner feltünteti, s amire még részletesen reátérünk.

Visszatérve Renner eredeti koncepciójához, korona és proletariátus néhány évtizeden keresztül egyazon cél felé fognak haladni, azaz kevésbé óvatos kifejezéssel élve szövetségesek lesznek. Már pedig ily körülmények között a legegyszerűbb szabály, kerülni mindazt, ami a szövetségest gyöngítheti, s előmozdítani azt, ami megerősítésére szolgál. *Tertium non datur*. Gyenge szövetségeseknek harcban nem vehetni hasznát. S ha tényleg oly biztos boldogságot ígér a Renner által kitűzött cél, azért érdemes némely áldozatot hozni az egyedüli szövetséges érdekében. Azon tényezők, melyekre az osztrák császár támaszkodva, elég hatalommal bír ahhoz, hogy a proletariátusnak még az uralkodó osztály ellenzése dacára is tehessen engedményeket, Renner szerint a polgári és katonai tisztikar: a szoldateszka és bürokrácia. Ezek már évszázadok óta kasztszerűen fejlődtek, „az összes országok nemzetiségeitől és osztályaitól egyformán idegenen önálló létet éltek”. Már most a koronát erősíteni, annyit jelent, mint ezen tényezőket is erősíteni. Itt nincs mentség. Aki a célt akarja, annak az eszközöket is akarnia kell. Renner azzal vigasztalja magát, hogy a polgári és katonai tisztikar túlnyomó részben nem az uralkodó osztály felsőbb rétegeiből rekrutálódik, hanem a közép- és alsó osztályokból, de főleg a hivatalnokok és tisztek leszármazóiból kerül ki a többség, mely kispolgárilag gondolkodik, sőt sok államszocialista van közöttük. Erre nézve csak azt lehet felhozni, hogy az osztályuralom legtokéletesebb hatalmi szervezete a római katolikus egyház, túlnyomó részben szintén a közép- és alsó osztályokból kerül ki, kik meg viszont a radikális törekvésekkel erősen kacérkodó keresztény szocializmust hirdetnek. Renner maga is sokáig bürokrata volt és nem vehető rossz néven, hogy oly jó véleménnyel van előbbi hivatásáról, megemlíti, hogy a polgári és katonai tisztikar köréből került ki Anton Menger, Steinbach, Klein, Ratzenhoffer is. De éppen a kivételek erősítik meg az általános szabályt, s ezzel szemben felhozhatjuk, hogy viszont a főnemesi osztály köréből került ki Széchenyi, Tolsztoj, Kropotkin, Turati, Vollmar, a nemesség közül a szocialista pártok tagjainak egész tömege, a burzsoá kapitalisták közül Engels, Singer, Ahrons, Gérault stb., de azért még sem jut eszébe senkinek sem azt mondani, hogy a főnemesség, nemesség, vagy a polgári kapitalisták részéről a munkásság céljainak támogatását remélheti.

A szoldateszka és bürokrácia Ausztriában tehát rendkívül erős, mert másképpen nem helyezkedhetnék a fejedelem az uralkodó osztályokkal szembe. Ezen állapot azonban csak akkor lehetne kedvező a proletariátusra, ha mindkét tényező az ő érdekeinek szolgálatába állana, az ő befolyása alá kerülne. Erről azonban szó sincs. Már pedig nehéz a választás oly polgári és katonai bürokrácia között, mely az uralkodó osztály szolgálatában áll, s az olyan között, mely magát öncélnak tekinti. Hogy az uralkodó osztálytól különvált bürokrácia mire képes, azt az orosz példa mutatja, pedig tagjainak túlnyomó része szintén az alsóbb osztályok köréből került ki. Ha a bürokrácia erős (itt pedig ez a kiindulási pont), akkor annak, mint

általában minden osztálynak a főcélja a saját különleges helyzetének biztosítása, kiváltságainak fokozása, s anyagi helyzetének emelése. Azonkívül a bürokrataék jelentékeny része oly funkciókat teljesít, melyek ösztársadalmi jelentőséggel nem bírnak, célok csupán az osztályuralom fentartása. Ezeket tehát meg kellene első sorban szüntetni, de az erős bürokrácia ezt önrérthetőleg meg fogja akadályozni. A bürokrácia erősítése súlyos terheket ró az államra, s funkcióinak növelése a közszabadságra nézve is veszélyes, mint azt nemcsak Ausztria, hanem a valóban demokratikus Franciaország és Egyesült-Államok példája is mutatja.

Sokkal nehezebb dió az előbbinél a szoldateszka és militarizmus erősítése. A hadsereg azon eszköz, mellyel az uralkodó osztályt legjobb féken lehet tartani, s a vele való konfliktus esetén ezen tényező erősítése elkerülhetetlen. S már is hallottunk hangokat, hogy a magyar és osztrák szocialista pártoknak a létszámemelés kérdésében nem szabad a koronának nehézségeket hozni, s ezt az általános választói jogért cserébe meg kell szavazni. S ezen a téren nincs ámitás: a hadsereg erősítése mindig az osztályuralom erősítése. A bürokráciára még el lehet hitetni, hogy társadalmi funkciót teljesít, mert hiszen a *Zukunftstaat*-ban is lesznek hivatalnokok, de a szoldateszkára soha. A hadsereg, mint olyan csak addig ér valamit, amíg fegyelme erős. Ez pedig kizár minden demokratizáló törekvést. Demokratikus szoldateszka: *contradictio in adjecto*. Hiszen épen most (1907. nov.) bocsátott ki a hadügyminiszter egy rendeletet, mely a legszigorúbb eszközök igénybevételét rendeli el a szocializmus terjedésének megállítására. A militarizmus erősödése azt jelenti, hogy egyre több ember vonatik el a produktív munkától, a fegyverkezési költségek egyre nagyobbodnak, a külfáború veszélye egyre valószínűbb. De más irányban is veszélyes a hadsereg erősítése, mert minden legcsekélyebb konfliktusnál, mely a szövetséges társak: fejedelem és proletariátus között a katonai terhek emelése miatt vagy bármely más oknál fogva kitörne, attól kellene tartani, hogy a fejedelem megnövekedett hatalmát ismét a proletariátus ellen fordítja. Szóval Renner tervének követése *circulus vitiosus*-ba visz, a polgári osztály uralma helyett jön a bürokrácia és szoldateszka uralma, fekete vagy nemzetiszínű helyett feketesárga osztályuralom.

Ezen tényezők erősítése pedig elkerülhetetlen nemcsak azon általános oknál fogva, melyet előbb említettem, t. i., hogy a szövetséges-társ erősödése közös érdek, hanem a következők folytán is. A koronának a proletariátussal való szövetsége az uralkodó osztállyal való nyílt szakítást jelentené. Mindenki, aki a viszonyokat mélyebben ismeri, tudja, hogy az uralkodó osztály, főleg még ha az egyházat hozzá számítjuk, mily óriási hatalmat képvisel, hiszen cikkem első részében kimutattam, hogy a magyar nemesség sikerrel tudott többször a császári hadsereggel szembeszállani. Nemcsak az uralkodó osztály felsőbb rétegei, hanem a kispolgárság jelentékeny része is, — tekintettel arra, hogy a Renner-féle terv megvalósítása a lengyel, cseh, magyar nemzetiségek érdekeit is jelentékenyen sértené, — ellenségévé lenne az új szövetségnek. Ezzel szemben elkerülhetlen volna a hadsereg

erősítése. Ennek szükségét láthattuk 1906-ban, midőn az országgyűlést Fabricius csapata kergette szét, s ez vonta maga után a porosz hadsereg megerősítését is a *Verfassungstreit* idejében.

Ámítás tehát azt mondani, hogy el lehet ezen szövetséget a militarizmus erősítése nélkül is képzelni. Mihelyt az uralkodó osztály ádáz támadásainak kitett fejedelem nem tud kellő ellensúlyt velők szembehelyezni, hatalma meggyengül. Az ily szövetségesekre nézve pedig nincs szüksége a proletariátusnak, s nem fogja a fejedelmet pusztán hálából azért támogatni, mert valamikor a választói jogot javaslatba hozta. Az osztályharcban nincs szentimentalizmus, ott az erőviszonyok döntenek. A fejedelem és proletariátus szövetsége csak akkor nem vonja maga után a militarizmus és bürokrácia megerősödését, ha bizonyos határozott és rövid idő alatt megvalósítható célokról van szó. Minden más esetben a szövetkezés költségeit a proletariátus fizeti.

Valamint Németországban nem egyszerű eszköze a császári hatalom a burzsoáziának, épen úgy nem áll Ausztria-Magyarországon sem oly elszigetelve a dinasztia, nem különböznek annyira érdekei az uralkodó osztályokétól, „s nem állhat velők oly állandó ellentétben, mint Renner hiszi.

Ha még igaz is az, hogy az osztrák cézárizmus az összes osztályokat felhasználhatja egymás ellen, ez még nem jelenti, hogy ez mindig a proletariátus javára fog történni, hanem gyakran épen megfordítva. Az uralkodó osztály ellen akkor lesz szükség a tömegek erősítésére, ha az előbbinek a szarvai túlságosan megnövekedtek, s a fejedelmi jogokat akarják korlátozni. Viszont azonban a koronának nincs érdekében a proletariátus hatalmát annyira megnövelni, hogy azután ez álljon elő hasonló követelésekkel. Ezért bár a dolognak sokkal egyszerűbb módja lenne az alsóbb néposztályokat reászabadítani a kiváltságosakra, mégis a cézárizmus ehhez nem folyamodik, hanem erre a célra a hadsereget használja fel, mert ez nemcsak a kiváltságosokat tartja féken, hanem a szövetséges proletariátus ellen is védelmet nyújt. Az uralkodó osztály és fejedelem közötti ellentét sohasem lehet állandó, s a történelem legfeljebb arra mutat példát, hogy a korona hosszabb ideig ellenségeskedésben állt a földbirtokosokkal, vagy a városi polgársággal, — de viszont ezen harcban szövetséges volt ellenük az uralkodó osztály egy másik csoportja. Akik tehát azt hiszik, hogy korona és proletariátus egymással állandó érdekszövetségben lehetnek, összetévesztik a munkásságot az uralkodó osztály egyes csoportjaival, melyekre nézve ezen lehetőség tényleg előállhat. Magyarországon már több ízben, legutoljára 1905—906-ban a király harcban állt az egész uralkodó osztállyal, de nem kell elfeledni, hogy ezt azért tehette, mert velők szemben nemcsak a hadseregre, hanem az osztrák nagyiparra és nagybirtokra támaszkodott, s ezeknek érdekeit védelmezte. Azonkívül kétségtelen, hogy a monarchia, mely közhatalmi előjogok és kiváltságok tekintetében az uralkodó osztály élén áll, nem követhet állandóan oly politikát, mely végeredményében minden előjog és kiváltság megdöntésére vezetne, mert az osztályok története nem ismer öngyilkosságot. Oly államokban, hol a

monarchia nem támaszkodhatik egy erős történeti osztályra (Szerbia, Bulgária, Mexico stb.) a dinasztiaik gyors egymásutánban követik egymást, vagy a monarchia teljesen megszűnik. Ma már a legfelsőbb körökben is annyira tisztában vannak a szocializmus alapelveivel, hogy tudják, ha a proletariátus a politikai hatalom birtokába kerül, nem fogja hálából a fejedelmi előjogokat továbbra is meghagyni. Csak az uralkodó osztálynak lehet érdeke, hogy nimbusz és reprezentálás céljából megtartson oly uralkodóházat, melyre különben már semmi szüksége nincs. Azért a dinasztianak a proletariátussal való szövetezése csak ideiglenes jellegű, s célja legfeljebb az lehet, hogy — mint fentebb említtem — az uralkodó osztály mégnövekedett szarvait letörje. Ezért pártolja a korona az ált. választói jogot, mert Ausztriában az egyes pártok és osztályok a nemzetiségi viszály, Magyarországon pedig a közjogi harcok örve alatt a korona hatalma ellen is törtek és megakadályozták a hadsereg fejlesztését. Mihelyt a szelidítés eredményre vezetett, a béke helyreállt. Nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy a nemzeti küzdelem leghevesebb napjaiban sem nyúlt a korona erősebb gazdasági rendszabályokhoz, mert ezek tekintetében érdekei az uralkodó osztállyal közösek. Tudjuk, hogy az 1905-iki dunántúli arató sztrájk idején a demokratikus abszolutizmus készséggel bocsátotta legádázabb ellenfeleinek, a nagybirtokosoknak rendelkezésére a csendőrséget és katonaságot. A dinasztianak a monarchia területén körülbelül 700.000 hektár földbirtoka van, de a vele szoros kapcsolatban levő egyéneket is tekintetbe véve. ezen földbirtok nagysága egy millió hektárra tehető. Már most képezhető-e, hogy a korona hozzájáruljon oly rendszabályhoz, mely a nagybirtokot gyökerében támadná meg? A dinasztia azonfelül ipari és bányavállalatoknál óriási mérvben van érdekelve, s ezért minden erővel fentartja a közös vámterületet, mely a magyar proletariátus elnyomásának legfőbb oka. Az is nagyon felszínes megfigyelés, hogy az osztrák és a magyar bürokrácia és szoldateszka teljesen elkülönült a többi osztályoktól. A magyar bürokrácia az uralkodó osztállyal egészen azonos, sőt a magyar tisztikar sem titkolta a „nemzeti küzdelem” iránti rokonszenvét, 1848/49-ben pedig nyíltan szállt szembe a koronával. A horvát bürokrácia is erősen nacionalista érzelmű. Az osztrák bürokrácia lengyel, cseh elemei szintén együtt éreznek honfitársaikkal, a németek császárhűsége is meg fog inogni abban a pillanatban, midőn a németiség megszűnik vezérlő elem lenni a bürokráciában. Ugyanez áll, bár erős megszorítással, a szoldateszkára nézve is. A katonai és polgári tisztikar elkülönült volta csak annyit jelent, hogy a császár ellen nem fognak az uralkodó osztály kedvéért frontot csinálni, de a proletariátus és uralkodó osztály harcaiban, ha nem is nyíltan, de annál hatékonyabban az utóbbit fogják támogatni, mert ezzel nemcsak gazdasági érdekeik közösek, hanem körében élnek le életüket, érzéseik, felfogásuk, műveltségök, ideológiáik, elfogultságok és gyűlöletök a proletariátus iránt azonosak. A történet tanúságai: Mária Terézia és II. József példája mutatják, hogy a legjobb akarató reform, a legszigorúbb parancs dacára hajótörést szenved az uralkodó osztályhoz szító bürokrácia titkos ellenállásán.

De az uralkodó osztállyal szemben a fejedelem azért sem feszítheti a húrt a végsőig, mert a példa ragadós lehet s az ellenfélnek is eszébe juthat a proletariátussal kacérkodni s neki engedményeket tenni. Amióta csak osztályuralom van, létezett már nagyszámú államdinasztia, de egy sem uralkodó osztály nélkül. Azonkívül az uralkodó osztály közelebbi érintkezésben áll az alsóbb osztályokkal, sokkal kézzelfoghatóbb és gyorsabb támogatást nyújthat nekik, mint a monarcha. Ha Wenckheim gróf vagy Eszterházy herceg cselédjeinek bérét felemeli, munkaidejüket leszállítja, a közigazgatás legközvetlenebb túlkapasait mérsékli, ez nagyobb hatást képes elérni, mint akármily hangzatos demokratikus kormányprogram, melynek végrehajtása az uralkodó osztály ellenállásán hiúsul meg, épen úgy, mint Bismarck nagyarányú szociálpolitikája.

Az általános választói jogot a korona Magyarországon parlamentáris úton még nem tudta megvalósítani, ha azonban a nagybirtok akarná, máról-holnapra meglenne. A Zichyek és Károlyiak végzettség esetén szintén tudnak forradalmárok lenni, épen úgy, mint a Habsburgok. De a proletariátus az ellentétek ilyenmő kiélesedésében sem bízhatik túlságosan. Midőn a kölcsönös taktikázás már az alsóbb osztályok erejét nagyra növelte, a csatázó felek kibékülnek s közös erővel fordulnak a félelmes ellenség ellen s beáll a fejlődés azon korszaka, melyet Renner imperializmusnak nevez, az uralkodó osztály és dinasztia teljes összeolvadása.

Ezért van az, amit Renner többször felemlít, hogy a Habsburgház mindig akkor hagyta cserben az alsóbb néposztályokat, mikor azok a legtöbbet vártak tőle. Ezért van, amit Renner, Popovici és Tezner nem tudnak megérteni, hogy a császár annyiszor szétzúzhatta volna a magyar nemesség hegemoniáját s mégsem tette meg. S az osztrák politikai élet legújabb eseményei sem szolgáltatnak valami különösen kedvező bizonyítékot Renner álláspontja javára. Ezt csak épen hogy megjegyzem, s az agrár-klerikálisok előnyomulásából nem akarok tökézt kovácsolni, mert akkor ugyanazon hibába esnék, mint Renner: egy momentán helyzet alapján eldönteni a jövő fejlődés legfontosabb problémáit. Azonfelül látván azt, hogy Renner a mi viszonyainkat ily közvetlen közelből mily helytelenül ítéli meg, szinte nem merek a legújabb osztrák politikai eseményekre véleményt nyilvánítani. Követem Ward* példáját, ki felemlíti, hogy Vaccaro az amerikai állapotokról oly helytelen ítéletet mond s annyi hamis tényt hoz fel, hogy azóta elhatározta, miszerint sohasem fog külállamok viszonyairól nyilatkozni.

Az osztályharc lényegének teljes félreismerése rejlik azon szerepben, melyet Renner *Gross-Oesterreich* megvalósítása körül a koronának szánt. „Kitartani és várni, míg hívni fogják.” Ezen szereposztás a lehető legnagyobb képtelenség. A korona azért lesz Renner szerint a birodalmi eszme oszlopa, mert egyedül neki van hatalma azt az összuralkodó osztály ellenzése dacára megvalósítani. Már most elképzelhető-e, hogy egy ily hatalmas tényező megelégedjék azon szerény szereppel, hogy az ajtó mellett hallgatódzzék, várva a végszót, amíg

* L. F. Ward: *Soziologie von heute* 50—51. 11.

csengetnek neki? Ha pedig tényleg ilyen szerepre kényszerül, úgy ez arra vall, hogy semmi reális hatalmat nem képvisel, ily szövetségesre pedig nincs a proletariátusnak szüksége.

Legkevésbé várhatja a magyar proletariátus, mellyel Renner nem is törődik, törekvéseinek megvalósítását a dinasztától. A magyar proletariátus, mint Otto Bauer kifejti, kétszeres kizsákmányolásnak van kitéve, első sorban a magyar uralkodó osztály, azután pedig az osztrák burzsoázia részéről. S ha a magyar uralkodó osztály ellen részesítette is a dinasztia némi védelemben, az osztrák ellen soha. De a nemességgel való eljárása sem volt soha komoly. Az alsóbb osztályokkal a dinasztia akkor kezdett mindig kacérkodni, midőn a renitens nemesség nem szavazott meg adót, vagy katonát. Mihelyt az orvosság hatott, a király felhagyott a jobbjágyvédő törekvésekkel. A Habsburg-ház uralkodása folytonos kompromisszumok kora a király és nemesség között a nép költségére. Mária Terézia és II. József jobbjágyvédő intézkedései papíron maradtak, mert sohasem történt arra lépés, hogy ezen törvények végrehajtására a királyi hatalom teljes ereje fogatba vétessék. Mihelyt az adó és újonc megvolt, a jobbjágyvédelem sem volt többé sürgetős. Ezért fajult el a Bach-korszak népvédő irányzata s ezért szolgáltatta ismét a dinasztia a magyar népet 1867-ben vissza a nagybirtok és gentry korlátlan uralma alá. Mihelyt az uralkodó osztály 1906-ban abbahagyta ellenállását, kötelezőleg megígérte az adó, újonc, kiegyezés, felemelt kvóta és létszám megszavazását, a korona azonnal keblére fogadta őket s elejtette a Fejérváry-kormány hangzatos programját. Ugyanakkor, mikor a király szentesítette az osztrák választójogi törvényt, megadta az engedélyt a magyar cselédtörvényjavaslat benyújtásához. Hónapokig késlekedett a tanítói fizetésrendezés és a vasúti pragmatika szentesítése, mely a nemzetiségi egyházak és a horvát bürokrácia érdekeit sértette, de arról nem volt szó, hogy a cselédtörvény szentesítése késett volna. S a választójogi reform egyre késik s ha meg is valósul, többé oly üdvös hatása már nem lehet, mert a nagybirtok és gentry a politikai és gazdasági hatalom teljes birtokában annyira teleszívta magát, annyira megerősödött, hogy most képes lesz a reform hatásait ellensúlyozni. 1906. ápr. óta nagyszámú törvényt hoztak, melyek elmaradtak volna, ha az általános választójog megvalósul s melyeket a választójogi reform alapján összegyűlő parlament csak nagy küzdelmek árán és hosszú idő múlva fog eltörölhetni.

Téves azoknak nézete is, kik a királynak a koalíció vezéremberei iránt tanúsított ellenszenvéből merítenek reményt arra nézve, hogy a nagybirtok és gentry uralma rövid időn belül meg fog szűnni. Az osztályharcban is érvényesül azon gazdasági elv: a legkisebb áldozattal a legnagyobb hasznot elérni. S annyi kétségtelen, hogy a koronára nézve nem volt előnyösebb helyzet 1867. óta, mint a koalíció uralma. Minden követelése teljesül, anélkül, hogy áldozatokat kellene hoznia, vagy akadályokat leküzdenie, azonkívül követeléseinek teljesítését a kormány még nemzeti vívmány alakjába öltözteti. Ezzel szemben keveset nyomnak a latban a személyi érzelmek. Midőn a királynak választania kell a között, hogy előtte ellen-

szenves politikusok minden követelését a saját népszerűségök kockázatával teljesítsék, vagy pedig hogy bizalmát bíró egyének az uralkodó osztály makacs ellenállásával küzdve a legcsekélyebb eredményt is csak óriási áldozatok árán s a proletariátus hatalmának növelésével képesek elérni, a választás nem lesz nehéz. Gróf Andrássy Gyula emigráns, Tisza Kálmán kellemetlenkedő ellenzéki vezér volt, mégis ők lettek a dualizmus legerősebb oszlopai. De nemcsak a császár, hanem az osztrák nagyipar is, melynek részére a nemzeti kormány a közös vámterületet biztosítja, a koalíció uralmát választja, mert a folytonos exlex és obstrukció, üzleti szempontból, jelentékeny károkat okozott neki.

Ha tisztán a magyar proletariátus szempontjából vizsgáljuk a kérdést, a dinasztiaival, tehát a *Gross-Oesterreich* eszméjének legerősebb támaszával való állandó szövetkezés reá nézve előnyös nem lehet. A helyzet 1905—1907-ben az volt, hogy a dinasztia saját érdekében kifolyólag szolgálatot tett a proletariátus ügyének. Jogos és igazolt volt tehát a vele való együttműködés. De e tényből állandó szabályt alkotni: ezt a műveletet a logikában elhamarkodott indukciónak hívják.

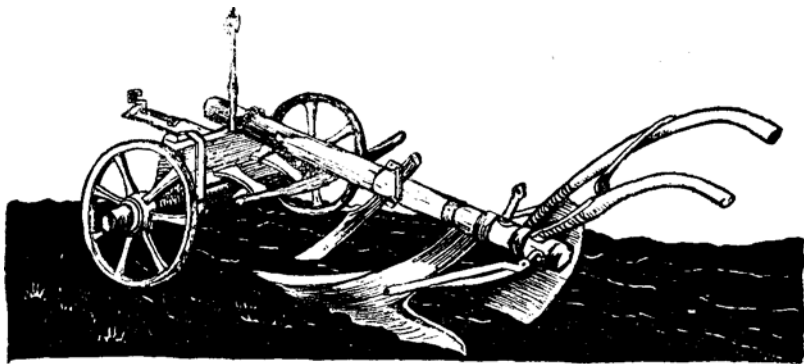
Renner álláspontja az osztrák bürokrata felfogás megtestesülése, mely annyira lojális, hogy császár nélkül még a forradalmat sem tudja elképzelni.*

Szende Pál.

* Ép ily kevésbé nyújthat előnyt a proletariátus részére a nemzetiségi kérdésnek *Grossoesterreich* keretén belül való végleges megoldása. Talán lesz még alkalom ezen kérdést is a *Huszdik Század* hasábjain behatóan fejtegetni.

Szemlék és jegyzetek.

Az új Gorkij.

(Az *anya*. Társadalmi regény két részben. Német fordítása megjelent *Ladysch-nikow* — Berlin — kiadásában.)

Pater peccavi! Gyónom botlásomat és örömmel gyónom. 1903-ban, a *Budapesti Szemle* januári számában egy, persze fél évvel előbb írt nagyobb tanulmányom jelent meg Gorkijről, amelyben iparkodtam a nagy orosz irodalom e pompás új jelenségét addigi munkássága alapján jellemezni és értékelni. Az essay végső soraiban összemértem a két modern: Csehovot és Gorkijt a régi nagy triásszal s miután kiemeltem a *short story* e két mesterének írói erényeit, szemben az öregekkel, ezt az osztályozást kíséreltem meg (a Szemlében tudvalevőleg illik osztályozni):

„Mégis mindketten Dosztojevszkij és Tolsztoj, meg Turgenyev alatt állanak. Csehov azért, mert felületesebb és kevésbé komoly célokat követő, mint ők. Gorkij egy fokkal fölülmúlja Csehovot, de ő sem éri el a triász csúcsait. Ő nagyon is komoly, de viszont egyoldalúbb, műveletlenebb és ízléstelenebb szellemű, keményebb szívű, mint a nagy író-háromság. Mindketten pedig azért csekélyebb értékűek, mert legtöbbször sivár tagadásban merülnek ki, míg nagy elődeik hatalmas koncepciójú és hervadhatatlan szépségekkel ékes műveikben a pozitív érzelmek és eszmék, nagy eszmények dús örökségét hagyták Oroszországra s az emberiségre.”

Akkor: ez a nézetem nem volt alaptalan, hisz Gorkij addigi munkáinak ismeretéből lelkiismeretesen vontam le, s azt sem mulasztottam el hangsúlyozni, hogy néha Gorkij elhagyja a fanyar pesszimizmus és nihilizmus vad és vigasztalan hangjait és néha — ritkán — az élet, a jövő, a jövőbe vetett hit allelujájába csap át. Ma: ez a nézet megcáfoltnak tekinthető, s ennek őszintén örülök. Mert ez azt

jelenti, hogy Gorkij nagy tehetsége nagyot fejlődött, gazdagodott, s ez a fejlődés gazdagodását jelenti a pozitív érzelmek és eszmék, nagy eszmények ama dús örökségének, amelyet az egykori három nagyság hagyott Oroszországra s az emberiségre.

A Keserű Maximból, a harapós nihilistából — a nihilizmust bölcséleti világnézet és nem a tett propagandája szempontjából véve — hívő, eszményekben, fejlődésben, a kultúrában, a szociális haladásban hívő lett. Hívő, nem abban a kenetes értelemben, hogy *laudabiliter se subiecit*, mintha megpuhult és megjuhodott volna. Korántsem! Ma is mord, ma is harap. De míg régebben az egyedül valóság nagy erejét hangoztatva dühös fogát vadul acsargatta csaknem mindenki és minden ellen, ma jól megkülönbözteti barátait és ellenségeit. Az utóbbiak ellen ma ép oly, nem, üldöztetése folytán nőttön-növő haraggal lázong, míg ha az előbbiekre térül szava — s egyre sűrűbben és szívesebben beszél ezekről — hangja ellágyul, szívreható, meleg szeretetre szelídül és a hit egyszerű és nemes evangéliumává édesedik.

Ki az ellensége? A mai Oroszország s a mai hivatalos társadalmi és gazdasági rend. Kihez fordul hittel és szeretettel? Azokhoz, akik ezt a mai Oroszországot és rendjét a múlt csúnya lidérc-álmává változtatják, vagy legalább életüket és vérüket áldozzák, hogy valaha azzá változzék.

Íme, újra előttünk van egy nagy regény, amelyben szerzője főlemeli a három halhatatlantól elejtett fáklyát — mécsesek pislogtak azóta is s lángjával bevilágít Oroszország legnagyobb és legsötétebb korkérdésébe: mi folyik ott, mi lesz ott, mi szülemlik meg a vonagló vajúdságból. Turgenyev megostromolta a hűbéri Oroszországot és — már amennyire sohasem alvó szkepszise nem nyűgözte le tollat — bátran és szerető szívvel harcolt a jobbagyság fölszabaddításáért, a fölvilágosodásért és a Nyugat intézményeiért (parlament, önkormányzat, esküdtszék stb.); Dosztojevskij és Tolsztoj már nem igen hittek a politikai átalakulás lehetőségében és hasznában (de, szerencsére, hittek egyébben). Az előbbit egész életében halálra rémítette az akasztófa alatt az a félóra: Raszkolnikovja egy örült és mihaszna gaztett súlya alatt vezekel; az *Őrjöngők* chaotikus nagy regényében csak ördögtől megszállott fenevadaknak tudja látni a nihilistákat. Tolsztoj pedig véres karikatúrákban mutatja be, hogy Oroszországnak a „művelt” Nyugat mintájára modernizált és liberalizált állami és társadalmi berendezkedése ép oly hitvány és hazug színfal, mint példányképéé, a művelt Nyugaté. S a két író más és más előzményekből csaknem ugyanarra a következtetésre jut: a társadalom csak úgy és csak akkor újhodhat meg, ha az egyének újjászületnek. (Mindkettő a keresztény regeneráció hírnöke. A beteg Dosztojevskij mintegy flagelláns: az erkölcsi megváltást a szenvedés édes korbácsütéseitől várja; az egészséges Tolsztoj zord aszkéta: kemény akarattal igyekszik lebírni a test és állatiasság s ezzel minden egyéni és társadalmi Gonosz kísértéseit.)

Utánok csönd lett s a kisebbszabású tehetségek (akik közül nálunk Csehov, Korolenko, Boborykin, Potapenko, Garsin, Andrejev stb. az ismertebbek és irigységünk tárgyai) jobbára apró és részletművészetre

vesztegették erejüket. Gorkij — mint mondtuk — őseredeti és hatalmas adományaival hasonlóan indult. De azután már néha egy-egy csapást vágott a régi nagyok felé. Észrevehetőbben a *Bessemenov-család*-ban és az *Éjjeli menedékhely*-ben; míg ma egészen az ő nagy útjokra tért, az országúira. (Csodálatos „országút”, ahol csak a legnagyobb tehetségek járnak s nem a tömeg.) S amint itt vele megyünk, oly idegen és mégis oly ismerős ábrázatú embereket pillantunk meg. Kik ők? Igazságkereső lázadók. Urak és parasztok egyaránt. Akik blazirt Anyeginok voltak Puskinnál, melancholikus és hebehurgya Pecsorinok Lermontovnál; frázisrakéta-Rudinok, réti farkas-Bazarovok vagy álmodozó, doktrinárius, nép közé menő („narodniki”) Nesdanovok Turgenyevnél; kényszereszmék vaskarmai alatt cselekvő proletár Raskolnikovok és Verhovienszki Dosztojevszkijnél; fölserkent lelkiismeretű Nehlyudov hercegek Tolsztojnál.

Gorkij új regénye világosan mutatja, mily messzire ment Oroszország azóta. A világfájdalom, a romantika, a vad materializmus kora után a lázadók ma más talajból nőnek ki. A Gorkij „lázaói”: a szervezett munkásság. Osztálytudatos proletárok. Szocialisták, akik örökölték mindazt a szépet és nagyot, ami azokban az elmúlt harcokban megvolt, de emellett iparkodtak tanulni azok hibáiból. Nem esnek el ostoba párbajban, nem emelnek frázisokért barrikádokat, nem vetnek egykönnyen bombát, nem gyilkolnak esztelenül. A Gorkij alakjai e helyett elsősorban gondolkoznak, tanulnak, de lankadatlan kitartással s a maguk sorsa iránt való fenséges közönnyel munkálkodnak is a mások fölvilágosítása és anyagi, szellemi jobbléte művén. S jól tudják, hogy egy-egy esőcsepp, bármily makacsan hull, csak a közmondásban vájja ki a sziklát: egyre jobban egyesülnek; erekből patakokká, patakokból folyókká és folyamokká dagadnak, mígnem vizük városból, faluból, mezőből mindenünnen táplálkozván, áradó tengerhez válik hasonlatossá . . .

A múltban kiváló egyének vették föl a harcot, de persze vérző fejjel buktak el a közeg ellenállásának szűrő vasfalába verődve. Akkor nemcsak a hatalom bajonetterdeje volt az ellenálló közeg, hanem maga az áthathatlan nagy fal, a nép is, a nyomorú, alázatos helóták milliói. (Nesdanovot a *Szűz Föld*-ben maguk a muzsikok, akiket fölzsabadítani akart, liferálják a rendőrségnek.) Ma: a közeg ellenállása oly faléhoz hasonlít, amelyet a csákány erősen kikezdett, amelyet lövések erősen meglyukgattak itt is, ott is. S ezt egész emberáradat ostromolja. Az intelligencia nagy részének gondolkozása revolucionálva van. A fejlődő kapitalizmus által termelt ipari proletariátus tömör légióinak kemény lépései rengetik a földet. Misszionáriusait tárt karokkal és szomjas lélekkel várja az elmaradottabb, de máris ébredező parasztság tömege, amely papirosan és jogilag oly „szabad” lett. Az egyesekre, akik a homloksorban harcolnak, formailag enyhébb, de lényegileg még mindig ugyanaz a perspektíva vár: zsandárgolyó, Szibéria, fogság stb. De a tömeget nézve: a társadalom erőviszonyai egészen megváltoztak; a fölzsabadulás munkája egyre biztatóbb s a hideg szörnyeteg erőlködése egyre kilátástalanabbnak mutatkozik. „Nem féli fegyverid Ő . . .”

S Gorkij szerint új segédcapatokat nyer olyan helyről, ahonnan nem is remélhette. Turgenyev klasszikus módon szembeállította az „apák”-at és „fiúk”-at, és mi örök törvénynek hittük, hogy ezek csakugyan két külön világ, mely nem értheti meg egymást soha, nem dolgozhat sohasem vállvetve. S íme, ez a regény, bámulatosán finom és szívhez szóló gyöngédséggel egy szülő: az anya evolúcióját tárja elénk. Vlaszov Pelagája igenis követi fiát az új csapáson, követi és segítőtársává lesz az „ügy”-nek, bár testét-lelkét évtizedek ütlegei már-már halálra fásították, bár az öreg kor marazmusa, az elnyomott munkásszony remegése és vak tudatlansága, meg szülői szívének fiaféltése csak lassan engedik fölfelé fejlődni. Igaz, hogy ő csak egy, de költője szerint szimbólum — mint a Zola *Germinal*-jának felejthetetlen La Maheude-je, aki nem marad követők nélkül.

Ezek az új emberek és különösen ez az új anya, tehát a „barátok” érdeklik Gorkijt legjobban. Az ellenségre s a tárgyi miliőre nem sok szót pazarol. Az elnyomás gyalázatos eszközeit majdnem egészen nagy elődei s kivált Tolsztoj módjára támadja. (Csakhogy ő ostor helyett korbáccsal dolgozik; l. pl. a törvényszéki tárgyalást.) A helyszín: gyár, munkáslakások, falu stb. rajza kitűnő, kivált a remek bevezető fejezetben, de régi ismerősünk a novellista Gorkij révén. A tömegjelenetek (a sztrájk, a május elseje, a proletártemetés stb.) nagyobb szabásúak és sokszor elevenebbek is Zolánál. Ellenben, ami ezt a regényt laza kompozíciója, holt pontjai és sok fárasztóan száraz lapja ellenére is nagyon becsessé teszi, az egyrészt — mint már említettük — az anya szubtilis, de amellet a valóhűség erejével meggyőző alakja, másrészt a sok, sok különböző, de mégis egy cél felé tartó embereknek a rajza.

Ebbe a főalakba és ebbe az embermiliőbe Gorkij beleöntötte kemény szívének minden rejtett lágyságát, vad lelke minden eszményiségét. A *révolte* hangját, mely istent sem kímél, még kevésbé államot, militarisztikus és tőkés uralmat, ezt a hangot, bármily hangos is sok helyütt, legyőzi bennünk az a csendesebb, de érzelmesebb, és mégis erősebb ige, amellyel az elvtársakról beszél. Ezek az emberek — Gorkij képe szerint — egy lajtortján mennek fölfelé, melynek végét nem láthatni. A felsőfokon lévők, a vezérek, már nem a Dosztojevszkij terroristái, ezek már átmentek a tolsztojizmus nemes tisztító tüzén, megedződtek a nagy individualisták acélozó bölcsészetén, bár épen nem hajlandók a Tolsztoj krisztusi szenvedőlegességét s ezeknek magános büszke utait követni. Ok már annak a magasabb emberfajnak példányai, amilyenre a szocializmusnak milliós számra van szüksége, ha diadalt akar aratni. Emberebb emberek; *Herrennaturen*, azzal a korrekzívumokkal, amelyeket a Nietzsche eszményén a szociális együttélés és haladás érdekében múlthatatlanul tennünk kell. Akik nem érik be, hogy a mai élet zürzavarát, ostobaságát, lelketlen kizsákmányolását, keserű értelmét meglássák, s azután félrevonulva, ölbe tett kézzel sopánkodjanak, vagy ökölbe szorított marokkal dühöngjenek, hanem egyszerűbb, nemesebb, szigorúbb és hívőbb lélekkel iparkodnak tömör sorokban keményen küzdeni egy jobb létért, jobb rendért s jobb jövőért, a jelen önmegtagadása árán is, hittel és örömmel teljesen,

mintha „szívükben mindig vasárnap volna”. Ez az öröm, ez a hit ad nekik májusi frissességet és erőt.

És ennek az örömnak, ennek a hitnek, ennek az új embertípusnak, s az új emberek szolidaritásának lendülete lüktet végig a vastag regényén és nem habozunk kijelenteni, hogy Gorkij ezzel hatalmas követ rakott le az igazán korszerű és igazán szociális szépirodalom épülő egyházához.

Mert ez még csak épül, s meglehetősen lassan épül, bár annyi kontár vállalkozó jelentkezik köveivel. Az egyik csapat szociálisnak veszi irányát, ha egyszerűen nyomort, vagy undorító piszkot és durvaságot rajzol akár könnyes szemmel, akár szemét hideg fotográflencsével pótolva. A másik rém nagyra van „szociális” irányával, ha demagógok olcsó fráziskellékeit zúditja a tőkére és a tőkésekre. Az ilyesmit azonban legjobb esetben is csak negatívumok. Az a sötét fólia jó lehet — ha ugyan jól van megcsinálva — kritikának, rombolásnak, söprésnek, de nem jó pozitívumnak, alkotásra buzdító eszménynek. S rajzuk kiválthat bennünk morális érzelmeket, esztétikaiakat azonban bajosan. Igazi szociális irányt csak az az író követ, aki a modern társadalmi küzdelmek nagyarányú festményén azt a negatív és kritikai árnyat, amelyet mellőzni és agyonhallgatni nem lehet és nem szabad, a küzdelmek és törekvések pozitívumával, a világossággal — ha mindjárt a Rembrandt modorában is takarékosan szűrve be azt — hozza összhangba s ez által lelkünkre is egységes, harmonikus, esztétikai hatást gyakorol. A szép érzése ez, egyesülve az igazéval, a való érzése a valón épülő eszményével, amely fölzsabadítja a lelket.

Gorkij, tisztán esztétikailag véve a párhuzamot, úgy látszik, hasonló tisztulásnak indul, mint egykor Zola. A *Rougon Macquart* kezdő regényeinek vaskos és rikító kulisszafestése után egyre finomabb művészet magaslatára szállott, csak az a kár, hogy végre egészen ködbevesző, az élettől idegen, elvont fantáziálás lett a képírása. Gorkij ecsetje is finomodott, erőteljes naturalizmusa jóleső idealizmussal lépett frigyre. (De ez nem valami neoromantika, óh németek!) Most csak arra kell vigyáznia, hogy a Zola utolsó, szomorú étapeját elkerülje.

Tévedéssel kezdtük, végezzük tévedéssel; most már a máséval. Brückner professzor, aki különben alaposan ismeri az orosz irodalmat és orosz szempontból méltányolja is Gorkijt, még 1905-ben kiadott irodalomtörténetében is azt állítja, hogy „Gorkijnak Európa számára nincs mondanivalója”.

Az *anya* erre is rácaffolt. Ebből a regényből, amelyben valaki a diadal reménységétől tüzelve kimondja a büszke jóslatot: „Oroszország lesz a legfölvilágosodottabb demokráciája a földnek!” — bizony Európa is sokat tanulhat.

w. ö.

Szemelvények Alexander Peatie fogalmazási füzetéből.

A múlt nyáron külföldi utamon néhány napot töltöttem Glasgowban, ahol egy tanító ismerősöm meghívott, látogassam meg iskoláját. Szívesen fogadtam el ajánlatát. Az iskola egyike a leglátogatottabb nyilvános iskoláknak (*public school*) Glasgowban, mintegy 1400—1500 tanulóval. Reggel indultunk el, először az uszodába mentünk, ahol a tanulók a város költségén tanulnak úszni (gondolhatni, milyen szívesen vállalkoznak erre a gyermekek!), ezután az iskola-épületbe, hova fiúk, lányok vegyest járnak egy osztályba. Itt az igazgató vette át kalauzolásomat.

Egy órai vezetés után magamra hagyott egy fiatal tanítóval, ki kérésemre megmutatta a tanulók füzeteit. Amint az elsőben lapozni kezdtem, szemembe ötlött egyik dolgozat címe: *A marokkói konferencia*. Mondanom sem kell, mennyire meglepett e cím egy 12—13 éves fiú füzetében. Kérésemre a tanító megajándékozott egy fiúnak, Alexander Peatie-nek füzetével. Mikor 1—2 nap múlva Edinburgh felé utaztam, egyéb olvasmány hiányában elővettem és mondhatom, ritkán olvastam valamit nagyobb érdeklődéssel. A jelen brit fölfogás hűbben és élesebben tükröződik vissza e fogalmazványokban, mint bármely publicista vezércikkében.

Íme az első:

Beszélgetés Németország brit inváziójáról.

— *A Citizen of the World* alapján. —

E beszélgetést egy nagy város utcáján egy munkás, egy katona és egy pap folytatta.

Egy napon a pap egy munkással találkozott, ki két edényben forró kátrányt vitt. A pap így szólt: „Hé, emberem, hallottad-e a német invázióról terjengő híreket?” „Hallottam uram”, felelte a hajós. „Nem borzasztó dolog-e?” Ép akkor jött arra egy katona és szólt: „Harcolni fogok hazámért és hitemért.” Aztán káromkodott és szidta a németeket.

„Inkább főzzenek meg e kátrányban”, mondta a hajós, „semhogy ne akarnék harcolni inkább, mint rabszolgaságba esni.” A pap mondta: „Ha a németek betörnek Britanniába, föl hagyok papi mesterségemmel és katona leszek.” A katona szólt: „Ha a németek meghódítják Britanniát, törvényeink és hitünk megváltoztatása következik el.” A három ember aztán háromfelé ment, mindegyikük a betörés visszafűzésének legjobb módján gondolkozva.

Íme, itt van csirájában a Chamberlain-féle politika. A 12—13 éves fiú izgatott képzeletében már látja, mint törnek be a gyűlölt németek, a brit alkotmány és vallás ellenségei, minden igaz brit odahagyja békés foglalkozását, a munkás munkáját, még a pap is karddal cseréli el a bibliát.

De nézzük a következő dolgozatot:

A marokkói konferencia.

Régóta volt Franciaország kezében a marokkói rendőrségi ügy. Marokkó Afrika északnyugati részében levő ország, melyet főleg mórok laknak. Ezek a mórok akadályai voltak a kereskedelemnek és a kereskedőknek. Ekkor vette Franciaország kezébe Marokkó rendőrségét és ez nagy hatalmat adott neki az országban. Franciaország Britanniával megegyezett egy bizonyos kormányzati módot illetően Marokkóban. Németország ekkor közbelépett és bizonyos dolgokat követelt; de Franciaország visszautasította. Ekkor Németország azt ajánlotta, hogy az összes európai hatalmak egy konferenciára hívasanak össze. E konferenciát Algecirasban, Gibraltár közelében tartották meg. Egy ideig nem tudtak megegyezni. Britannia és Oroszország Franciaország ügye mellett voltak. A válságot elintézték. Bár Franciaország nem nyert el mindent, amit akart, a konferencia határozottan javára döntött. Franciaország öt évig tartja meg befolyását Marokkóban. Ez idő elteltével valószínűleg új konferenciát tartanak.

Látnivaló, hogy az egész dolgozat a tények helyes ismeretét mutatja, melyek teljes objektivitással vannak előadva. Mutatja e dolgozat, hogy mennyire helyes és szükséges az iskolában az aktuális dolgokat említeni. Némelyek ugyan azt vélik, hogy a tanár nagyon könnyen hajlandó szubjektivitást keverni előadásába, továbbá, hogy az ilyesmi depresszióra vezet. Természetes, hogy az iskolában nem lehet helye annak, hogy a tanár órákon át beszéljen földrajz vagy történelem címén aktuális politikai kérdésekről. De ne zárkózzék el soha a való életől, sőt a szubjektív megjegyzésektől sem. Mert 1. örökösen azt emlegetjük, hogy ne csak tanítsunk, de neveljünk is, anélkül, hogy az ilyen kínáló alkalmat megragadjunk. Egy kiváló magyar pedagógus (aki nem tudom, kinek a hibájából kénytelen a konstantinápolyi német állami reáliskolában tanítani) Londonban figyelmeztetett, hogy noha a britek aránylag keveset foglalkoznak a szellemi neveléssel (a mi különben magánúton később pótolható), annál több gondot fordítanak az erkölcsi és testi nevelésre. Az az erkölcsi fölfogás és az a testi ügyesség, mellyel a brit iskola tanulóit ellátja, egész életükre megmarad. E kettőn kevés változás esik az iskola után, ezt készen viszik a tanulók az életbe. Ugyan mivel látja el az iskola a mi ifjúságunkat az életre? Egy csomó ismerettel, melyekből néhány év múltán némi gondolkodni tudáson kívül vajmi kevés marad. Ezzel szemben a brit iskola egészséges, edzett testtel, határozott erkölcsi fölfogással bocsátja az életbe a brit ifjúságot.*)

2. A tanulók jó része ügyis olvas újságot (elég szomorú arra gondolnunk, hogy a brit lapokhoz viszonyítva milyen szellemi táplálék ez!) vagy legalább is értesül a napi eseményekről, melyeket a környezetében levő felnőttek bírálhatnak. Már most éppen csak az iskola

*) A testi nevelést illetően egy adat: az az intézet, melyben e sorok írója tanított (polgári és felsőkereskedelmi iskola), állami intézet, mely csaknem húsz éve áll fenn és mai napig sincs tornaterme.

vesse el magától annak lehetőségét, hogy a tanuló oly érzelmeire hasson, melyek majdan tetteit irányítják? Könnyen lehet, hogy az az erkölcsi fölfogás, melyet a tanuló az iskolában nyer, nem kedves előtünk, de mégis csak több a valószínűség, hogy e fölfogás az iskola által emelkedettebb és főként tudatosabb lesz.

Már most nézzük A. Peatie erkölcsi világát.

Si vis pacem, para bellum.

Ez a mondat, latinból véve, azt jelenti: „Ha békét akarsz, légy kész a háborúra.” Ez igen jó mottó nemzeteknek, sőt egyéneknek is. A legtöbb európai nagyhatalomnak ez a mottója. Hazánkban is a legtöbb adót a hadseregére és a haditengerészetre szánják. A kormány állandóan építi a hadihajókat és javítja a katonai felszerelést. Francia- és Németország egyre építenek hajókat és hadgyakorlatokat tartanak.

Ha a nemzetek nem készülnének háborúra, más nemzetek megtámadnák őket; így háborúra kell készülnünk, ha békét akarunk.

Ugyanez a mottó az egyénekre is illik. Ha egy ember megüt és mit sem szólsz, megint megüt. Ha védelmezni készülsz magadat, a támadó békében hagy. Íme, láthatunk bizonyos igazságot a latin közmondásban. Mint a többi latin közmondásból, tanulságot meríthetünk.

Ki gondolná, hogy a skót államegyház saját iskoláiban ily nyílt — *expresses verbis* — keresztényellenes tanítást folytat? Legalább az eredmény fényesen igazolja ezt az állítást. Ezek után könnyű megérteni, hogy miért akarják a humanitás barátai Britanniában az iskolai reformot.

Hogy azonban e néhány sor ne végződjék azzal a nyomasztó hatással, melyet a fönti dolgozat kelt, befejezésül A. Peatie egy másik dolgozatát közlöm, mely szűkebb értelemben vett hazafiságát mutatja. Lehet, hogy tévedek, de nekem úgy tűnik, mintha a mi tanulóinkból hiányzanék az az egyszerű világosság, mely e dolgozattól elénk tárul, melyből látszik, hogy itt nincs különbség az iskolai és az életben követendő moralitás között. Nálunk külön iskolai moralitás van, melyet a tanulók gépiesen, meggyőződés nélkül ismételnék; e sablonos hang szinte biztosítéka, hogy eszük ágában sincs ez elveket az iskola után alkalmazni. Lehetetlen nem érezni e pár rövid sorból az élő meggyőződést.

Lamb véleménye a skótokról.

Lamb Károly az *Imperfect Sympathies* című dolgozatában adja véleményét a skótokról. Ez a vélemény csaknem sértés a skótokra nézve. Azt hiszem, annak egyik oka, hogy Lamb nem szereti a skótokat, az, hogy a skótok egészben véve nem szeretik Lambot, mint író. Nem értek egyet Lamb véleményével a skótokat illetőleg. Csak néhány igen kevés pontra nézve értek egyet. Például a skótok vagy legalább is sokan közülök, nem értenek meg egyszerre egy életet.*)

*) Számos angol anekdota pointja a skótok lassú gondolkozása.

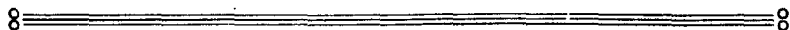

Lamb azt mondja, ha metaforákban szól hozzájuk az ember, egyszerre megakasztják az embert. Lamb azt mondja, hogy a skótoknak rossz fölfogásuk van. (A tanító jegyzete: „Nem Lamb véleménye”.) Ez nem igaz, mert Skócia gazdag hírneves férfiakban. Ez idei miniszterelnökünk, Sir Henry Campbell-Bannermann, skót. Több más híres skót: Scott, Livingstone, Bell és régebben Wallace és Bruce. Láthatjuk, hogy Charles Lamb dolgozatában sok tekintetben téved, de persze egy angol a skótokat a mienkétől eltérő világításban látja. Hasonló módon mi is sok gyöngeséget lelhetnénk az angolban.

E defenzív nemzeti érzés, mely nem mások iránti gyűlöletben nyilvánul, bizonyára mindenki előtt szimpatikusabb az első helyen közölt dolgozatban mutatkozó érzésnél. Végül különös érdemnek tartom, hogy az egyszerű gyermeki gondolkozás híven tükröződik vissza a stílusban, melyet a glasgowi iskola, úgy látszik, nem igyekszik kiforgatni eredetiségéből.

Az egész füzetben alig akad olyan dolgozat, melyet közönyösen olvashatna el az ember. Szinte előttünk áll a 13 éves gyermek, aki e füzetet egyenes, határozott vonásokkal teleírta. Egyébként tanítója szerint az átlagosnál valamivel jobb tanuló; de már csaknem kész férfi életfölfogását illetőleg. Így küldi a brit iskola az életbe az ifjúságot.

B.

A történelem legnagyobb problémája.

Speck. Handelsgeschichte des Altertums. III. kötet. Róma. Leipzig, Brandstetter, 1906.

Az antik kultúrának hanyatlása, felbomlása ez a nagy probléma. Mentől közelebbről vizsgálják, mentői beljebb hatolnak az események s az akkori élet ismeretébe, annál nagyobbak tűnik fel. Szinte azt lehet most mondani: itt áll előttünk a probléma egész nagyságában, amióta Ferrero könyve, *Róma nagysága és hanyatlása* és Speck nagyarányú munkájának, a *Handelsgeschichte des Altertums* legújabb kötete megjelent.

Ferrero munkáját már ismertette a *Huszedik Század*. Speck könyve a Ferrero által művészileg megrajzolt emberi harcok képét alig érinti, és szárazon, a kereskedelem történetének keretei közt adja elő a gazdasági dolgokat. Ama mérhetetlen gazdasági válságot, aminőhöz foghatót a világ történetének egész folyamán nem ismerünk és amely végül az antik kultúrának a teljes felbomlásához vezetett.

A közkeletű iskolai műveltségünkkel, jobban mondva műveltségünkkel oly könnyen tesszük magunkat túl ezen a problémán, mintha egész egyszerű volna a magyarázata. Hogyne, megbolondult császárok uralkodtak, akik tönkre tették a népet. Vagy pedig; olyan erkölcstelenek voltak a rómaiak, hogy ez az erkölcstelenség végre a bukásba vitte őket. Vagy éppen: jöttek az erős, friss vérű, egészséges

barbárok és beültek az elgyengült rómaiak birodalmába. Hogy ezek a teljesen jóhiteles fogalmak meg se közelítik a tényleges valóságot, azt talán alig kell ma már azok előtt hangsúlyozni, akik az iskolai műveletlenség felül is emelkednek.

Ferrero könyve vakmerően, művészi módon oda állítja Róma eleven, szinte modern életét s az emberek szociális tülekedéseiből vezeti le, hogy azok között el kellett a birodalomnak pusztulnia. Megkapó realitású képek — és mégis csak képek. Speck száraz, az olvasók legnagyobb része előtt bizonyára unalmas könyvének keresztülrágása után érzi az ember, hogy az olasz író inkább művész, mint a tényeknek higgadt mérlegelője.

Mert a tények realitása, hiába, a gazdasági életben van. Az emberi formák, szenvedélyek, tévedések, illúziókból leszűrődött, abban rakodnak le a konkrét reáliák. Amit az ember cselekszik, az mind csak a munkája annak, ami így lerakodik, s hogy mi ment valósággal végbe, azt csak ennek a rétegnek, a gazdasági lerakódásnak a vizsgálatából határozhatjuk meg, minden egyéb csak — bárha a leglázasabb, legváltozatosabb alakban is, de csak — megjelenési formája annak a munkának, amelyet az emberek véghez vittek.

És a római gazdasági életnek ama feltárása, amelyet Speck könyvében látunk, legelső sorban arra vezet bennünket, hogy annak az óriási folyamatnak, amely Róma bukásához vezet, az eredete nem Rómában van, hanem ennek az egész kultúrának az eredetében, a hellén civilizációban.

Mert ugyanegy kultúra mindakettő, csak Hellasban keletkezett és Rómában folytatódott. Ugyan egyfajta civilizáció, ugyanazon élet, csak hogy Rómában kifejlett ama végzetes állapottá, amely a bukásba vezetett.

Azonban, hogy mi vezetett a bukásba: e felől százféle okot is hoznak fel a történetírók, azonban egyet, egyetlenegy, amely megfejtene a kérdést, még nem találtak. Pedig valami egyetlenegy nagy oknak kell lennie, amely a legóriásibb civilizáció bukását magával hozta, és minden egyéb, csak kísérő, mellékjelenség lehet.

A kérdés nyílt kérdés még ma is és Speck könyve csak az anyagot, a történelmi adatok reáliáit nyújtja ehhez a problémához. Sőt a megoldására kísérletet sem tesz. Úgy hogy Belochnak ama konklúziója, amelyet ő egyik gyönyörű tanulmányában, *Der Verfall der antiken Kultur* (*Hist. Zeitschr.*, 1900.) szinte kimond, hogy: ezt a problémát tessék a történetírásnak megoldani, ma is a végső konklúzió.

Speck könyvének e legújabb kötete alkalmából talán helyén való magáról e problémáról, a történetírás e legnagyobb kérdéséről némi áttekintést nyújtani.

A görögök történetét mi úgy tanuljuk, mintha egy és ugyanazon világ lett volna mindaz, amit nyelv szerint görögnek mondunk. Az ősgörögök hősi históriáitól kezdve Periklesig és azon túl, ami keveset még tanulunk, az egész időszakról a leglényegesebbet nem tudjuk. Azt, hogy közben egy egész új világ alakul ki. Azt, hogy míg a 8. század előtti görögök még egy olyan őskorba tartoznak,

amely verekedésre, hadakozásra szerveződött egybe és ebből eredt az általános életmód s minden intézmény, addig a 8. századon túl egy új hellenizmus támad, amely egy egész új fajta kultúrát hoz létre, a dolgozó emberek, a keresők, a produktívek társadalmát, amely egészen másképp él, mint a régieké, egész más fajta intézményeik keletkeznek, a verekedést, hadakozást szinte elfelejtik és iparból, kereskedelemből, munkából iparkodnak az emberek gyarapodni, pénzük, vagyonuk szerint jutnak társadalmi előkelőségükhöz, az államuk intéző polcaira. A régi világból az egy Spárta marad, utolsóul az őskori kultúrából. Ott maradt, mint valami rablófészek a modern világban. Piszkosak, műveletlenek, erkölcstelének a kaszárnyák legocsmányabb módja szerint. Kommunisztikus katonaelet, amelyben asszonyközösség uralkodik. Művészetnek, finomságnak nyoma se hat közójük. Még a pénzt se eresztik be maguk közé, nehogy valami fényűzésre vetemedjenek. Bornírtságuk közmondásossá válik. A „spártai rövidség”, amely a faragatlan, együgyű s értelmesen, művészi módon való beszélni nem tudást jelentette, az ostobaság kifejezése lett a modern Hellasban, amely körös-körül a gazdasági munkásélettel művelten és művésziesen fellendülni kezdett.

„A régi kultúra kiélte magát. Az életföltételek egész mások lettek” mondja Meyer E. (*Gesch. des Altert.* II.) „Gyökeres átalakuláson megy keresztül az emberek állapota. A régi törzsi egységek feloldódnak. Az ősi dóriai alap összeomlik, csak Spárta és Krétában él tovább a régi szerveződés. Egyebütt eltűnik, úgy hogy alig marad egyéb, mint a vallásrítusbeli visszaemlékezés.”

Ami pedig a mélyreható átalakulásnak külső, politikai képe, az a „királyságok megszűnése, amely a 8. században végbe megy”. „Helyébök lép a város” (Meyer). „A monarchiát elzüllött intézménynek tekintik.” (Hintze, *Staatbildung und Verfassungsentwicklung, Hist. Zeitschr.* V. 88.) „A városi élet, ipari tevékenység, kereskedelem van mindenütt.” „Kezdődik azon idő, amikor a vagyonosodás azon érdem, amely sikerrel küzd a társadalmi rangért.” „Ipari és kereskedelmi spekuláció életpályákká válnak.” (Pöhlmann, *Die Anfänge des Sozialismus in Europa. Hist. Zeitschr.* V. 79.) A harcias törzsi szervezetek helyébe, amelyek a királyságokat alkották, így lép a produktív városi községek köztársasági szervezete. Vagy kétszáz reszpublika város.

Es ami nevezetes, hogy amint ez az átalakulás végbe ment, olyan korszak következett, amely harcokat úgyszólván nem is ismert. „Csendélet volt, amelyben mozgalmas események és hadakozások nem voltak, bárha az előző korszak telve volt ilyenekkel.” „Oly idő volt ez, amely nagy háborúkat nem ismert.” „A városok semmiképp sem azért keletkeztek, hogy ott erősebb védelmet találjanak az emberek, mert hisz a városok még védő falakkal sem voltak ellátva.” (Meyer.) Bened. Niese (*Über Wehrverfassung, Dienstpflicht u. Heerwesen Griechenlands. Hist. Zeitschr.* V. 98.) kimutatja, hogy a városok annyira nem is gondoltak harcias működésekre, hogy mindig meglepetésképpen jött, ha valahogy fegyvert kellett fogni s az emberek alig voltak rávehetők.

A fontos dolog tehát a probléma szempontjából, hogy az a modern kultúra, amely a hellénekkal kezdődött az első századokban,

annyira békés és tisztán produktív volt, hogy harcokat nem is igen ismertek, azzal nem is foglalkoztak. A nagy különbség, ellentét a régibb kultúrákkal szemben tehát az, hogy most már nem a harci műveletek képezik az élet lényegét, hanem a munka, az ipar, kereskedelem. „Maga a város sem egyéb, mint egy nagy kereskedő-vállalat” mondja Riezler. (*Finanzen und Monopole d. alt. Griechenl.* 1907.) Nyilvánvaló tehát, hogy eredete szerint itt tiszta produktív szerződésről van szó, annyira, hogy benne a fegyverekkel való társadalmi működés szinte teljesen idegen. Igaz, hogy a rabszolgaintézmény még megvan, de a rabszolgák helyzete itt egészen más, mint akár a korábbi világban, akár a későbbi rómaiban. Valóságos fölszívódásuk kezdődött a produktív munkába. Aki a munkájával valamit érő lett, arról ha jogilag nehezebben is, de valósággal az életben leoldódott a rabszolgai állapot és munkás lett, majdnem a modern értelemben. Sőt még szabadelvűbben, mert részese tudott válni a gazdája keresményének.

És ebben a békés, nem harcokból élő, produktíven szervezett világban csak későbbi századokban kezdődnek el a háborúságok. És pedig határozottan, mint az ő életétől idegen dolog. Mert — mint Speck könyve is bőven tárgyalja ezt — nemcsak hogy az emberek sehogyse tudtak arra átvedleni, hogy a dolgos foglalkozásukat otthagya, katonák legyenek, és hosszú ideig még akkor sem tudtak katonailag szervezkedni, mikor már nyakukon volt a betörés, hanem utoljára is csak idegen zsoldos hadakat fizettek meg, hogy ezek harcoljanak helyettük.

Nyilván kiténik ama kezdődő városi reszpublika-idők behatóbb vizsgálatából, hogy a katonaság, a harcokban működő nép attól a produktív élettől egészen idegen elem volt. Speck számos egybegyűjtött adatai bizonyítják, hogy a városokon kívül, a hegyekben, vidéken, rablásra összeverődött olyan emberek csavarogtak, akik a városi modern életre, a munkára nem tudtak ráfanyalodni. Hogy ezek, mint atavisztikus maradványai a korai primitívebb, harcokból élő kultúráknak voltak azok, akiket a produktív város felszívott s velők a városi élettől eredetileg teljesen idegen katonai miveleteket végeztette. Ezeket az atavisztikus elemeket eleinte még ki-kiküszöbölte magából, ha nem volt szükség rájuk. De végül aztán mindjobban befészkeltek magukat s úrrá lettek a városok fölött s kezdődött a harci állapotokból keletkezett katonavezérek, tirannusok korszaka.

Jegyezzük meg jól, mint teljesen idegen elemek jutottak be a katonák ebbe a modern hellén városi produktív világba. Mint atavisztikus elemek kerültek aztán felül. És innen kezdődik az a rémséges pusztulás, amely Hellast feldúlta.

A felszínen még megvolt és virágzott az ifjú hellén civilizáció, színesen, pompásan ragyogott a legmíveltebb és legművészebb kultúra. Sittl (*Die Patrizierzeit der griech. Kunst*) leírja, hogy valósággal a Rococoba képzelhetnők magunkat abban a mindenképpen finomkodó világban, amely a most divatszerűen felkapott Tanagrák idejében folyt, de a társadalom testén mind borzasztóbban rágódott a katonai pusztítás, amely mind jobban tönkretett minden munkát, produktivitást.

Városokat dúltak szét, raboltak, harácsoltak, és újra munkához egyre kevesebb ember fogott.

Tele van Speck könyve ennek a rémséges gazdasági hanyatlásnak az adataival. Egy pillanatra megjelenik ugyan Nagy Sándor alakja abban az időben, amikor ép a mindenütt dúló militarizmus valamiféle centralizációt keres, s Nagy Sándor, mint a legkülönb hadvezér, magába centralizálja azt a hatalmat, amelyért a dúlás folyt. Ez egy pillanatra szünetelteti a militarisztikus dúlást, de csak ép addig, míg a nagy hadvezér él.

Mert ezalatt már alakul Róma hatalma, amelynek élete egyenes továbbfejlődése annak a beteg kultúrának, amely Hellasból áterjeszkedett az itáliai földre. Ott is a produktivitás foglalta el a régi monarchikus Róma harcias életmódjának a helyét. A Julius Caesart közvetlenül megelőző időkben még kereskedők, pénzforgalmat üzö, s kereskedésből nagy tőkét képezett plutokrácia verseng a politikai vezetésért, ép úgy, mint azelőtt odaát a hellen városokban. A régi arisztokrácia egészen leesorult s a vagyont adta itt is az előkelőséget, jogcímet az előkelő állami funkciókhoz. És ekkor jelenik meg Julius Caesar a Galliából hozott hadaival, szétveri őket és megalapítja a katonai központi hatalmat. Mommsen szerint: az azóta való világnak a formáját.

Es innen kezdődik a Caesarok katonai uralma, amely fokról-fokra tovább emészti a birodalom produktivitását. Mind fogy a munkából élők száma, egyre fogy maga a népesség, mind több város lesz kihalt, folyton borzalmasabban működik a központi szipolyozás, a végtelenségig kisarcolják a katonai igazgatással a népesség utolsó falatját. Már csak nyers terményeket tudnak behajtani. Az állam maga kénytelen a hadsereg cikkeinek az előállítására szolgáló ipart szervezni. Apáról fiúra örökletesnek dekretálja a foglalkozásokat, hogy fenmaradjanak.

A szegénység azonban mind rettenetesebb mérveket ölt s utóbb a nyomor vallási őrjöngéssé válik: a kereszténység egyenesen a szegénységet, nyomort idealizálja s a legborzasztóbb kétségbeesés között egyedül ott lel vigaszt az emberiség.

Pöhlmann, akinek a régebbi gyönyörű tanulmányait most mindinkább kezdik méltányolni, rendkívül szépen írja le (*Das romantische Element im Kommunismus und Sozialismus der Griechen. Hist. Zeitschr.* 1893.), hogy a hellén világban is már micsoda sajtáságos átalakulás keletkezett a pusztulás nyomában. Ő *Rückschlag*-nak mondja, hogy az emberekben általában felülkerekednek azok a vonások, amely a korábbi primitívebb kulturállapotra ütnek vissza. így jellemző, hogy míg egykor a hellén világ virágjában Spártára úgy néztek, mint valami elmaradott világra, amelyet csúfoltak, most kezdik hangoztatni, hogy az volt az igazi jó világ, ott éltek az emberek egyszerűen, nem ér ez az egész mai világ semmit. Kommunisztikus propaganda támad a primitív „természetes” életmód megvalósítására. „Mentől primitívebb az élet, annál szebb” s kifakadnak az emberek „az egész gazdasági rend ellen”. Ideális államok tervét kovácsolják. Életközösség, asszonyközösség, munka- és jövedelemközösség, ezek amaz idők szociális eszméi. *Rückschlag*, a korábbi időkre visszaütő tendenciák azok, amiket Pöhlmann kimutat.

És ezzel egybevetve sajátságos tünemény, hogy végül maga a cézarizmus is, amely eleinte mindenképen a reszpublika formáit akarta őrizni, szintén ilyen visszaütésnek a súlyos jelenségét mutatja. A katonacászárok, akiket tisztán a hadsereg emel trónra és foszt meg attól, elvetik a régi cézári uralkodás formáját és kimondottan a perzsa király hatalmát jelentik ki tökéletesnek és annak az uralkodó elveit, formáit, udvari ceremóniáit veszik fel s a Caesarnak rabszolgája lesz mindenki s rabszolgájaként bánhatik és bánik mindenkivel. Nem tiszta visszaütés-e ez is egy korábbi fejlettségi típusra?

S a birodalom, a civilizáció mind borzalmasabban rohan a vagyonyok végső pusztulása felé, mindent a militarizmus emészt fel. A nemrég még oly gazdag Spanyolország romhalmaz és erdők, mocsarak keletkeznek a kihalt városok helyén. Gallia szegényedése óriási mérvben fokozódik. Görögországot nem is emlegetik már, az a pusztulásé lett egészen. Itáliában a termőföld legelővé lett. Az emberek otthagyták a földjeiket. A birtokosok száma egyre kisebbedik és azok is csak a leprimitívebb rabszolgagazdálkodást üzik. Jövedelmet a földbirtok hoz. Legfeljebb az afrikai gabona szállítására folyik óriási spekuláció, de különben csak a szenátori befolyásból eredő harácsolás és rablásból telik a gazdagság.

A militarizmus aztán megkezdi teljes felbomlasztó munkáját. A Caesarok egymással való harcai szinte kipusztítják az embereket. Gyereklányok és serdülő fiúk fejletlen utódai születnek, mert az érettebb emberek óvakodnak attól, hogy gyermekeik legyenek. Vallási és filozófiai szekták, maga a kereszténység is elítéli a nemi életet. És mialatt a belháborúk a végsőkig lepusztítják az embereket s kultúrárt megindul a népeknek általános nagy migrációja.

De ez sem az a népvándorlás, amelynek meséit az iskolában tanuljuk. Azon már túl van a történettudomány, hogy a barbárok betörése okozta volna a római Imperium megdőlését. A barbárok migrációja csak következménye volt az általános felbomlásnak. Beloch (*Verfall der antiken Kultur*) fel is veti, hogy hiszen ott is, a birodalom azon részeiben, ahol barbárok soha sem jártak, ugyanúgy züllött minden. A romantikus mesecsínálások közé tartozik az egész föltevés, hogy ifjú életerős északi népek, mint győztes áradatok jöttek volna Itáliába és Rómába. Attila invázióján kívül ilyesmiről alig lehet szó, s Attila is kivonult teljesen a római birodalomból. Fustel de Coulanges hatalmas munkája (*L'invasion germanique*) szétfoszlatja a „népvándorlás” meséit. Se ifjú életerős népekről nem lehet szó, mert azok a germánok, akik a római birodalom területére jöttek, a Dunán és Rajnán túl dúlt népharcoknak voltak az összetört maradványai. Soha a római birodalom ellen harcotak nem viseltek, hanem a Caesarok uralmához folyamodtak. Akik letelepítették őket kolónoknak és akik fölött elterjedt a római kultúra, úgy hogy régi kultúrájuknak, életmódjuknak nyoma se maradt. Római alattvalók voltak századokon keresztül. És pedig, mint a Caesarnak hűséges katonái, akik akárhányszor harcoltak régi fajtestvéreik ellen és soha se jutott eszükbe önálló birodalmakat alkotni. Hanem lázadásaik, azok voltak. De nem a Caesar ellen, hanem az ő hivatalnoki vezéreinek kíméletlen, kegyetlen és őket tönkreté

adminisztrációja ellen. Kimutatja Fustel de Coulanges azt is, hogy azok az inváziók, amik így, az ilyen lázadások alkalmából keletkeztek, magának Alariknak a betörése is Rómába csak igen kis részben állott a barbár népekből, amelynek nevét viselték. Ha a vezér gót volt, az egész sereget gótnak mondták. Hanem minden lázongó, sanyargatott rabló birodalmi elem hozzájuk csatlakozott a prédában való osztozkodás ígérete fejében. Úgy, hogy utóbb az egész birodalom ilyen rabló-harcoktól hemzsegett, akik elvégezték a pusztítás utolsó munkáját.

Ahol egy katonavezér elhatalmasodott, ott az mindig úgy szerepelt, mint a Caesar helytartója, soha sem mint valaki, aki a Caesar birodalmát megdönteni akarja, akár részben, akár egészben.

Szóval teljesen belső folyamat volt ez az egész felbomlás, amely azon kezdődött, hogy egy új kultúra keletkezett a hellén civilizációval, amelyben a militarizmus eredetileg valami teljesen idegen dolog volt, és amely azon végződött, hogy a militarizmus falta fel teljesen ezt a kultúrát.

Hogy hogy történt ez, mint történhetett ez, mint pusztulhatott így el a legragyogóbb civilizációja a földnek? — ez az a nagy történelmi probléma, amely annyira foglalkoztatja a történelem kutatóit. Annyival nagyobb arányú e probléma, mert a történelemnek éppen ez a szakasza az, amelyből a kereszténység keletkezik, világnézetünknek ez a mind máig fennálló etikai összesége. Azon is túl van már a tudományos világ, hogy a kereszténység, mint valami önálló vallási hódítás keletkezett és terjedt volna el, és ki van derítve bőségesen, hogy a kereszténység annak az egész bomlásnak, amely a római birodalomban végbe ment, csak a szociális eredménye. Nem Krisztusból indult az ki, Krisztus körül csak a kereszténység mítosza alakult ki.

Mi volt a civilizáció ezen óriási válságának a tulajdonképeni oka, az mind máig még titok. Seeck állított fel magyarázatul újabban egy teóriát (*Untergang der antiken Welt*), hogy a római birodalom bukása annak az eredménye, hogy az örökös belharcok ép a legjavát pusztították el az embereknek és innen a „faj” nagy degenerálódása. Nem ok nélkül jegyzi meg erre Beloch: ez az elmélet nem egyéb, mint a régi mese a régiek aranykoráról, amely csak darwinisztikus új köpönyezetet kapott. A szentatyák írásai nyomán keletkezett ama hit is csak a mesék világából való, hogy a római erkölcstelenség okozta volna a bukást. Keresztény vallásos írók sem tartják már ezt a felfogást megállónak. Az a cézári udvar, amely erkölcstelen volt, nem elég egy civilizáció sok százados bomlási folyamatának magyarázatául. Mikor a többi sok-sok millió még a legteljesebb gazdasági nyomorban volt. A kapitalisztikus felfogás sem elegendő ide, mert a nagy tőkék óriási szipolyozása ama kevesek kezében, akikében egybegyűlt: csak eredménye a militarisztikus társadalomnak, de nem eredő oka, hogy ilyen militarisztikus állam keletkezett olyan társadalmi életből, amely a szó legteljesebb értelmében eleinte antimilitarisztikus volt.

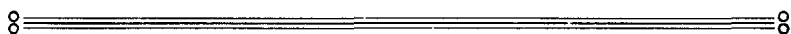
Mi volt hát ez a borzalmas kulturális megbetegedés?

A probléma megoldva nincs. „Római történeteink a tényeket hamis világításokba helyezik. Arról pedig, amit a világtörténetek erről az időszakról írnak, jobb hallgatni” mondja Beloch.

Eszembe jut azonban De Vries tana a fajok mutációjáról, amint kimutatja, hogy amidőn egy új faj keletkezik, annak az első alakulása mindig korcs, tökéletlen, senyvedt, beteg. Mindig a régi atavisztikus tulajdonságok akarnak benne újból és újból felülkerekedni és elnyomni iparkodnak az új tulajdonságokat. Az atavisztikus és az új elemek harcának esik áldozatul az új faj első típusainak épsége, tökéletessége, egészsége.

Vajjon nem itt is a természetnek hasonló esete forog-e fenn? Új fajta társadalom akart keletkezni: produktív életet élő, és erre a célra szerveződő társadalom. De kiütnek benne a régi atavisztikus elemek, a régi, még harciasán élő kultúrák atavizmusa, és a belőle újra előtörő militarizmus beteggé, senyvedtté, korccsá teszi az új társadalmi típus első alakját — és ezt az atavisztikus pusztítást láttuk.

M.

Kisgazdatenyésztés Nagybritanniában.

Általánosan ismert jelenség, hogy Európában, különösen annak iparos A országaiban a mezőgazdasági munkából élő népesség nemcsak az összlakossághoz való arányában, hanem abszolút számban is fogy. Két főoknak következménye ez: az egyik, hogy a gazdálkodási eljárás tökéletesebbé válása óta kevesebb munkaerő kell a bár megsza- porodott össznépesség mezőgazdasági terményszükségletének előállításához, a másik, hogy az így felszabadult munkaerő kész felvételt talál az iparban, melynek termékei iránt a kereslet óriási mértékben megnövekedett. Amikor tehát a munkaképes ember az ipari központokban könnyen jó keresetre tehet szert, mind ritkábban fog falujában továbbnyomorogni, mint fölös számú, tehát: rosszul fizetett mezőgazdasági munkás, vagy egy ismételt örökségi osztályok által szilánkká forgácsolódott parasztbirtok gazdája. A közterhek növekedése, az életigények emelkedése, a versenynek a mezőgazdasági termények terén is nehezebbé válása gyorsan kipusztítja azt a hajdan elég gyakori embertípust is, mely ruházatára, fellépésére nézve ugyan földművelő kisgazda, a valóságban azonban egy, minden vagy majd minden munkát felesekre, bérlőkre, vagy cselédekre háritó, saját magának csak a pipázgatást fentartó kisbirtokos.

Sok fejtörést okozott a mezei népesség ezen háttérbe szorulása azoknak a konzervatív politikusoknak, akik az „igazi” parasztban látják minden állami rend alapját, de azoknak az őszinte emberbarátoknak is, akik sajnálattal látják, hogy mind kevesebb ember élhet az üde falusi levegőben, az erőt, egészséget adó mezei foglalkozásban. Szorongva látják ezek, hogy a mezei népesség fogyását nem akasztja meg sem a mezei termékek utáni kereslet emelkedése, sem egyes nagyobb birtoktestek parcellázása, mert mindkettő hatását lerontja a gazdasági technika és módszer munkamegtakarításra vezető haladása. El kell azonban ismerni a szociálpolitikusok ezen fajtájáról, hogy nem nézik összetett kézzel az általuk annyira kedvelt néposztály pusztu-

lását, hanem fáradhatatlanul, ha mindjárt sokszor aránytalan eszközökkel is, munkálkodnak a meglevő parasztsztyály fentartásán és esetleg kiterjesztésén. Parcellázásokkal, szövetkezetek létesítésével, házépítési segélyekkel, örökösödési törvényekkel, olykor közadókedvezményekkel és különösen előadásokkal és népszerű iratok terjesztésével igyekeznek a kiscgazda helyzetét tarthatóbbá tenni, vagy legalább annak feltüntetni.

Anglia gazdasági életében legfeltétlenebbül uralkodtak az „aki bírja, marja” és „hulljon a férgese”-féle elvek. De azért már ott is megjedtek a földművelő nép fogyásától, mely ott már a mezőgazdasági termelés csökkenésével is járt együtt; ebben pedig nagy veszélyt láttak háborús bonyodalmak esetére, midőn az ellenség valósággal kiéheztethetné a hatalmas Albiont. Keresztültörték tehát a korlátlan egyéni cselekvési szabadság és a szerzett vagy öröklött jogok feltétlen tiszteletének elveit és a föld birtokosait annak művelői javára erősen korlátozó törvényeket hoztak be először Írországban, majd 1892-ben Angliában is. Amíg azonban az ír bérlőknek kiaknázás ellen való védelmére hozott törvények, ha nem is tökéletesen, de elég nagy mértékben megakasztották az írországi földműves proletariátus további züllését, addig az angol anyaországra nézve 1892-ben alkotott *Small holdings act* mondhatni teljesen hatástalan maradt, amennyiben ennek határozatai szerint alig pár száz hold föld jutott kiscgazdák birtokába.

Ennek a sikertelenségnek okát a mindkét részről való húzódozásban keresték. Sem földbirtokosok nem akadtak, akik földjeiket a községeknek parcellabérletek létesítése végett megfelelő áron átengedték volna, sem elegendő számú munkás nem jelentkezett egy acres bérletek átvételére. Újabbban ugyan kimutatták, hogy eladó birtok mindig van Angliában elég, földmunkások is akadnak, akik szívesen alapítanának önálló gazdaságokat. Tehát, úgy látszik, ott volt a baj, hogy eladó birtokok épen ott nem akadtak, ahol a munkásosztály azokra pályázott volna, vagy pedig áraik ebben az esetben túl magasra szöktek fel. A kis bérletre való kilátás sem csábította a munkásokat annyira, mint egy földdarabka teljes tulajdonának reménye.

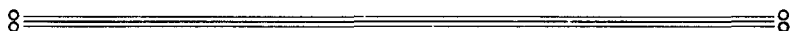
A mostani szabadelvű angol kormány tehát nagy lépésre határozta el magát. Törvényben kívánja megengedni, hogy a községek kérésére a grófsági tanácsok elhatározhassák egy-egy birtok parcellázását Skótországban bérlet, Angolországban bérlet vagy eladás alakjában. A bérletek 14—35 évre szólhatnak, 50 acerenál nagyobb terjedelműek vagy 50 £ bérösszegnél többet fizetők nem lehetnek; az eladásnál 1—5 acres (1 acre = 0,404671 hektár) parcellák alakítandók; a vevő a vételár $\frac{1}{5}$ részét készpénzben tartozik lefizetni, $\frac{1}{4}$ -ét örökös, de megváltandó járadék alakjában hagyhatja a birtokon, a többit pedig egy mérsékelt kamatozási terv szerint részletekben törleszti.

Az angol földbirtokosság körében a törvényjavaslat nagy aggodalmakat keltett, ami érthető is, miután nem kevesebről van szó, minthogy parcellázás céljaira bármely birtok kisajátítható; esetleg a tulajdonjog meghagyása mellett kivethető a tulajdonos, vagy nagybér-

lője kezeléséből és hatóságilag megállapított bérösszeg ellenében kisbérlőknek adandó át. Legnagyobb félelmet kelt a törvényjavaslat azon intézkedése, mely szerint a földtulajdonos kisbérlőjének minden, a birtok értékét emelő befektetését megtéríteni tartozik. Ily úton a bérlő nemcsak hogy megfoszthatja a birtokost egész haszonbérbevételeitől, de még eddig jövedelemforrásul szolgáló birtokát a meg nem szűnő kiadások forrásává változtathatja számára. A leggazdagabb birtokoscsaládok talán élvezni fogják egykor bérlők befektetéseinek hasznát, ám a birtokosok nagyobb része ma akar földje járadékából megélni és így felkopik az álla, ha bérlője azt helyette „befekteti”. Ezenkívül azt is felhozzák, hogy a kedvezmények Ígérgetésével a falvakba csalogatott új kisgazdák éppen nem lesznek mindig fizetőképesek, tehát nem parazitikus üzemek alapítóivá.

Valószínű, hogy — egy német szólásmódot alkalmazva — Angliában sem fogják a levest olyan melegen megenni, mint aminőre főzték. Azonban mindenesetre fenmarad egy elv újabb ténnyel: azon elvé, hogy a föld birtokjoga nem érinthetetlen szentség, hanem a társadalom gazdasági szükségletei szerint ki is sajátítható. Ennek a kisajátításnak, ha az méltányosan, minden érdekelt fél életigényeinek kímélése mellett történik, végeredményben valamennyien hasznát láthatják.

F. G.

Schopenhauer tetragamiája.

A ma uralkodó monogám házasság tökéletlenségeinek a kritikus szemlélete a nagy német gondolkodót arra bírta, hogy ezen intézmény mai formája helyett egy jobbat és tökéletesebbet keressen s ezt az általa megtervezett tetragamiában vélte feltalálhatni. Ismeretes műveiben több helyen is tesz rövid célzást erre, de az e kérdést tárgyaló, nagyobb kézírata után mindaddig hiába kutattak. Annál öröndetesebb, hogy a berlini királyi múzeumban őrzött gyűjteményben ráakadtak ezen hiányzó kéziratnak egy, Schopenhauer által sajátkezűleg írt, rövidebb kivonatára. Bloch Iván érdeme, hogy idén megjelent, hatalmas művében *) ez a kivonat, amely eddig még nyomdafestéket sem láthatott, most végre — első ízben — nyilvánosságra jut s barmint vélekedjünk is róla, mindenesetre elég érdekesnek kell tartanom arra, hogy e folyóiratban egész terjedelmében és szigorúan pontos fordításban megismertessem. Schopenhauer skiccéje így hangzik:

„Mivel a természet a nők számát a férfiakéval csak szűken egyformára szabta és mégis a nőknek csak fél olyan hosszú időre adta meg a nemzés- és a férfiak élvezetére való alkalmasság képességét, az emberi nemi viszonyt már alaptervezetében megzavarta. Az egyenlő számmal monogamiára látszik utalni: ellenben a férfi egy nőben nemzőképességének csak a fele idejére talál kielégítést; egy másodikat kel-

*) Dr. med. Iwan Bloch: *Das Sexualleben unserer Zeit in seinen Beziehungen zur modernen Kultur*. Berlin, Louis Marcus Verlagsbuchhandlung 1907. 829 oldal. (pp. 274., 275.)

lett tehát vennie, ha az első elvirult; de mindegyikre csak egy van számítva. Ami a nőnek a nemi alkalmasság tartamára nézve hiányzik, azzal ismét előnyben van annak mértékére nézve: képes két-három derék férfit egyidejűleg kielégíteni, anélkül, hogy szenvedne. A monogamiában képességének csak a felét használja ki s vágyainak csak a felét elégíti ki.

Ha tehát e viszonyt csupán fizikai tekintetek szerint kellene szabályozni és lehetőleg jobban kiegyenlíteni (és fizikai, igen sürgős szükségletéről — zsidók és keresztényeknél a házasság céljáról — van szó): akkor két férfinak mindig egy nőt kell együttesen birtokolni: akit mind a ketten fiatalon vesznek: miután ez elvirult, vesznek egy másodikat, ép olyan fiatalot hozzá, amelyik azután kitart, míg mindkét férfi megöregszik. Mind a két nő el van látva, és mindegyik férfinak csak egyre van gondja.

A monogamiában a férfi egyszerre túlsokkal bír, hosszabb tartamra túlkevéssel; a nő megfordítva.

A fölvetett berendezés mellett a férfinak ifjú korában, amidőn vagyona legkevesebb szokott lenni, csak egy fél nőről, kevés és apró gyermekekről kell gondoskodnia: később, midőn gazdagabb, egy vagy két nőről és sok gyermekekről.

Mivel ez a berendezés nem áll fenn, a férfiak életök egyik felében kurafiak, a másokban agancsokat viselnek és a nők, ennek megfelelőleg, csalók- és megcsalattokra oszlanak. Aki fiatalon nősül, később egy vén asszonyt hurcol az oldalán: aki későn nősül, először venereás betegségeket kap, azután szarvakat. A nő vagy arra kénytelen, hogy ifjúsága virágát egy már elvirult férfinak áldozza, vagy éreznie kell később, hogy egy még erőteljes férfi számára nem alkalmas tárgy többé. Mindezen bajokon segít a fölvetettek belátása; az emberi nem jobban örülne életének. Ami ellene mondható, az:

1. Hogy az ember a gyermekeit nem ismerné. Felelet: ez a hasonlatosság és más körülmények által többnyire mégis eldönthető volna: most sem bizonyos mindig a dolog.

2. Egy ilyen hármasság viszony veszekedés és féltékenységre ad okot. Felelet: ez mindenütt előjön: meg kell tanulni a beletörődést.

3. Hogyan lesz a vagyonnal? Felelet: azt egész másként rendezik be, közvetlen *communio bonorum* nem lesz. Amint mondtuk: a természet a viszonyt rosszul alapozta meg, tökéletlenségek nélkül tehát sose fogjuk berendezni.

Úgy amint most van, a kötelességek és a természet szüntelenül küzdenek. A férfinak lehetetlen a nemi ösztönt keletkezésétől a végéig törvényes módon kielégíteni. Kivéve, ha fiatalon özvegygé válik. A nőre nézve természetellenes állapot, virágzása és alkalmasságának rövidebb idején át egy férfira szorítkozni. Ő egy számára tartsa fenn azt, amit az nem tud felhasználni s amit sokan mások megkívánnak és e megtagadás mellett ő maga nélkülözzön. Fontoljuk meg ezt! Különösen, miután még az is hozzájön, hogy a nemi egyesülésre képes férfiak száma minden időben kétszer akkora, mint az erre alkalmas nőké, amiért minden nő állandóan ostromra lel s már magától ennek néz eléje, amint egy férfi közeledik feléje.”

Ez volna a tetragamia alaprajza és röviden odavetett megokolása. Közöltük a hatalmas elme véleményét és reformeszmeit ezen alapvető fontosságú társadalmi kérdésben, mert valóban zseniális élelméjűséggel világít bele a mai monogámia több biológiai hiányosságába; de persze, egyes hibák helyes megvilágítása még nem involválja az ajánlott újítás életrealitását és valóban igen sok és nyomós ellenvetéssel lehetne útját állani, ha valaha fejét komolyan felütni akarná! Csak utalok rá, hogy már ő maga kétséges értékűvé bélyegzi azt azon feltételes mondatával: „ha e viszonyt csupán fizikai tekintetek szerint kellene szabályozni” s hogy ezzel önmaga koncedálja, miszerint e kérdésben más (nemcsak fizikai) tekintetek is szerepelnek. Nem terjeszkedem ki arra sem, hogy az önmaga szupponálta ellenvetésekre adott feleletekkel nem láthatom a jogos aggályokat elosztatva s azokról még igen sokat és sokféle szempontból lehetne beszélni. Azonban, mint természettudományi szemekkel néző ember, én olyasmit látok a monogámia intézményében, amit — csodálatosképpen — még sohasem olvastam mellette felhozva s ez a következő eszmemenet.

Ismeretes az a régi megfigyelésből fakadó, hagyományos hit, hogy a „szerelem gyermekei” szebbek és különbek a hidegebb szívvel nemzeteknél. Tudom, hogy ez exakt adatokkal beigazolva nincs; de ma, az elektrónok világában, midőn a villamos kiegyenlítődések mindinkább fejlődő tana egyre több természeti jelenségről rántja le a leplet s a szintézis titkai és komplikált képletei kezdenek megnyílni előttünk, nem fojthatom el azon meggyőződésemet, miszerint ez a hit előbb-utóbb tudományosan megállapított igazsággá fog növekedni!

Nem hihetem ugyanis, hogy míg a szerves kémiában mindentűt a legsokoldalúbb izomeriával találkozunk, s ugyanazon anyagok, ugyanegy mennyiségben, egyszerűen az egymásra való hatás sorrendje és mikéntjének a változataival, egészen más és más vegyületeket képeznek, hogy akkor egy oly finom és komplikált biochemiai folyamat, aminő a fogamzás, ment és független legyen ezen törvényektől. Ha pedig ez áll, úgy könnyű megérteni, hogy azok a különböző erejű és irányú feszültségek, melyek egy nőnek több férfi iránt érezhető, de különböző fokú vonzalmát eredményezik, a megtermékenyítés pillanatában egész különböző fejlődési irányt szabnak a megtermékenyített pete elé s így egészen másfajta, más összetételű, más strukturformulájú s így más értékű szervezet fejlődéséhez adják meg az első lökést. Miután pedig azt máris pozitíve tudjuk, hogy a kedélyhangulat hullámzásai s a szervezet elválasztási (szecernáló) működései között bizonyos (kölcsonös) trofikus kapcsolat létezik: így merem állítani, hogy a szerelem különböző árnyalatai s a nemző szervek biochemiája között sem hiányozhatik az. Ebből önként folyik, hogy az emberi nem tökéletesítése, a fokozatos fajnemesítés érdekében felette kívánatos, hogy intézményeinkkel lehetőleg a legértékesebb fogamzási vegyületek alakulását mozdítsuk elő s azt igyekezzük biztosítani.

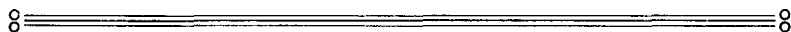
S vajjon melyek ezek? Bizonyára azok, ahol a férfi és nő legnagyobbfokú szerelme a legnagyobb biochemiai affinitást engedi feltételezni. Már pedig legnagyobb fokban, egyszerre, mindenki csak egy embert szerethet; egészen egyformán szeretni egy időben több embert

lehetetlenség; az „igazi” mindig más érték szemünkben, mint a többi. Ez a szerelem elmúlhat, szétbomolhat (s ezért helyes — ismét a faj-nemesítő szelekció érdekében — hogy a Bloch-féle értelemben vett, nemesebb „szabad szerelem” jogához jusson, mely az érzelmek elmúltával, új konjunktúrák közt rügvező ilyen maximális szimpátiák alapján, ismét új párokat egyesíthet), de a tetragamia abszurdum, mert az egyidejűleg csak egy egyén iránt érezhető, legnagyobbfokú szerelemben egyesülő párok ideális, fajnemesítő munkáját egy harmadik zavarná benne, aki iránt a nő már nem érezhetné ugyanazt a fajta és fókú szerelmet s így ez a viszony jogosulatlan volna, mivel a faj érdekeivel ellenkeznek. Mert bár igaz, hogy a nő egy időben több férfit is ki tud elégíteni, de ne feledjük, hogy e kielégítésnek a kvalitása legfeljebb a külső formákban lehet egyenlő, de nem a belső lényegében Schopenhauer tetragamiájában (feltéve, hogy legalább az egyik férjhez a fentebb követelt szerelem fűzné a nőt) csak ez az egyik inná a színbort, a másik már csak préslevet kapna; hiszen ez is jó ital, oltja a szomjat, de a szín-szerelem finomabb zamata hiányoznék belőle, ez pedig nem a faj tökéletesedését szolgálná.

A mostani házasság leglényegesebb bajain a Bloch szerint magyarázott „szabad szerelem” elvének az érvényesítése segíteni tudna; de csakis a magasabbrendű szerelem és erős érzelmekkel egyesülő férfi és nő monogám viszonya képezheti a fajnemesítésnek ama tenyésztő-kályháját, amely után érdemes és kell is az emberiségnek törekednie. Ami kívülre esik, az a „vad szerelem” országába tartozik s a távol jövő ideáljaihoz semmi köze.

S vajjon mit várhatna a faj a tetragamia második felvonásától: midőn az öregség útjára kanyarodó férjtársak hazavinnék a második fiatal feleséget? Mi jó származhatnék ebből a kiáltó korkülönbségből? Számban is mindinkább ritkuló, gyenge, csenevész utódok! Ez pedig — az egész társadalomban rendszeresítve — rövid pár száz év alatt erősen visszafelé vezetne!

Kramolin Gyula.

Népkönyvtárak Angliában és nálunk.

A legtöbb európai államban úgy állunk még manapság, hogy miként a szappan — mint fényűzési cikk — osztálykiváltság volt valamikor, úgy a kultúra terjesztő eszközei, a könyvek, minthogy aránylagos drágaságuknál fogva a szegényebb osztályoknak hozzáférhetlenek, jórészt osztálykiváltságot képeznek még ma is.

Az egyetlen európai állam — tudtommal — mely ez alól igazán dicséretes kivételt képez: Anglia. A nyáron ott járván, legjobban leptek meg az angol nyilvános népkönyvtárak — *Public libraries* — mert ezek létezéséről azelőtt nem tudtam. Minden valamirevaló angol városban van egy vagy több ilyen közkönyvtár. Londonban magában — biztos számadatot nem tudok — van legalább száz; a város leg-

forgalmasabb utcáiban, vagy azok közelében, szóval könnyen hozzáférhető helyeken, nagy, tágas, többnyire külön e célra emelt épületekben. Külön hírlapolvasó és könyvolvasó termek. A legpompásabb e nemből a birminghami *public library*. Három olyan olvasóterme van, melyek mindegyikében legalább 300 ember talál egyszerre kényelmes helyet; a termek egyike gyermekeknek van fenntartva ifjúsági iratokkal és lapokkal.

A bürokratikus formásokhoz szokott magyar könyvtárlátogatót az lepi meg legjobban, hogy e formásoknak itt nyomát se találja. A látogatót senkise kérdezi, hogy kicsoda-micsoda. Az újság- és folyóirat-olvasóterem látogatója a nap bármely órájában (reggel 8—9-től este 11-ig) mehet egyenesen a kiválasztott helyére, olvashatja a neki tetsző lapokat, melyek közül a keresettebbek — tán mondanom sem kell — több példányban megvannak. Csak a könyvolvasó teremben kell egy elismervényt kiállítani az átvett könyvről. Felesleges időöltés és keresgélés elkerülésére egy igen egyszerű, praktikus szerkezet mutatja, hogy a keresett könyv bent van-e vagy már ki van kölcsönözve. A birminghami könyvtár a gyakorlatiasságban annyira megy, hogy a bejáró előcsarnokban a napilapok apróhirdetési oldalai külön ki vannak téve a munkát keresők stb. használatára.

Ennyit nagyjában e könyvtárak külső használhatóságáról. Ennél nem kevésbé fontos a belső használhatóság, értvén alatta, hogy milyen könyveket adnak az olvasni vágyó, többnyire a munkásosztályhoz tartozó látogatók körébe. Őszintén megvallva, mielőtt a kérdésben való tájékozódáshoz fogtam volna, előre féltem annak a lehetőségétől, hogy a könyvtár anyaga úgy van összeválogatva, mint ahogy azt — mint alább látni fogjuk — nálunk Magyarországon csinálták: csak a fennálló társadalmi rend szempontjából *gutgesinnt* könyveket adni a nép kezébe, a „vakulj magyar” most különösen alkalmazott elvét követve. Azonban örvendetesen csalódtam. Semmi tendencia, semmi osztályszempont a könyvek megválogatásában. A bibliától, a vasúti menetrendtől és a lexikonoktól kezdve, Marxon és Lassalle-on át Darwinig és Spencerig meg van ott minden még olyan veszedelmes, világfelforgató munka is, ha az valamely tekintetben maradandóbb értékű volt bármelyik tudományszakban s valamivel hozzájárult az emberi szellem haladásához. Természetesen a jobb szépirodalmi művek sem hiányzanak. E közkönyvtárak létesítésének szemmel láthatólag főelve volt mindenkinek annyi és olyan szellemi táplálékot nyújtani, amennyit és amilyent megkíván. És ez természetes is; a könyvtárak csak így lehetnek a haladás, a közművelődés igazi előmozdítói, eszközei. Ezt csak nálunk nem látják be.

Az egyes tudományágakban járatlan kezdőknek a szakképzett könyvtártisztek — bámulatos önmegtágadással félretéve az angolokra annyira jellemző flegmatikus mogorvaságot — szíves készséggel és hozzáértéssel adnak felvilágosítást, amire nálunk még a tudományos könyvtárakban se számíthatunk egy könyvtártiszt részéről, lévén ezek előtt az egyes könyvek csupán katalógus-számok.

A látogatottság természetesen a használhatóságnak megfelelő: a nap bizonyos óráiban alig lehet helyet kapni.

Aki az angol államhatalom konzervativizmusát ismeri, méltán meglepődhetik e közkönyvtárak berendezésénél megnyilvánult liberálistuszon. Azonban ennek megértéséhez tudni kell, hogy azok nem állami, hanem városi intézmények, amelyeknek kormányzata általában mindig jóval liberálisabb volt.

* * *

Téved, aki azt hiszi, hogy mi oly nagyon el volnánk maradv a kultúrától, hogy ne lennének közkönyvtáraink. A kulturális haladás látszatának megóvására nálunk is állítottak fel ilyeneket, még pedig a „múzeumok és könyvtárak országos tanácsa”, olyan reklámot csinát a dolognak annak idején, hogy mindenki tudomást vehetett róla. De csak a vidékre küldtek ilyen ú. n. vándorkönyvtárakat, valószínűleg azzal a humánus célzattal, hogy ha a lelketlen szocialista izgatók működésének eredményeképen valami tudásvágyféle ébredne fel az együgyű parasztban s a naiv vidéki munkásban, az mindjárt kéznél találjon ingyen hozzáférhető *gutgesinnt* könyveket, amelyekből nem tanul ugyan jóformán semmit, de ártatlan lelkét és gondolkozását legalább nem mértelyezik meg világfölforgató tanok. Arra persze nem gondoltak a jámbor urak, hogyha abban a szegény parasztban valami érdeklődés ébred fel aziránt, hogy miért kell neki nyomorognia egész életében, mikor egy hozzá hasonló kétlábú ember — az ő földesura — automobilon jár és víz helyett pezsgőt iszik, hogy akkor azt a szegény parasztot hiába traktálják a tehenészetről, Erzsébet királynéről, meg a házi iparról írt könyvekkel, hogy akkor az a saját keservesen keresett filléreinek az áldozásával is fog olyan irodalmi termékeket szerezni, melyekből a maga társadalmi helyzetéről kaphat felvilágosítást.

Elöttem van a múzeumok és könyvtárak országos tanácsa által kiadott *Utasítás népkönyvtárak szervezésére*, mely a már eddig szervezett népkönyvtárak átlagos tartalomjegyzékét is magában foglalja. A jegyzék két csoportba foglalja a könyveket: mulattató könyvek és ismeretterjesztő könyvek. Az előbbiekről nem szólok. De lássuk, milyen könyvekkel akarnak nálunk ismereteket terjeszteni. Csupa ártatlan történeti monográfiák (Szt. István kora, az Anjou-ház Magyarországon stb.), életrajzok (Széchenyi, Arany, Petőfi stb.), irodalmi szemelvények, szóval, amit nálunk „nemzeti” tudománynak neveznek; azután megvannak itt természetesen Smiles émelygős gyakorlati-etikai munkái; van könyv a mezei és kertészeti foglalkozásokról; a természettudományokat kizárólag az egyes fajok leírásával foglalkozó művek képviselik; nem hiányzik a sarki fölfedezések története sem. Első pillanatra feltűnik az osztály- — és „vallásérkölcsi” — szempont a könyvek megválogatásában: elterelni a jámbor olvasót az őt szükségszerűleg foglalkoztató szociális gondolatoktól.

A népet azonban nem könnyű becsapni, ami látszik abból, hogy nem nagyon töri magát az ilyen könyvek után, miután már eleve gyanús neki minden, amit az „urak” tesznek érte. Lássunk erre egy pár adatot a könyvtárak állapotáról szóló 1906. évi jelentésből, válogatás nélkül, úgy amint az abc-jegyzékben következnek: az abosfalvai népkönyvtár áll 250 kötetből, egy év alatt 25 egyén kivett

65 kötetet; az abrudbányai könyvtárból (354 k.) 74 egyén 108 kötetet; Albertiirsán (373 k.) 51 egyén 248 kötetet; Alsóilosván (239 k.) 25 egyén 102 kötetet és így tovább. A könyvtárt használóknak a foglalkozása nincs feltüntetve s így az is lehetséges, hogy azoknak nagyobb része nem is számítható a „nép” közé.

A fővárosban, hol a legnagyobb szükség lenne ilyen közkönyvtárakra — lévén itt a tanulni vágyó niunkásemberek száma a legnagyobb — nem is próbálkoztak velük, gondolván bizonyára, hogy itt a lelketlen izgatok által teljesen megmételyezett lelkű és gondolkodású népet úgy sem lehet többé a jó útra terelni s ennek a munkásságnak az ilyen könyvtár úgy se kellene.

Íme egy kulturkép a nyugatról és a keletről.

Fülöp Zsigmond.

Büntetőjog és ethika.

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Kétféle benyomást: egy örvendeteset és egy fájdalmasat keltett bennem az a bíráló, mellyel a *Huszdik Század* novemberi száma nemrég megjelent könyvem megtisztelte. Az előbbi érzést a bíráló nálunk vajmi szokatlan tárgyilagosságának köszönhetem. Hazai irodalmunknak egyik legszomorúbb vonása, hogy a szakbeli jó barátok agyba-főbe dicsérik az egymás könyveit, az ellenfelek és versenytársak porba tiporják azt az icipici érdemet, mely a tudomány száraz talaján néha felüti a fejét. Az öregek szuverén fensőséggel becsülik le a „fiatal író” (e röpké szóban mennyi gúny!), a fiatalok itt-ott lelepleznek egy-egy hivatalos korifeust, aki „eredeti” munkájából kifelejtette az idézőjeleket, csak épen az a ritka jelenség, melyben nekem volt részem, hogy a bíráló véleménnyel véleményt, tényekkel tényeket állítson szembe. Ezt tehát igaz köszönettel nyugtázom.

A fájdalmas érzést korántsem az ébresztette, hogy a bíráló úr alaposan leszedi rólam a keresztvizet. Sőt ellenkezőleg, az, aki szereti a tudományt, csak örül az ellenvéleménynek, hisz polémia nélkül csak dogmák élhetnek, a dogma pedig minden tudományos törekvés megömlő betűje, ép úgy, amint a skepticizmus (az íróé vagy a bírálóé) a tudomány kovásza. Ha mégis fájdalmas volt az érzés, úgy ez kizárólag annak tudható be, hogy Rónai kollégám cikkében sem véltem felismerhetni az *epitheton omans* nélküli tudományt. Van nálunk hazafias tudomány, vallásos tudomány, hivatalos tudomány, mely az előbbi kettőt sok sikerrel egyesíti, van szocialista tudomány, sőt van „igazi” tudomány is, mindenki azt a tudományt értvén alatta, melyet ő művel. De minden adjektívum a tudomány mellett egyszersmind *contradictio in adjecto*. Igaz, hogy azok, akik a tudományos kutatásnak egy előre meghatározott célban (nemzeti vagy vallásos dogma) állítanak korlátot, súlyosabban sértik az igazság fenségét, mint akik csak a módszer kizárólagosságát tekintik egyedül üdvözítő dogmának.

A szociológiának szerencsétlensége, bár szerencséje is, hogy egyetemes látókörű nagy szellemek álltak szolgálatába, kik az általuk felismert törvényszerűséget a társadalom kizárólagos törvényeként állították fel. Spencernél a fejlődés gondolata, mely a társadalmi organizmust a harcias típustól az indusztriális típus felé viszi, a biopszichológiai organizztikusoknál (Novicow, Worms, Roberty) a társadalmi öntudat, Fouilléénál az *idée force*, Tardenál az utánczás, mely még a bolygók mozgását is irányítja, Gumplowicznál a csoportok kölcsönhatása és a *Rassenkampf* stb. nemcsak tudományos csatakiáltás, hanem az egyedüli bűvös szeszám, mely felnyitja a társadalmi jelenségek bonyolult szövedékének összes titkos zárait. Mikor Olaszországban a kriminál-antropológia első virágzását élte, Lucchini, a *Rivista Penale* szerkesztője, *I semplicisti del diritto penale* című munkájában mondotta el az új tudományról a legélesebb kritikát. Könyvének címe onnan ered, hogy Ferri *Nuovi orizzonti* első fejezetében 60-szor fordul elő a semplice szó, mintegy azt akarván kifejezni: mindez oly egyszerű, hogy csak az idióta nem érti meg. Ily egyszerűnek látják az egyes szociológiai irányok képviselői a társadalmi tényeket elméletük egocentrikus világitásában. Sajnos, a gazdasági alapokon felépült szociológia: a történelmi materializmus sem ment ez egyoldalúságtól, ha Loria szerint igyekszik is az őt megelőző iskolák részleges igazságait összehordani és felhasználni. Igaz ugyan, hogy a gazdasági materializmus alaptétele fejlődött. Még Marxnál a gazdasági tényező az egyedüli reális alap, melyen a jogi és politikai *superficies* felépült, már Engelsnél az ideologikus tényezők hatnak a „végső ok”-ként szereplő gazdasági bázisra, sőt Bernstein szerint a gazdasági tényező csak az eszmék alzatát teremti meg, *wie aber diese dann aufkommen und sich ausbreiten und welche Form sie annehmen, hängt von der Mitwirkung einer ganzen Reihe von Einflüssen ab*. Mindamellet a történelmi materializmus legtöbb híve a gyakorlatban hevesen tiltakozik az ellen, hogy a szociológia ideologikus irányzatainak bármelyike valamely társadalmi tény magyarázatánál szerephez jusson. Körülbelül úgy cselekszenek, mint Mohammed hívei, akik elismerik ugyan, hogy Mózes is próféta volt, Krisztus is próféta volt, de azért hitetlen gyaurnak minősítik azt, aki másban is hisz, mint a korán összes dogmáinak csálhatatlanságában.

Masaryk, Stammler (*Wirtschaft und Recht*), Somló (*Jogbölc, előad.* I. 53—57.) és legutóbb Menger (*Neue Staatslehre* 290—294.) eléggé bebizonyították, hogy a jog intézményeinek magyarázatára a termelési viszonyokkal és az osztályok harcával be nem érhetjük. Még kevésbé érhetjük be persze azzal a magyarázattal, amelyet a jog és erkölcs kapcsolatából könyvemben levezetni igyekeztem, hisz az erkölcs nem primer társadalmi tény, hanem mint azt talán elég világosan hangsúlyoztam, főleg gazdasági alapokon nyugvó kulturproduktum, mely a gazdasági alapok és a jogi *Überbau* közé ékelődik.

Azok a tévedések, melyeket Rónai úr terhemre ró, részben alappelfogásunk különbözőségéből folynak, részben tényleg tévedések, helyesebben félreértések, melyekben azonban csak passzív szerepet játszom. A történelmi materializmus bizonyára igen éles lencséje a tudománynak, csakhogy sajnos nem mindig „objektív”. Hogy a büntetőjog és

az ethika viszonyának megítélése másképp fog kiütni, ha az erkölcs-ellenességet csak a társadalmi csoport rosszalásában látjuk, a büntetett pedig egyértelműnek vesszük az uralkodó osztály által rosszalt cselekménnyel, az bizonyos. De vajjon ez az egyoldalú meghatározás kielégítő eredményre vezet-e? Hisz eszerint az uralkodó osztály erkölcsébe ütköző minden cselekmény büntetendő volna, amit talán a bíráló úr sem állít. Sőt ellenkezőleg ő veti ellen álláspontomnak, hogy ha az erkölcstelenség a kriminalizáció feltétele, akkor mért nem minden erkölcstelenség büntett és viszont, amely ellenvetésre egyébként már könyvemben (182—184. lap) megfeleltem.

Bírálatában Rónai úr hibáztatja, hogy az erkölcs és jog viszonyának meghatározásánál nem definiálom az erkölcs fogalmát, később pedig hibáztatja, hogy definiálom, mondván, hogy „V. erkölce, mely az emberi társadalom fennállását és jólétét biztosító szabályokból áll, csak a morálfilozófusok képzeletében él”. Ha azonban a bíráló úr kissé több figyelmet szentelt volna a munkának, akkor egyrészt rájött volna arra, hogy az erkölcs ama definíciója, melyet joggal kifogásolt, csak arra szolgál, hogy annak, mint az ethika művelői (Wundt, Paulsen, Jodl stb.) körében elfogadott fogalomnak alapján könyvem I—III. fejezeteiben kifejtsem a jog és erkölcs felfogására nézve ma uralkodó tanokat, másrészt pedig megállapíthatta volna (v. ö. könyvem 9—10., 22. lapját), hogy az erkölcs osztályjellegét illetőleg köztünk csak annyiban van eltérés, hogy én az osztályközi erkölcs terét tágasabbnak látom. Önmagammal jutottam volna ellentétbe, ha az erkölcsnek bármely definícióját veszem alapul, hisz épen az volt a célom, hogy az erkölcs és jog kapcsolatai induktív kutatásának szükségét bizonyítsam. Ezzel minden scholasztikus meghatározás ellenkezik, még a történelmi materializmusé is, melynek egyoldalúságát Harkányi Ede legújabb munkájában (37—40. lap) oly meggyőzően bizonyítja.

„Téves” a bíráló úr szerint az az egyébként csak incidentaliter tett megjegyzésem, hogy a büntetőjogban az osztályuralomnak csekélyebb a jelentősége, mint a jog egyéb ágaiban. Szerinte „a büntetőjog éles osztályjellege abban nyilvánul, hogy elsősorban oly cselekményeket büntet, amelyek az uralkodó osztályok érdekeit sértik”. Engedelmet kérek: talán a proletárnak is némi érdeke fűződik ahhoz, hogy meg ne gyilkolják, testi épségét ne sértsék, ki ne rabolják, kaucióját el ne sikkasszák, munkaszerszámaikat el ne lopják, a kutat, amelyből iszik, meg ne mérgezzék, leányán vagy feleségén erőszakot ne kövessenek el, stb. De Rónai úr szerint az osztályjelleget az is bizonyítja, hogy „nem büntetik azokat, melyek az alsóbb osztályok érdekeit jobban sértik, mint a büntetett cselekmények összevéve”. Ilyenek szerinte pl. az uzorás bérek fizetése, rossz lakások kiadása, alkoholárúsítás. Bizony a példák nincsenek szerencsésen megválasztva. Így épen a legújabb uzoratorvényjavaslat szerint a bérzuzsora is az uzora fogalma alá esik. A rossz munkáslakásokon talán más módon is lehetne segíteni, mint büntetéssel, az alkohol elleni küzdelemben épen a leghivatottabbak (v. ö. Forel, Hayem stb. felszólalását a budapesti alkoholelles kongresszuson) tagadták a büntetőjog közbelépésének célravezetőségét. De még ha jobb példákat választott volna is, akkor sem bizonyíthatná

hogyan az élet, a testi épség, az egyén személyes és nemi szabadsága, sőt addig, míg az individualisztikus társadalmi rend fennáll: a tulajdon is nem oly fontos érdeke a proletárnak, mint a kapitalistának. Talán mégsem egész véletlen, hogy a német szociáldemokrata párt mannheimi gyűlésén (1906.) elfogadott határozat túlnyomóan oly követeléseket állított fel a büntetőjog reformjára nézve, melyeket (mint pl. a korhatár felemelése 16 évre, a tényálladékok szabatosabbá tétele, halálbüntetés eltörlése, feltételes elítélés, a pénzbüntetés kiterjedtebb alkalmazása és arányos kiszabása stb.) a legmérsékeltebb kriminalista reformerek már évtizedek óta hirdetnek. Viszont pl. Sursky a német Btk. revíziójának előkészítéséről írt cikkében (*Neue Zeit*, 1907. okt. 5. és 12. sz.) pártszempontból is kénytelen elismerni, hogy a *Vergleichende Darstellung*-ban Frank hallei tanár a zsarolás fogalmának megszorítását a koalíció szabadsága érdekében kívánja, vagy Lilienthal heidelbergi professzor a *praesumptio malae fidei*-t a véleménynyilvánítás és kritika szabadságának biztosítása céljából óhajtja kizárni (*mannheimi resolutio* 3. p.), Liszt az ipari kulpa erélyesebb represszióját sürgeti stb. Készséggel elismerem a bíráló úr igazát abban, hogy a mai büntetőjog nem kedvez az uralom alatt álló osztályok küzdelmének, de vájjon van-e, sőt lesz-e valaha Btk., melyet nem a már fennálló társadalmi rend védelmére alkotnak? Azt sem egyéntől, sem társadalomtól nem kívánhatjuk, hogy mint a gyanútlan Faust, maga adja a parancsot sírjának megásására. Mindnyájunkat megnyugtathat azonban az a történeti tapasztalat, hogy a jogszabályok sohasem voltak komoly akadályai a fejlődésnek.

A büntetőjog fejlődése során észlelhető korszakos változásokat bíráló úr szerint az erkölcsi rend változásaira vezettem vissza, amit joggal kifogásol, mert Verlaine és Maeterlinck igazán nem oka a kriminológia kifejlődésének; igaz azonban, hogy a bíráló úr által idézett Quetelet és Broca sem. Nagyon fogvatékosan fejezhettem ki magamat, hogy a bíráló úr ily következtetéseket vont le munkámból. Midőn azt mondom (95. lap), hogy „az erkölcsi rend változása nyomot hagyott a büntetőjog alapjainak kiformalódásán”, bizonyára nem kívántam a jogfejlődés alapjainak: a gazdasági és politikai rendnek befolyását megtagadni, hisz pl. a kereszténység hatására nézve magam hangsúlyozom (98. 1.), hogy befolyása „a világi büntetőjogra nem a keresztény erkölcs által érvényesült, de hogy hatalmi úton érvényesülhetett, abban bizonyára nagy része van a keresztény erkölcsnek, mely az akkori Európa lelkiismereti világán uralkodott”.

Voltaképp mindé megjegyzéseim feleslegesek, mert az a könyv, mely önmaga nem cáfolja meg a kritikát, nem érdemes a védelemre; csak hogy sajnós, nálunk csak a bírálatot szokták elolvasni, nem pedig a megbírált munkát. De még e feltevés esetén is mellőzhetem a választ az oly megjegyzésekre, mint pl. hogy „a szokásjog ép oly határozatlan, mint az erkölcs”, hogy a jog és erkölcs már a jogfejlődés primitív szakában is differenciálva volt stb. Csak ez utóbbira nézve legyen szabad kiemelnem, hogy pl. Jászi legutóbb megjelent füzete (*Mi a szociológia?* 58. 1.) is arról panaszkodik, hogy még a társadalomtudományi kutatás mai állapotában is „jog, vallás, erkölcs zavaros tömeg-

ben van együtt, mint Hippokratesnél, aki a betegség okainál összekeveri olykor a napot és a szeleket, a folyókat és az ételeket”.

Sohasem kedveltem a *glossare glossamm glossas* improduktív mesterségét, mely a kritika kritikájában megnyilvánul. Most se ragadtam volna tollat, ha Rónai úr bírálatában nem egy irányzat kifejezését látom, mely bár talán a legigazabb az egyoldalúságában, de épen ezért a legveszélyesebb a tudományos igazságra. *The greater the truth, the greater the libel* — mondja az angol jogász. Fájdalmas érzésemet pedig aligha csökkentheti az, hogy a történelmi materializmus mint egyedül üdvözítő dogma a fiatalabb nemzedék legtehetségesebb tagjait ragadja büvkörébe.

Őszinte nagyrabecsüléssel szerkesztő úr igaz híve

Vámbéry Rusztem.

Könyvismertetések és bírálatok.

Az amerikai szociológiai társaság évkönyve. (*Publications of the American Sociological Society. Papers and Proceedings, first annual meeting. Held at Providence, Rhode Island. December 27—29. 1906. Volume I. The University of Chicago prest.*)

Az amerikai szociológiai társaság 1905-ben alakult meg. Jelen kötet 142 oldalon első éves közgyűlése előadásait és vitáit tartalmazza, melyek a következők: L. F. Ward: *A szociológia megalapítása*; Charles A. Ellwood: *Hogyan kell a szociológiát az egyetemen tanítani?*; Edward

A. Ross: *Nyugati civilizáció és a születési arányszám*; Albion W. Small: *Megegyezési pontok szociológusok között*; Mrs. J. Odenwald-Unger: *A szépművészetek, mint dinamikus tényező a társadalomban*; Charles H. Cooley: *Társadalmi öntudat*.

Ward előadása tele van a legrózsásabb optimizmussal. Az amerikai mester szerint „a szociológia nemcsak megállapította a társadalmi fejlődés törvényét, hanem megtalálta azt az elvet is, mely ezen törvény mögött rejtőzik és ezt megmagyarázza. Úgy, miként a biológiában a világ nem volt megelégedve a szerves fejlődés azzal a törvényével, melyet Goethe és Lamarck formuláltak, mindaddig, míg a természetes kiválasztás elvét fel nem fedezték, mely ezen törvény működését megmagyarázta: azonképen a szociológiában nem volt elég a társadalmi fejlődés törvényét felállítani, bármily világos lett legyen is az, hanem a következő lépés az volt, hogy napfényre hozzák a természetes kiválasztás társadalmi homológját, mely megmagyarázza a társadalmi fejlődés folyamatát. Az elv nem ugyanaz, mint a természetes kiválasztás, de ugyanazt a célt szolgálja . . . Ahelyett, hogy a harcban győztes elemek örökletes kiválasztásából állana, az ellentétes elemeknek végső egybeolvadásából, kombinációjából és asszimilációjából áll. Egymásután magasabb és magasabb társadalmi struktúrák jönnek így létre a természetes szinthezis folyamata segítségével és a társadalom lépésről-lépésre fejlődik. Az egymással küzdő

csoportok egymásba oltják mindegyikük legéleterősebb tulajdonságait, összepárosítanak minden örökletes tulajdonságot, minden egyes keresztezésnél megkésztetik társadalmi hatékonyságukat s minden új terméket a lét magasabb színvonalára hoznak. Ez a kultúrák keresztezése.” (*Cross-fertilization of cultures.*) (7.)

Nagyon tanulságos a Ross előadása.

Megállapítván a népesség szaporodási arányszámát ezer emberre, annak kétségtelenül csökkenő irányzatát mutatja ki ebben a táblázatban:

	1876-80	1896-1900	Esés 20 év alatt	Esés 1902— 1903-ban
Norvégia	31,5	30,4	1,1	2,9
Ausztria.....	38,8	37,1	1,7	2,2
Dánia.....	32,1	30,2*)	1,9	2,8
Svájc	31,3	28,7*)	2,6	3,6
Írország	25,8	23,2	2,6	2,7
Olaszország.....	36,8	34,0	2,8	3,5
Belgium	31,9	28,8	3,1	2,2
Franciaország.....	25,4	22,4	3,2	3,8
Németország.....	39,2	36,0	3,2	5,3
Svédország.....	30,2	26,9	3,3	3,8
Hollandia	36,4	32,5*)	3,9	4,8
Magyarország.....	44,1	39,7	4,4	5,3
Skócia	34,7	30,2	4,5	6,1
Anglia és Wales.....	35,4	29,3*)	6,1	6,8

Hogy e tüneményt nem a gazdasági helyzet rosszabodása okozza, arról meggyőzhet az oly szerencsés ausztráliai nép következő statisztikája:

	New-South Wales	Victoria	New-Zealand
1871 — 1875	39,0	35,6	40,0
1876—1880	38,5	31,4	41,3
1880—1885	37,6	30,7	36,5
1886—1890	36,3	32,7	31,2
1891—1895	32,9	30,9	27,6
1896—1900	27,9	26,2	25,7

Érdekes vitát folytatva az ellenkező felfogásokkal, Ross a születési arányszám ezen szembeszökő csökkenését az emberi akaratra vezeti vissza, melyet a mai civilizáció néhány jellegzetes ténye határoz meg. „A mi korunk leginkább azzal dicsekszik, hogy a tudomány és a technika képes a növekedő népesség szükségleteit kielégíteni. Vájjon nem-e inkább azzal kellene dicsekednünk, hogy a mi civilizációnk emberemlékezet óta az egyedüli, mely tényleg megoldotta nagy méretekben azt a problémát, hogy hogyan lehet a népességet, fájdalom nélkül, a szükséglett cikkekkel egyensúlyban tartani? A Kelet civilizációja nem

*) 1891—1900.

volt képes a nőt felemelni avagy az alacsonyrendűt magasabb életigények fölé ösztönözni és azért sohasem volt képes az embert megszabadítani a természetnek ama zordon eszközeitől, melyekkel a népeséget az élelmikészlettel egyensúlyban tartja — háború, éhség, nyomor, pestis és bűn. A középkor civilizációja sem volt szerencsésebb és az ezen típusnak Kelet-Európában továbbélő népei oly szaporaságot mutatnak, mely őket nyomorral, éhségvándorlásokkal s rettenetes csecmőhalandósággal sújtja. Csak a késői nyugati civilizáció egyedül oldotta meg a szfinx talányát és ezt azért tehetta, mivel demokratikus, individualista, feminista, állami és felvilágosodott.” (35.)

Így fogva fel korunk e jellegzetes mozgalmát, Ross nem is habozik kijelenteni, hogy „A szaporaság korlátozása oly mozgalom, mely alapjában egészséges és a nyomában járó kétségtelen bajok kisebbek vagy átmenetiek, vagy önmagukat korlátok között tartók vagy gyógyíthatók. Ellenem lesznek a misztikusok, papok, *a priori* moralisták, szentimentalisták, eszthéták, militaristák, kapitalisták és politikusok; ennek dacára azokkal tartok, kik gyűlölik az éhséget, a háborút, a késhegyig menő versenyt, az osztályellen-tétet, a tömegek lealacsonyítását, a gyermekekkel való tékozlását, az asszony megnyomorítását és az emberi élet olcsóvá tételét.” (39.)

Small is érdekes témához nyúlt, mikor a szociológusok közötti megegyezési pontokat akarta egybefoglalni. Érdeklődésünk azonban csökken, mikor mindjárt az első két megegyezési pont így hangzik: 1. Javaslom, hogy a vitában szorítkozzunk csupán a cél és a módszer kérdéseire. 2. A megegyezés a vitában csak relatív kifejezés és bizonyos dolgok hangsúlyozására való hajlandósággal egy-értelmű.

De azért talán nem lesz érdektelen, ha átfutunk Small megegyezési pontjain:

3. Megkülönböztetjük a szociológia tengelyét és azt az érdeklődési központot, melyet minden egyes szociológus kiválaszt. („Mind-egyikünk nemcsak képesebb ma, mint néhány év előtt, annak átlátására, hogy az ő hozzájárulása a végeredményhez a legjobb esetben is csak egy töredék lehet, hanem mindegyikünk intelligens tiszteletet érez szomszédja munkája iránt.”)

4. Egyetértünk abban, hogy a szociológiát a régi lélektantól, kozmológiától és metafizikától elválasszuk.

5. Egyetértünk abban, hogy a szociológia legelső feladata ama folyamatok törvényeit fölfedezni és formulázni az emberi együttélésben, melyek fokban vagy minőségben különböznek azoktól a folyamatoktól, melyek a fejlődés előző soraiban fordulnak elő.

6. Ha az 5. pont nem látszik megegyezni néhány szociológus törekvéseivel, ez onnan van, hogy az előzetes tünemények törvényeit nem látjuk eléggé pontosan kidolgozva arra, hogy azokat a többi tudományokból egyenesen átvihetnők a szociológiába s így előkészítő munkára adjuk magunkat, ahelyett, hogy a tulajdonképeni szociológiával foglalkoznánk.

7. Bár abból indulunk ki, hogy a szociológia a társadalom tudománya, be kell vallanunk, hogy alapvető nézeteltérés van a

tekintetben, „ha vajon a társadalmat lényegileg ugyanazok az erők hozták-e létre, mint a föld flóráját és faunáját, avagy olyan erők, melyeknél fogva a társadalom lényegileg elütő valami a flórától és a faunától.”

8. Egyek vagyunk abban, hogy szörszálhasogatás (*hypercritical*) a metafizikai dualizmus és monizmus kérdéseit fölvetni a 7. pontban vázolt különbségre vonatkozólag.

9. De a 7. pontban foglalt eltérés is a megegyezés felé halad. „Elismerve úgy fizikai, mint lelki tényezőket az emberi társulás mind-egyik fokán, szociológiai módszereink ezen három forma valamelyikét kezdik felvenni”: először van egy törekvés, mely az emberi társulás jelenségeit fizikai tényezőkre akarja visszavezetni; másodsor néme-lyek a társulás ama típusait igyekezzenek meghatározni, melyekben a döntő tényezők lelkiek . . .; harmadszor mások azt kísérlik meg, hogy a társulás különböző típusaiban a fizikai és a lelki egymás-hoz való arányát állapítsák meg.

10. Mindé három irányzat jogosultságának elismerése valószínű és óhajtható.

11. Mint a második irányzat híve beszélve, azt lehet mondani, hogy semmi sem társadalmi, ami nem pszichikai.

12. Ugyanezen irányzat hívei egyetértenek abban, hogy a szo-ciológiai probléma mindenekelőtt a társadalmi tagok egymásra való visszahatásából áll.

13. A szociológia három „dimenziós”: megismerő, etnikai és konstruktív.

14. Lehetetlenség a fizikai tényezőket teljesen kirekeszteni.

15. Megegyezünk abban, hogy a társadalmi jelenségek struk-túrái avagy statikai fázisa valami tükröződés-féle, melyre szellemi korlátoltságunk kényszerít, mivel „a viszonylag állandó elemek a tár-sulásban nem a struktúrái szakaszok, hanem a dinamikai tényezők”.

16. Megegyezünk abban, hogy többé nem termékenyek azok a viták, melyek arra vonatkoznak, hogy a szociológia ez-e, vagy az-e, vagy amaz-e?

17. Nem hasznos többé a működéseknek *a priori* megkülönbözte-tésére munkamegosztást kijelölni a szociológiában.

18. A szociológia egységes tudomány s így művelése csak szin-thétikus munka lehet.

19. Figyelmünk középpontja és a szinthezis elve a személyiség. A kérdés mindig ez legyen: „Mi az értelme és értéke valaminek a személyek fejlődéséhez való viszonyában?”

20. A szociológiai folyamat megismerő és értékelő fázisai hát-térbe szorulnak akarati és konstruktív fázisai mögött.

Nem volna nehéz kimutatni, hogy ezen „megegyezések” jórésze eklektikusán kierőszakolt.

A többi értekezések kisebb jelentőséggel bírnak.

J.

A biológiai filozófia. *Félix Le Dantec: Elements de philosophie biologique (Félix Alcan 1907.)*

Le Dantec könyve szigorúan véve csak kevésbé felel meg a filozófia megszokott gondolatköreinek. Mindössze *aconscience universelle* című

fejezetben (mely az „élettelen” anyag általános öntudatának kissé misztikus elméletével foglalkozik), találkozunk a régi filozófia nyomaival. Egyébként azonban az élet objektív jellemvonásainak bemutatása a könyv főcélja.

Az élet általános jelenségeit objektíve tanulmányozni, az élet objektív definícióját adni, nem sikerülhet *a par excellence* objektív tudományok, a kémia, a fizika és a kémiai fizika ismerete nélkül. Ezért Le Dantec előbb egy kevés modern természettudományra próbálja kitanítani olvasóját, olyfajta modern tudományra, mely nem az ignorabimusok keresésében fecséreli el erejét, hanem a máris elért tudás értékesítésére és növelésére törekszik.

Vajjon szabad-e úgy jellemezni az életet, hogy „az hasonlatos dolog ahhoz, amit magamban érzek?” Az élet ily jellemzése az ősi antropomorf definíciót jelenti. E definíció olyan jellemvonásra kíván támaszkodni, mely a megfigyelés számára teljesen hozzáférhetetlen; mert miképpen érezzék én valamit valamely más lényben?

Az élet antropomorf definícióját valló őseink az életüneményeket *a priori* kifürkészhetetleneknek gondolták és valami külön, az élettelentől elválasztott birodalomba utasították, holott az élő és nem élő testek között a különbség elvben nem lényegesebb, mint az, mely két más testcsoport között, teszem a savak és a bázisok testcsoportja között fennáll.

Ha őseink áthidalhatatlan űrt képzeltek az élő és élettelen közé, úgy modernebb tudósok szerint szigorú határvonal egyáltalán fel sem állítható. A kő „élete” és az ember „élete” között csak fokozati különbség állana fenn: „Minden él”. Az „univerzális élet” ezen gondolata tehát implicite tagadja az élő és nem élő fogalomköreinek hasznosságát és realitását, tagadja az élet megkülönböztető definíciójának lehetőségét! A köznapi életben azonban (bizonyos öntudatlanul használt objektív jellemvonások megfigyelése alapján) állandóan megkülönböztetjük az „élő” testeket a „holt” testektől. A kérdés az, vajjon ezen populáris jelek egyike-másika megállhat-e az összes biológiai tüneményeket számon tartó tudós kritikája előtt?

Le Dantec e kérdésre igenlőleg felel és az eddigi biológiai tudás alapján kétféle oly tulajdonságot állapít meg az élő testekben, melyek (kellő kísérleti viszonyok mellett) ezek mindegyikén és csakis ezeken figyelhetők meg. Ezen legáltalánosabb biológiai tulajdonságok elsője az élő anyagnak önmagához hasonlóan való növekedése, vagyis az asszimiláció. A másik pedig az élő anyagokon észlelhető alkalmazkodás mint az élő anyag szerkezetéből folyó belső tulajdonság.*) Ezen, az élő anyagokon észlelhető második jellemző tüneményt Le Dantec „funkcionális asszimilációnak” nevezi.

*) A „természetes kiválasztás” útján nyert „alkalmazkodás” nem ered az élő anyag belső tulajdonságaiból, hanem csakis a külső körülmények által okozott „rostálás” eredménye.

Mielőtt ezen utóbbi kifejezés közelebbi értelmezésével foglalkoznánk, lássuk előbb a variációmentesnek gondolandó szigorú asszimiláció alaptüneményét. A szigorú asszimilációra nem igen találunk példát a szabad természetben. Többnyire azt látjuk, hogy az élő lény növekvés közben nem marad szigorúan hasonló önmagához, hanem variációkat szenved el. Gondosan megválasztott előnyös külső feltételek mellett azonban a szigorú asszimiláció is előállítható az élő anyagban. Az ilyen szigorú asszimiláció legjobb példáit némely alaposan megismert baktériumfajta mesterséges tenyésztése szolgáltatja. Az ilyen baktérium számára legelőnyösebb táplevesben, a legelőnyösebb hőfok, oxigéntartalom stb. mellett úgy látjuk, hogy a baktérium „szaporodik” és „utódjai” szigorúan egyenlő tulajdonságúak az eredeti baktériumokkal. Más szavakkal egy gramm súlyú baktériumanyag, azáltal, hogy a táplevessel, a levegő oxigénjével stb. reakcióba lép, csakhamar pl. ezer grammnyi élő anyaggá növekszik, mely újabb élő testcsoport az eredeti baktériummal teljesen azonos tulajdonságokat mutat. Itt tehát azt látjuk, hogy a reakcióba lépő anyagok egyike (t. i. az élő anyag) változatlan tulajdonságú anyag gyanánt fenmaradt és növekedett. Ezzel szemben a közmegegyezéssel „holt”-aknak mondott testek reakcióiban mindig azt látjuk, hogy a tényleg reakcióba lépett anyagrészt átalakul és ezzel mint olyan megsemmisül. Az „élő” anyag ellenben (persze csak kellő előnyös reakciófeltételek mellett) nem semmisül meg, dacára annak, hogy kétségtelenül tényleges reakcióba lép a környezettel (oxigén, tápanyagok stb.).

Az asszimiláció reakcióformája tehát ép oly objektíve konstatálható specifikus reakcióforma az „élő” testek csoportjára vonatkozólag, mint aminő pl. a kék lakmuspapír megveresítésének reakciója a „savak” vegyi csoportja számára.

Az „élő” anyag azonban nem minden körülmény között fog válaszolhatni specifikus asszimiláció-reakciójával, amennyiben némely testekkel (ú. n. mérgekkel) való reakciójában „holt” anyag gyanánt fog viselkedni. Az élő anyag tehát némely reakciója közben teljesen átalakul, illetőleg megsemmisül. Épen az ilyen nem-biológiai romboló reakciók az okai annak, hogy a szigorú asszimiláció alaptüneményét oly ritkán látjuk tisztán érvényesülni. A tényleg megfigyelt eredmény többnyire nem egyéb a biológiai asszimilációs reakciók és a közönséges romboló reakciók egymásrahelyeződésénél. Így a fiatal állatban megvalósuló feltételek mellett az asszimilációs reakciók a túlnyomók (s itt ezek kézzelfoghatólag nyilvánulnak a növekvésben). A felnőtt állatban a romboló reakciók átlag ép annyi élő anyagot semmisítenek meg, mint amennyit az asszimiláció alaptüneménye előállított, végül az aggkorban a feltételek olyanok, hogy a romboló reakciók válnak túlnyomókká. A különböző okokból jelentkező romboló reakciók okozzák a szabad természetben élő lényeken észlelhető variációk keletkezését is. E variációk keletkezését jobban megértjük, ha feltesszük, hogy az egyes élő lények különböző „élő” anyagok keverékéből állanak. Ha az ilyen keverék egyes komponensének valamely épen fellépő reakciófeltétel különösen kedvez, úgy ez a keverék ezen komponensének nagyobbfokú asszimilációját eredményez-

heti; ezáltal pedig az élő anyag összetétele és vele tulajdonsága is megváltozik. Az illető élő lény variáció tárgya lesz. A magasabbrendű állatokban már az anatómiai és szövettani megfigyelésből is világosan látjuk azt, hogy az egész élő lény bizonyos fokig különbözőknek tekintendő élő anyagokból (izmokból, idegekből, mirigyekből) van összeállítva. Ezen különböző élő anyagok mindegyike rendkívül különböző módon viselkedik aszerint, amint munkában van-e vagy pihen, tehát a föltételek igen különbözőek aszerint, amint az illető szövet (pl. izom) funkcionál-e vagy nem. Ezek után az a kérdés merül fel, vajjon az asszimilációs reakciónak föltételei általában mikor állanak be: funkcionálás közben-e vagy pedig pihenés közben? Claude Bernard és Verworn azt tanították, hogy az élő anyag funkcionálás közben elhasználódik és pihenés közben újra képződik. Le Dantec ezen álláspont tévességét mutatja ki, ő a funkcionális destrukció helyébe a funkcionális asszimilációt állítja. A munka jelenti az élő anyag újjá-képződését, a pihenés pedig annak szétesését. A köznapi tapasztalat is azt mutatja, hogy a szövet (pl. az izomanyag) teljes pihenés közben mindig elsorvad (romboló reakciók), míg a funkcionálás, a „gyakorlat” az izom élő tömegét növelni képes. Az asszimilációnak funkcionálás közben való történése megmagyarázza az alkalmazkodásnak azt az esetét, amelyet a testi tréningben látunk.

A működés tehát egyrészt a már differenciált szövet szigorú asszimilációját, azaz önmagához hasonló növekvését hozza létre, másrészt azonban átalakítja a differenciálatlan „protoplazmát” is, még pedig oly értelemben, hogy az épen a leggyakrabban létesülő működésre lesz a lehető legalkalmasabb. Ez a „funkcionális asszimiláció” legáltalánosabb esete. Lamarck ezen, minden élő lényben tapasztalható, általános biológiai tendenciát úgy fejezte ki, hogy: *La fonction crée l'organe.* (A működés teremti meg a szervet.)

Darwin az alkalmazkodás keletkezésének egyik módját magyarázza ugyan, azonban ő az alkalmazkodás összes okát a külső természet rostáló hatásában találja. Darwin ugyanis az élő anyag reakcióinak irányzatát véletlennek és rendszertelennek minősíti. Szerinte a keletkezett variációk közül egyesek véletlenül alkalmasak, mások meg véletlenül alkalmatlanok a megkívánt működésre. Az alkalmasakat azután a „természetes kiválasztás” ismert rostája áttereszti és így fennmaradni engedi. Ezen, számos esetre beváló magyarázat azonban nem elegendő ama célszerű alkalmazkodások eseteire, melyek az élő anyag közvetlen funkcionális irányzatát mutatják. A kiállott fertőző betegség után néhány nap alatt szerzett immunitás esetében már nem lehet szó arról, hogy a külvizonyok a keletkezett számos „spontán” variáció közül az alkalmatlanokat (nem immunisokat) több generáción keresztül megsemmisítették volna. A szerzett immunitás esetében az élő egyén közvetlen alkalmazkodásának tényét látjuk. E tényt az élő anyag belső szerkezetéből kell magyarázni.

Le Dantec e szerint az élő lényekben tapasztalható alkalmazkodás oroszlánrészét funkcionális asszimilációval magyarázza meg.

Az élő anyag szerkezetéből folyó ezen tulajdonság abból áll, hogy minden elvégzett (túlélt) új működés alatt mindenkor olyan élő

anyag áll elő, mely ugyanezen új működésre már alkalmasabb. A funkcionális asszimiláció jelszava által jellemzett eredmény mindig csak a győztesen átélte új működésre, illetőleg a győztes félre értendő. A győztes soksejtű állatban a funkcionális eredményt immunitásnak, a győztes baktériumban pedig virulenciának nevezik. A „gyakorlás” nemcsak a magasabbrendű „lelkes” állatok tulajdonsága, hanem az imént említett szerzett virulencia alakjában feltalálható a legelemből élő anyagban, a baktériumokban is.

A funkcionális asszimiláció nem más, mint az élő anyagrendszer megzavart fiziko-kémiai egyensúlyának újabb helyre állása.

Le Dantec nemcsak az élő anyagok két alapvető tulajdonságát, az „asszimilációt” és a „funkcionális asszimilációt” mutatja be, hanem megmutatja azt is, hogy az élő anyagokban mely esetekben jelentkezik az egyik és mely esetben a másik tulajdonság. Állandó egyensúlyban (tehát megszokott viszonyok között) a szigorú asszimiláció törvénye tisztán érvényesül, míg a faj életében új körülmények között a funkcionális asszimiláció jelenségei észlelhetők. Ha az asszimiláció és a funkcionális asszimiláció alaptüneményeit a magasabb állatokra (emberre) alkalmazzuk, akkor a differenciálatlan petéből való kifejlődést a funkcionális asszimilációnak kell tulajdonítanunk. Míg szövet-elemeinkre a szigorú asszimiláció törvényét látjuk érvényben: addig az egész testünkre mégis a funkcionális asszimiláció törvénye alkalmazható. A gyakori izommunka (pl. a kovácsolás végzése) folytán az egyes működő izmokban nagy mértékben folyik a szigorú asszimiláció. Azonban ez a szigorú asszimiláció az egész testnek az illető funkcióra (kovácsolásra) való növelt alkalmazhatóságát hozza létre. Az egész testre nézve tehát funkcionális eredményt állapítunk meg. Ily módon minden egyes élő test (vagy lény) a sikerrel végzett funkciók szüleménye gyanánt tűnik fel előttünk. Az állattest egyes részeiben ily módon keletkező egyensúlyváltozás idővel ki kell, hogy hasson az állattest összes elemeire, mert a véráram közös, az idegutak hálózata végigterjed az egész testen stb. Ez a kihatás végül ki kell, hogy terjedjen az ivarsejtekre is. Az egyén egyes biológiai funkcióinak (azaz helyi fiziko-kémiai egyensúlyzavarainak) egy része kihatással kell hogy legyen az ivarsejtek fiziko-kémiai egyensúlyára. Az egyensúlyzavarok ezen továbbterjedésének természettudományilag kényszerítő feltevése pedig bizonyos szerzett tulajdonságok öröklékenységének elfogadására kell, hogy vezessen bennünket.

Ily szemmel nézve a dolgokat, egyáltalában nem lehet jogosultnak tekinteni Weissmann statikus teóriáját, mely szerint semmiféle közösség sem állana fenn a testösszesség funkciói és az ezen testben keletkező ivarsejt szerkezete között. Weissmann szerint lényegben csak a szexuális vérkeverés vezethet új faji tulajdonságokra. Weissmann tehát valami különleges *noli me tangere*-t vesz fel az ivarsejtek számára. Az ivarsejtek az egyén legkülönbözőbb funkcióitól és az ezekkel járó egyensúlyzavaroktól független tulajdonságnak maradnának. Ez természettudományilag felfoghatatlan dolgot jelent, egészen eltekintve attól, hogy az ivarsejtek mai tulajdonságainak eredetére az egyesektől annyira kedvelt örök homály borul.

A hely szűk volta nem engedi meg, hogy részleteket mondjunk el az állattestben létrejövő egyensúlynak Le Dantec által megkülönböztetett három fajáról, az anatómiai, kolloidális és kémiai egyen-

súlyról. Ezen háromféle egyensúly kölcsönhatásainak tanulmánya segítségével a szerző Lamarck és Darwin tanításainak viszonyát is ügyesen tisztázza. Ez irányban a könyvre utalunk. Megemlítendő még, hogy Le Dantec az elsők egyike, ki a kolloidokról szóló aránylag fiatal fiziko-kémiai tudásunk biológiai értékesítésére törekszenek. Azt már régebben tudjuk, hogy minden élő test vizes kolloid, azaz az élettünetmények csakis vizes kolloidokban lehetségesek. Le Dantec azonban fontos életműködésekről, így pl. a szérumgyártásról is kimutatja, hogy ez az utóbbi működés sokkal inkább tekinthető az élő anyagok kolloid struktúrája következményének, mint a kémiaiainak. Le Dantec jelen könyvecskéjét két részre osztotta. Az első rész tartalmát közelítőleg ismertettük, a második arra szolgál, hogy illusztráló tényeket hozzon fel az első részben adott általánosabb jellegű felismerésekhez. A második részben megkísérelt rövidség alatt az előadás némileg szenved és némely nehézség vagy eléggé ki nem épített megjegyzés, szinte mindmegannyi felhívás az olvasóhoz, hogy folytassa biológiai tudásunk gyarapításának nagy munkáját. Ha az olvasó azonban már bizonyos funkcionális előnyt szerzett más tudományok vidékén, és ily módon pl. a szociológia művelésére determinálódott, úgy aligha fog engedni e rejtett felhívások csábjának. Sőt a szociológus azt is kérdezhetné, hogy egyáltalában mi haszna lehet neki az ilyen biológiai könyvek olvasásából? Vajjon az árúforgalom statisztikájának belső törvényeivel, az emberi kollektív munka hatályosságával, vagy az emberiség munkaeredményei felosztásának ezidőszerint fennálló rendjével foglalkozó tulajdonképeni szociológus, mi hasznát veheti az „élő” anyagok lehetőleg fizikai és kémiai bemutatásának? Bár a funkcionális asszimiláció általános irányzata természetesen a szociológus birodalmában is érvényesül, azért ő a biológiai fiziko-kémia egyes tételeit közvetlenül alkalmazni mégsem lesz képes. Azonban közvetve az ilyen speciális tanulmány is, úgylehet, nagy hasznára fog válni. A természettudományi vizsgálódás értékes (sőt egyedül használható) minta a tudományos kutatásra általában és így a szociológiai kutatásra is. E minta elfordít a múltnak misztikus gondolatmeneteitől és hasznos szociológiai munka végzésére képesít. A természettudomány művelése aránylag új agyműködés, vagyis új funkció az emberiség életében. Új és hasznos az a funkcionális asszimiláció is, melyet az agy számára ez a működés jelent. Ne feledjük el, hogy egytől-egyig oly emberektől származunk, kiknek agyában a *credo quia absurdum* perverz funkciója élt. Oly emberek lelki hagyatéka nyom le bennünket, kik szellemi javakban nem a produktív értéket, de csak a csillogást és az idegenszerűséget keresték. Őseink nagyrészt a hiúság lovagtornáivá változtatták a kollektív szellemi munkát, mely elvben az ellenséges természet elleni harcra lett volna fordítandó.

Lorenz Viktor.

A földkérdéshez. (Adolf Damaschke, *Die Bodenreform*. 4. Aufl. Buchverlag der „Hilfe“ Berlin-Schöneberg. 1907.)

Többben a kötetben, mely aránylag rövid idő alatt már négy kiadást ért meg, Damaschke Adolf, a német *Bodenreformer*-ek vezére, összegyűjti mindazt, amit a földreform propagandája érdekében a nagyközönséggel közölni szükségesnek vél. Bár az író, sajnos, nem rendelkezik sem a stílusnal azzal az élelenségével és világosságával, mely az átlagos olvasót lebilincseli, sem a megalkuvást nem ismerő meggyőződésnek azzal az erejével, mely a meggyőzés igazi alapja, műve mégis aránylag nagy közönségre talált, világos jeléül annak, hogy az érdeklődés a tárgynak és nem az írónak szól.

A könyv tartalma a bevezetésen kívül három csoportra oszlik. 1. A földreform a városokban. 2. Az agrárkérdés. 3. Történelmi érvek. Legtanulságosabb az első rész. Amit az agrárkérdésről olvasunk, nem eléggé meggyőző és a radikalizmus nagy hiányát mutatja. Leggyöngébb azonban a harmadik rész. Sajnálatos, hogy a szerző a történelmi bizonyítékokra fecsérli könyvének felénél nagyobb részét. Hogy egy reform jó és szükséges, azt céltalan többé-kevésbé erőszakolt történelmi érvekkel igazolni, ha a jelenben előttünk levő, mindenkinek rendelkezésére álló tények használhatók érvekül.

A szerző Henry Georgenak híve, kinek elméletét bőven fejtegeti bevezetésében. Ezt talán fölösleges ismételni, minthogy e folyóirat augusztusi számában e sorok írója ismertette egy külön tanulmányban George elméletét. Damaschke elismerésre méltó tevékenységet fejtett ki hazájában George eszméinek terjesztésében. Saját állítása szerint a *Bund Deutscher Bodenreformer* 1907. január 1-én 560.000 szervezett munkást számlál. Azonban ennél is jelentősebb a német városokban elért eredmény. Mutatja ez is, milyen jogosan nevezik újabb amerikai írók a várost *the hope of democracy*-nak. Valóban úgy látszik, hogy a szabad városok az igazi demokrácia legbiztosabb várai.

A városi teleküzérkedés már oly fokot ért el, hogy szükségképen magára kell vonnia a közfigyelmet. Szembeötlőnek kell lennie, hogy a spekulánsok azokat a telkeket, amelyek felé a városnak terjeszkednie kell, összevásárolják és azután összetett kézzel várják, míg a telekárak oly pontig emelkednek, melyet ők megfelelőnek találnak. Világos, hogy a telkek ára azért emelkedik, mert a népesség növekszik és a termelés emelkedik. A népesség növekvéséből és a termelés emelkedéséből önként következik a világítás, kövezés, csatornázás stb. költségének növekvése. Mi volna természetesebb, mint az, hogy miután a népesség növekvése és a termelés emelkedése okozza a közöltség és a telekárak emelkedését, egyik a másiktól fedeztessék. Gondoljunk csak arra, hogy Budapesten csak az a körülmény, hogy a telekspekulánsok a város terjeszkedését a központtól oly messzire terelik, mint pl. a Tisztviselőtelep, mennyivel drágítja a csatornázás, világítás, közöltség, közlekedés költségét. Ha pedig a használatlan telkek rendes forgalmi értékükhöz képest megadóztatva nincsenek, hiábavaló minden kísérlet a lakások olcsóbbá tételére. Hadd említsek csak egyet a sok sikertelen kísérlet közül. Glasgow városi tanácsa a távoli külvárosokban olcsó munkáslakásokat akarván biztosítani, egyszerre rend-

kívül leszállította a közúti kocsik szállítási díját. Igaz, hogy a munkások a szállítási díj különbözetét nyerték, de igen rövid időre, mert már egy félév múlva a lakások annyira emelkedtek, hogy e különbözetet teljesen abszorbeálták. Vagyis a város nagylelkűsége csak a telektulajdonosokat gazdagította.

Érdeemes Damaschke példáiból is kettőt említeni. 1899. elején Dortmundban a lakáskérdésről folyt tanácskozáson panaszkodott egy városi képviselő, hogy idegen spekulánsok igen értékes telkeket kaparítottak meg. Így pl. egy breslaui úr kerekén kijelentette, hogy ő a maga telkét addig el nem adja, míg 500.000 márkát nem kap érte. Addig várni fog. Mikor aztán Damaschke megkérdezte, hogy mennyi községi adót fizet ez az úr, azt válaszolták, hogy minthogy csak burgonyaföldnek volt a telek minősíthető, három márkát. Mikor néhány hónap múlva a telekérték után két ezrelékes adót vetettek ki, a nevezett úr adója 1000 márkára emelkedett. A városi tanács három év múlva ez adó eltörlését javasolta. Az ok az volt, hogy két kis helyet akartak a városhoz csatolni, de minthogy ezekben a nagybirtokosoké volt a döntő befolyás, e két helység csak úgy akart Dortmundhoz csatlakozni, ha e földjáradéki adót eltörlik. E javaslat azonban a polgárság körében pártkülönbség nélkül oly ellentmondást keltett, hogy a tanács kénytelen volt javaslatát visszavonni és az adó mai napig is fennáll.

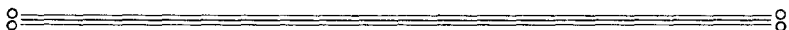
Nem kevésbé érdekes Breslau példája. Itt 1898-ban a használatlan telkek adóhozadéka 10.800 márka volt. Mikor a városnak 200.000 márkára volt szüksége, próbát tett a telkek forgalmi értékének megadóztatásával. A hozadék 316.000 márka volt, úgy hogy a kis- és közepes lakású házak tulajdonosainak 105.000 márka adót engedhettek el évente. És hangsúlyozzuk, ezt az adót nem fizeti senki más, mint a telek tulajdonosa, ez fogyasztóra nem hárítható át, mint pl. a házbéradó.

Számos ily példára utal Damaschke. A jelzáloghitelről is érdekes dolgokat mond. Különösen tanulságos, amikor kimutatja, hogy a tőkekamat természetellenes magasságát az okozza, hogy a tőke a telekspekuláció felé özőnlík, mert itt nagyobb díjazásban részesül. Ezért talál a legreálisabb termelési vállalat is oly kedvezőtlen föltételek mellett tőkét. Csupa kompromisszum és félrendszer szabály ellenben az, amit a mezőgazdasági hitel korlátozásáról mond. Azt a tényt, hogy a hitel korlátozása föltétlenül árt annak, aki a hitellel élni tud, semmiféle okoskodás sem döntheti meg. A hitel megszorítása úgy politikai, mint gazdasági tekintetben visszaesés. Ha csak egy pillantást is vetünk arra a táborra, amely a mezőgazdasági hitel korlátozását követeli, azonnal láthatjuk, hogy ettől a tábortól sem a politikai, sem a gazdasági haladás sok jót nem várhat.

Taktika szempontból ép úgy hibáztatható a szerző antipátiája a szocializmussal szemben. Igazán szeretnők tudni, hogyan képzelheti el a szerző egy oly radikális reformnak, mint amilyen a földjáradéki adó, kivitelét vagy csak előbbrevitelét is Németországban a szocializmus nélkül, sőt talán ellen is? Hogy milyen elemekre számít azonban, azt világosan mutatja az utolsó fejezet: *Die Hohenzollern und die*

Bodenreform. A szerző hasztalanul erőlködik, hogy kimutassa azt, mintha a Hohenzollernoknak bárminő érzékük is lett volna a földkérdés ilyenféle megoldása iránt. Az, hogy a porosz királyok önkényesen sajátítottak ki telekspekulánsokat, kevés bizonyíték erre. Arról pedig történelmi adatunk van (ezt úgy látszik, a szerző nem tudja), hogy Nagy Frigyes maga jelentette ki II. József előtt, hogy közgazdasági dolgokhoz egyáltalában nem ért, holott a könyvben mint auktoritás szerepel. Ep oly céltalan a Bibliára való hivatkozás. Ezt alighanem angol mintára teszi a szerző, de feledi, hogy más az angol munkás és más a kontinentális. Britanniában, a legtöbb ember ép úgy hisz a Bibliában, mint a gazdasági reformban; a kontinensen e kettő nem fedi egymást. Az olyan radikális gazdasági reform kulcsa, mint a földjáraadék megadóztatása, nem a Hohenzollernok és a konzervatívok kezében van, hanem a fölvilágosodott, szabad és radikális munkásosztályében.

B. R.

Négy fal között. (*Kosztolányi Dezső versei. Pallas. 1907.*) **K**osztolányi Dezső a legfiatalabb generáció *poète littéraire*-je; az egyetlen lírikus Ady Endre fellépése óta, aki komolyan tekintetbe jöhet és az egyetlen Ady mellett, akivel érdemes foglalkozni. Ady alig hatott rá. Ezt fiatal magyar lírikusról szólva, nem szükségtelen kiemelni; a sokféle, de egyformán kellemetlen, kész klisékkel dolgozó epigon költőcske mellett újabban az Ady-utáználóknak is meglehetősen nagy száma szerepel és már közel vagyunk ahhoz, hogy ők lejárassák és lehetetlenné tegyék mindazt, amivel Ady megalapozta a valamikor talán mégis eljövendő modern magyar költészetet.

Ady Endre a harcok kultúrmagyarság költője volt; Kosztolányi esztéta. Adynak így, harcban állván minden mostan fennállóval, tradícióra szüksége nem volt; az ő legfőbb értéke épen az, hogy semmi magyar értéket el nem ismer és semmi eddigi irányhoz nem csatlakozik; ez ad neki erőt arra, hogy egészen új nyelvi értékeket tudjon produkálni vagy az elhasznátság áradatában már elveszettek lát-zottakat új életre kelteni.

Ady . . . semmi sem bizonyítja jobban az ő egyetlen jelentőségét a most kialakuló magyar költészetben, hogy nem lehet költőről beszélni, anélkül, hogy róla ne beszélne az ember; ő az egyetlen fix-pont a mostani káoszban; hozzá kell mérni mindenkit. Ami ő neki a legerősebb impulzust adta, a tradíció-nélküliség, az a legnagyobb baja Kosztolányinak. Az ő érzései és gondolatai olyanok, amiknek tökéletes kifejezésére régi kultúrájú nyelvre volna szükség; olyan nyelvre, amelyben ezerféle mély és finom használatból intenzív színe-

ket, erős rezonanciákat kaptak a szavak; olyanokat, amik eredetileg egyáltalában nem voltak meg bennük, amik úgy fejlődtek ki, hogy az egyik költő a másiknak, az egyik nemzedék az utána következőnek adta át őket és mindegyik csiszolt és finomított rajtuk valamit. (Hasonlítsuk csak össze rezonanciában a német *Sehnsucht* szót a magyar „vágyódás”-sal, a *Schicksal*-t vagy *destinée*-t a „sors”-sal; mennyire erősebb a színe még az olyan közönséges szavaknak, mint *life* vagy *vita* a magyar „élet”-tel szemben.) Mai kulturérzések kifejezésére törekvő költőnek, mint Kosztolányi, egészen új nyelvet kell teremnie; az utolsó magyar költői nyelvekből, az Aranyéból és a Petőfiéből igen keveset használhat fel, mert azokat nem fejlesztette tovább senki és ezért megmerevedtek és ma már nagyon távol vannak mi tőlünk; akik pedig lelkileg ősei a Kosztolányi költészetének (Madách, Vajda, Komjáthy), azok ép olyan izoláltan álló keresők voltak, mint ő, akiknek formája ép oly kevésbé volt *adaequat* kifejezési eszköze tartalmuknak, mint az övé.

Azt hiszem, ez a főoka annak, hogy Kosztolányi verseinek igen kis része tesz csupán egységes hatást; majdnem minden vers gyönyörűen van elgondolva és alig van olyan, amelyben mély és gyönyörű sorok, gyakran versszakok ne volnának; egészen jó vers kevés van a kötetben; de mégis a legszebbek és a leggazdagabbak egyike a mi szegény irodalmunkban. Sok benne a tudatos experimentálás és sok vers experimentum maradt is. Kosztolányi a mai élet költészetét keresi; vasútrobogások ritmusát, lámpafények reflexeit, a nagyvárosi utcák zajából kicsengő melódiákat. És néha gyönyörű dalokat talál; néha egy pillanatra véletlenül önálló hang és fényelemek felejthetetlen módon olvadnak össze egy lelkiállapottal (vagy inkább létrehozzák azt), néha megdöbbenően eleven szimbólummá nőnek a legegyszerűbb dolgok és sok szó és mozdulat van ebben kötetben, ami egész életére gazdagabbá teszi azt, aki meglátta vagy meghallotta őket. Egy pár finom leheletszerű pasztellkép a legszebb; egy pár havas tájék, erdőrésztlet, vagy holdfényes országút vagy még inkább egy pár régi, kopott szoba, ahol finom és gyöngéd öregasszonyok vagy fiatal lányok ülnek és valaki egy régi zongorán Clementit vagy Mozartot játszik. Kosztolányi jelentősége az, hogy meglátja mindazt, amit festőink közül a kevés legjobb meglát és hogy sokszor szavakat tud találni számukra. Ha még egy páran lennének, akik olyan intenzív erővel keresik az új magyar nyelvet, mint ő, tíz év mu'va mindent meg lehetne írni magyarul is.

Kosztolányi ma még túlságosan experimental. Még nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogy hol vannak — persze talán csak egy-

előre — a határai. Vannak ebben a kötetben egyenesen programmszerű versek (a szerelmi versek legnagyobb része; a magyar versek; a pár szociális vers), amiken rögtön meglátszik az át nem éltség, az, hogy a kötet teljessége kedvéért íródtak, vagy a legjobb esetben egy ötlet születtei. Vannak például Hérédia stílusú szonettek; egy emberélet, egy nagy tragédia belepréselve tizennégy szigorúan megkomponált sorba; de Heredia talán húsz év alatt nem írt annyi verset, amennyit Kosztolányi egy hónap alatt és a szonetteken ez nagyon meglátszik. Kosztolányi esztéta, de még nem érzi az esztéták legfőbb parancsát: keveset írni! És ha már a viszonyok arra kényszerítették is, hogy sokat írjon, a kötetbe legfeljebb a felét lett volna szabad belevenni annak, ami most benne van.

L.

Görgey Arthur. *(Írta: Králik Lajos. Budapest, Franklin társulat. 1906)*

Egyre kevesbedik azoknak száma, kik behatóan foglalkoznak Görgey Arthur 1848/49. évi szerepével.

Tíz évvel ezelőtt jelent meg Elemér

Oszkár könyve s azóta jóformán csak Králik Lajos az, ki az ügy iránt ébren tartja az érdeklődést. Legújabb könyvében is szinte fanatikus lelkesedéssel kel Görgey védelmére, ismét felsorolja és csoportosítja azon adatokat, melyek széttörik a Görgey árulásáról kifejlődött legendát, de az igazságtalanság jóvátételére, mely több mint 60 éve nehezedik a forradalom legzseniálisabb hadvezérének fejére, nem tud más módot ajánlani, mint azon naiv indítványt: állítsunk Görgeynek szobrot. A szobor tervét, reliefsait a részletekig menő gondossággal készíti el s könyvének túlnyomó részét jóformán ezek teszik ki.

Ő maga is érzi, a mai kor nem alkalmas arra, hogy Görgeynek más méltó elégtételt nyújthasson.

Nemzeti katasztrófák után az aléltóságba merült tömeg, mely nem bír a történetekbe belenyugodni, mindig hajlandó arra, hogy a bukás okát egyes emberek hibáiban, árulásaiban lássa. A kollektív lélek működése az egyénihez hasonló, hát mi naponta nem vagyunk hajlandók reményeink széttörését, terveink kudarcát más emberek gonoszságának tulajdonítani? De ha a csapás hullámai elsimultak, a keserűség nyoma eltűnik a szívekből s a nyugodt meggondolásnak ad helyet, a nép belátja tévedését és kiengesztelődik. Nagy népeknek jellemző tulajdonsága, hogy elég erősek ahhoz is, miszerint egy elkövetett igazságtalanságot jóvátegyenek.

Csak Görgey Arthur rehabilitálása késik. Nincs ugyan már komoly ember, ki elhinné az árulás meséjét, de azért az uralkodó társadalom köréből senki, kinek szava döntő súllyal bír, nem vállalkozik arra, hogy a neve körül borongó homályt teljesen elűzze.

Görgey Arthur rehabilitálása szükségessé tenné, hogy Kossuth Lajoshoz való viszonya is megvilágíttassék. Ez a világosság Kossuth

Lajos szerepének megítélésére nem volna kedvező. Azok pedig, kik Kossuth Lajos nevének és eszméinek örökségén élőködnének, féktelen terrorizmussal riasztanak el mindenkit, ki az 1848/49-ki eseményekhez még a legobjektivebb kritika fegyvereivel is akar közeledni. Akiket Kossuth Ferenc sürgönye nevez ki képviselőkké, nem fogják megengedni, hogy a Kossuth-nimbuszt, az ő egyetlen tőkét, bármily kisebbedés érje, még ha egy sokat szenvedett ember becsülete is az ár.

De nemcsak Kossuth Lajost tüntetné fel kedvezőtlen színben Görgey rehabilitációja. Az a csoport, mely távol a harcoktól, a debreceni országgyűlésen az állam kormányzatát magához ragadta s kicsinyes torzsalkodással tette lehetetlenné Görgey haditervének megvalósítását, sem tűnnék fel előnyös megvilágításban. De ez már szélesebb körökre hárítaná a világosi fegyverletétel ódiumát, azokéra, kik nyolc évszázadon át csak kiváltságokat élveztek s még a legszörnyűbb veszély napjaiban sem tudták a kötelesség fogalmát megtanulni.

Ezért marad Görgey tovább is áruoló.

1711-ben a kis-majtényi síkon is letette a fegyvert Károlyi Sándor s mégis azután vezérszerepet játszott Magyarország életében. Ha elszórva említi is néhány hang árulását, ma már általános felőle az a vélemény, hogy a fegyverletétel akkor elkerülhetetlen szükség volt s Károlyi nemzetének tett vele szolgálatot.

Görgeyről ezt nem akarja megállapítani a közvélemény.

Pedig Károlyi Sándor a fegyverletételért óriási birtokokat és grófi címet kapott, Görgey Arthur pedig egész életén át szomorú szegénységben élt. Mégis Károlyi Sándor utódai az ország első földesurai, kipróbált hazafiak, a nemzet büszkeségei, Görgey Arthur pedig a közéletből kizárva, száműzve él visegrádi magányában.

Miért volt az 1711-ben a nemzet érdekében, ami 1849-ben a nemzet elárulása volt?

Miért áruoló Görgey Arthur és miért nem áruoló Károlyi Sándor?

Sz. P.

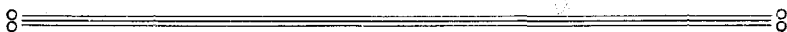
Az orosz forradalom krónikája. (*La premiere année de la revolution russe. Resume des événemens jour par jour du 22 octobre 1905 au 30 octobre 1906. Paris, Stock 1906. pp. 109. 60 cent*)

Csak néhány szóval akarjuk a figyelmet fölhívni erre a kis füzetre, amelyet *Az orosz nép barátainak társasága* adott ki. A grandiózus harc, melynél nagyobbszerű szabadságküzdelmet alig ismer a világtörténelem, szemünk előtt játszódik le, de az újságok hosszú kolumnáiból s gyakori ellenmondásaiból nehéz tiszta képet nyernünk róla. A kis füzet csak tényeket közöl, napról-napra följegyzi a forradalom eseteit, az 1905-iki általános sztrájk kezdetétől a múlt év októbere végéig s föltárul előttünk nagy, tiszta vázlatban az egész harc az autokrácia és a nép közt. Azt hinné az ember, hogy a napi eseményeknek tömege elhalványítja, megkisebbiti az egésznek benyomását. Epen ellenkezőleg. A tömegek és az egyének legendás hősiessége, a forradalmi hévnek és bátorság-

nak, az önfeláldozásnak napról-napra ismétlődő, szinte extatikus tényei csak fokozzák csodálatunkat és lelkesedésünket és nemcsak morális, hanem a legmagasabb esztétikai örömök forrását nyitják.

Öröm az érzésünk, ha Oroszországot nézzük, fájdalmas melan-kólia, ha Magyarországot vetjük vele össze. Mi még mindig sínyeljük azt a pusztítást, amelyet országunk politikai szervezetének, életének utolsó harminc esztendeje népünk cselekvő energiáiban tett, a fél-szabadságnak és félszolgaságnak semmi nagyobb lendületet teljes kifejlésre nem engedő, értelmileg és érzelmileg korrumpáló állapotát, holott (modorában, kultúránknak valamivel magasabb foka arányában valamivel enyhítve ugyan), az orosz autokráciával teljesen egyvívású oligarchia nem kevésbé romboló teljes abszolutizmust minálunk is rég meghonosított. Ne csodálkozzunk, ha keserveink panasza nem hatja meg a külföldet, ha a France-ok, Mirbeau-k, Séailles-ok, Seignobos-ok, Steinlen-ek alakítanak szövetséget az orosz nép barátaiból, de a magyaréból ugyan egy „kollégium” sem telnék ki. A magyar abszolutizmus méltó az oroszhoz, de a magyar szabadságharc — ha ugyan lehet ilyesmiről beszélni — nem méltó az oroszhoz.

SZ. C.

A zsidók eredete. (*Die Herkunft der Juden. Von Ferdinand Goldstein. Globus Zeitschrift für Lander- und Völkerkunde, Band XCf. Nr. 8.*)

A pozitív tudomány elengedhetetlen követelménye, hogy a kutató, személyes hajlandóságai és óhajításainak félretételével, csak a ténybeli valóságot fürkésze és igyekezzék meg-

okolni, még akkor is, ha ez alatt a rendszerbeli tökéletesség látszólag szenvedne is. A zsidókat illetőleg az etnográfianak talán legkevésbé sikerült a *sine ira et studio* szemlélődés; hisz tudvalevő, hogy a zsidóság etnográfiai vizsgálatának mai állapota egy középkori okoskodási velleitás félrevezető hatása alatt sínylik. A középkori mélyenjáró zsidógyűlölet a vallásban, a tudománynak is egyetlen alapjában gyökeredett. Amidőn napjainkban a hit e jelentőségét részben elveszítette, a zsidóság elszigetelésére új módot kerestek és véltek találni a nyelvben. Azt mondják, a zsidók szemiták. Ezzel ellentétbe jutnak a bibliával. A zsidók ugyanis a közfelfogás szerint Kánaánból erednek; de a Genézis 10-dik fejezetében foglalt népfelsorolás Ham fiait teszi oda, miért is a zsidóknak hamitáknak kellene lenniök. Nem lévén többé kötelező a bibliai hagyomány, a „szemiták” kifejezésével többé nem Noáh fiának Szemnek ivadékát kötötték össze, hanem a nyelvre alapított „szemita fajt” értették rajta, amelyet tekintettel arra, hogy a rég holt nyelv nem adott elegendő alapot, konfundálni kellett egy valamivel tudományosabbnak tetsző elmélettel!. Tehát tudományosabb színezettel kellett megállapítani, hogy szemiták azok, akik sémi nyelvet beszélnek vagy beszéltek, sötét hajzatúak és görbe orrúak, míg árják azok, akik árja nyelven beszélnek, szőkék és egyenes orrúak. Itt kezdődik azután csak a szomorú konfúzió. Hisz eredetileg filológiai volt a disztinkció és íme szomatikus, szemmel látható beosztási különbség

lett belőle. Tiszta dolog, hogy ezt a tanítást meghazudtolja az élet, mert az olaszok, spanyolok, franciák és főleg India ősrájái ugyancsak sötét hajzatúak és másfelől meg sok a szőke zsidó. Ami pedig az orrot illeti, ilyen formában komolyan senkitől sem vétetik etnográfiai beosztási principiumnak.

Ettől az előítélettől az etnográfia nagyon nehezen tud szabadulni. A zsidók és az államvallások hívei közt nagyok az ellentétek. Az ellentétbeli alap azonban az elütő világnézetben és a ráépített nevelésben, nem pedig fajbeli diszpozícióban rejlik.

Írónk a leghatározottabban szembeszáll azzal az általános felfogással, hogy Európa mai zsidainak Kánaán az őshazája. Általában azt tartják, hogy kereskedelmi érdekek hozták ki őket mindenféle vidékekre a római császárság idejében. Aztán itt rekedtek, felszaporodtak, megtartva eredeti népiségüket. Tehát az európai zsidók „a próféták utódai”. Az hihető, hogy kánaáni zsidók a száműzetés után kereskedelmi okokból számosan tartózkodtak régi európai kulturhelyeken. De az a következtetés, hogy a mai zsidók kizárólag ilyen kivándorlóktól származnak, helytelen. Régebben ugyanis nemcsak olyanokat vettek zsidóknak, kik Júdeából eredtek, hanem mindazokat, akik a zsidó vallást követték, bárminő nemzetiségűek is lettek legyen. így van ez ma is. Aki ma áttér a zsidósághoz, zsidó lesz, akár német, akár orosz vagy francia, török vagy bármi volt is. Utódai rövid egy-két nemzedék után — Kánaánból eredtek. A kereszténység gyermekkorában, híveit azonosították a zsidósággal. Keresztények és zsidók egy istent imádtak, közös ünnepeket ünnepeltek, egy templomot használtak, egy városrészben laktak és főképen valamennyien körül voltak metélve.

A keresztény és zsidó vallás mai rideg viszonya mellett, sokaknak nehezükre eshetik zsidó keresztényeket elképzelni. Pedig az első keresztények merőben zsidók voltak; csak az állam és a társadalom egyes kinövései ellen küzdöttek és a maguk legjobbnak vélt erkölcsét tanították. Aki az új keresztény erkölcsi tanítást követni akarta, annak zsidó hitre kellett térnie, tehát alá kellett magát vetnie a cirkumcíziónak. Csak jóval később kezdenek szakítani ezzel a hagyománnyal és kezdenek körül nem metélteket is felvenni a keresztény közösségbe, de a két irány sokáig konkurrál egymással. Még Justinus vértanú nagyban polemizál a cirkumcízión ellen. A római kormány cirkumcízión üldözése nem volt zsidó üldözés (hisz a zsidókat kis csecsemő korukban vetették alá ennek a szertartásnak és a kis korban való cirkumcízión üldözésének sehol semmi nyoma), hanem csak a kereszténység felvételére szükséges cirkumcíziónra vonatkozott. Csak így érthető, hogy a szinzsidó Josephus (Ant. XVIII. 3. 5.) mért bélyegez meg négy zsidót, akik megtérítettek egy előkelő rómat. Ha zsidóságról lett volna szó, akkor bizonyára dicsérte volna őket, hisz Júdeában mindig nagyban dívott a térítés. Világosan megállapítja itt G. a vallás két ábrázatát, az erkölcsit és a realpolitikait. A vallásos tanok és magyarázatások ellen sohasem volt kifogásuk a kormányoknak, amíg bele nem ütköztek azokba a politikai célokba, amelyek az államhatalmat a vallásokhoz fűzték. A klérus felfogása szerint ma is csak az az igazhívő, aki

politikáját támogatja, a keresztleveles katolikus még nem keresztény. A zsidó vallás a számtalan vallástól hemzseggő birodalomban nem zavart vizet, soha sem is bántották. A keresztények zsidó hitére való térítés azonban ellenkezett a kormány valláspolitikájával és államellenes számba ment úgy a rómaiak, mint az „igazhívő” zsidók szemében.

A Kánaánon kívül judaizáltak túlnyomó többségben nem zsidó nemzetiségűek voltak. Ha tehát igaz is volna, hogy a mai zsidók azoktól származnak, akiket a római császárság városaiban találtak, semmiképpen sincs bizonyítva, hogy Kánaánból is eredtek. Annak az egész elméletnek, mely szerint a mai zsidók néhány szétszóródott judeai kereskedő csoportból származnak, meg kell semmisülnie azóta, hogy tökéletesen bebizonyosodott, hogy az elszigetelt családok hamarosan kipusztulnak.

Minden ma élő ember természetes családfája felnyúlik a legősibb időkig. De ettől a természetes leszármazástól jól meg kell különböztetni a történelmit, vagyis azt, amelyet a nyelvhasználat nemzedéknek mond és amelyet önkényes emberi beavatkozás teremt meg olyanformán, hogy bizonyos időben kiragadtatik egy ember a sok közül, megjelöletik valamiképpen és őznek deklarálják. Ilyen ősektől számítják aztán a történelmi nemzedéket, pedig fizikailag sem öregebb, sem nem fiatalabb, mint bármi más nemzedék.

G. hajszálpontosan bizonyítja, hogy a nemes vagy patrícius családok: amelyeket hagyomány és sok mindenféle körülbástyázás védett, mindenütt erősen fogynak és pusztulnak (Bernben pld. 1583-tól 1654-ig 487 családot vettek fel a kiváltságos polgárságba, akik közül 200 éven belül 379 kihalt és ma csak 58 van. Lindauban 1650-ben 306 patrícius család élt, akik közül ma csak még négy van meg).

Ilyenformán az a felfogás, hogy a ma élő sok millió zsidó néhány szétugrasztott judeai zsidó kereskedő családgócból származik, azoknak a nivójára süllyed, amelyek az egész emberiséget Sem, Ham, Jáfetre és az összes állatvilágot a bárkából kiszállott párocskáktól származtatják, tehát az egész együgyű mese. Hogy kitől ered ez a mese, nem tudhatni. G. azt hiszi, hogy a középkorban eszeltek ki és mivel szívesen látott alapot teremtett azoknak az elméleteknek, amelyekre szükség volt a zsidók ellen, népszerű igazsággá lett. Laikusok és tudósok egyformán elfogadták és ragaszkodtak hozzá.

A mai zsidók származására vonatkozó összesítő hazug tanítás megcáfolása után felteszi azt a kérdést, hogy mi is a zsidók igazi hazája és nyomban bölcsen meg is felel rá azzal, hogy ugyanaz, mint amelyikből a keresztények erednek. A keresztény vallás Kánaánból ered ép úgy, mint a zsidó, de valamiképpen a kereszténység hordozói nem onnan származnak, ép oly kevéssé erednek onnan a zsidó valláséi és épen olyan kevéssé alkotnak azok, mint emezek szomatikus egységet. Vannak Indiából származó kínai zsidók, sötétbőrű zsidók a Kaukázusban, szőke és barna zsidók Európában, tehát egyáltalán helytelen azt kérdezni, honnan származnak „a” zsidók.

Van egy meghatározott típus, amely bár az egész világon előfordul de amelyet mégis különleges zsidó vagy szemérmatosan szemita típusnak szoktak mondani. Megjegyzendő, hogy ez a típus leginkább

karrikaturákból ösmeretes. Ez az ú. n. specifikus zsidó típus — persze a rosszhiszemű túlzásoktól mentesen — feltűnően nagy számban és aránylag erős sűrűségben található a Kaukázus népei közt (csecsenek, ándok, tatok, georgiaiak vagy grúzok, szvanétek, örmények). A kaukázusi zsidóknak az európai zsidókkal sem szomatice, sem társadalmilag semminemű közös vonásuk sincs, arcbőrük sötét. Végtelenül gyűlölik az európai zsidókat. Nevezetes, hogy aránylag csak rövid idő előtt tértek a mózesi hitvallásra.

Amellett a nagy energia mellett, amellyel az emberi test sajátosságaihoz ragaszkodik, nehezen lehet G. szerint az összetartozást a Kaukázus népei és az európai zsidók egy része közt tagadni. De ennél tovább G. mint pozitív kutató nem megy, messzebbmenő hipotéziseket nem épít egymásra. Sajnálatos, hogy az ilyenféle kutatások mint amilyen G.-é, melyek nem halmoznak fel tetszetős Gobineau vagy Chamberlain-féle légvárakat, hanem az elért bec sületes eredmény után — még ha negatív is — szerény ignorabimusokban végződnek, nem igen válnak oly népszerűekké, mint az imént említett Chamberlain-féle 1000 oldalas, immár hamarosan 6 kiadást megért komisz pamphlet.

V. I.

A népelőadások kérdésehez. (*Zu Frage der Volksvorstellungen. Eine Enquête, veranstaltet vom Ausschuss für Volksvorlesungen zu Frankfurt a. M., bearbeitet in dessen Auftrag von Otto Becker. Leipzig, 1907.*)

Az első német írásbeli ösztönzés a vagyontalanoknak színházi előadások élvezetében való részletetését illetőleg G. Adlertől ered, ki az 1890-es években elsőnek hangoztatta a német sajtóban, hogy az az igazi népelőadás, amelynek helyárai olcsók (60 fillér) és amelyet jó darabok előadása mellett a törekvő munkásközönség élvez, nem a módos középosztály, sem pedig a nagyvárosok szemete, söpredéke. (G. Adler: *Sozialreform u. d. Theater*. Berlin, 1891.) A színházak régóta kultivált mérsékelt árú vasárnap délutáni előadásai, melyek nálunk is virágnak, népművelési tekintetben szót sem érdemelnek. Az igazi népies színházreform ott kezdődik, ahol a színházak bizonyos számú előadást olcsó áron, kizárólag szervezett munkáscsoportoknak biztosítanak.

A frankfurti *Ausschuss für Volksvorlesungen* 1905-ben kérdőívet intézett több mint 200 németnyelvű színházhoz, amelyben a következő pontok foglaltattak: Melyek a színház legolcsóbb helyárai, hány helylyel? Minő általános színházi árkedvezmények vannak? Hogy történik a jegyeladás, miképen akadályozzák meg, hogy a vagyontalanoknak szánt kedvezményeket ne élvezzék jogosulatlanul a vagyonosak? Vannak-e bémunkások javára szolgáló intézkedések? Lehetővé van-e téve a munkásszervezeteknek, hogy olcsó helyekhez jussanak? Hány előadásra? Hogy oszlanak meg ezek az előadások évszakok szerint? Milyen árúak? Mődjukban áll-e a munkaadóknak, hogy munkásaiknak

különösen kedvezményes árú jegyeket szerezhessenek? Hány előadásra? Minő árban? Vannak-e munkásegysületeknek, a diákoknak, tiszteknek adni szokott kedvezményekhez hasonlók biztosítva?

Becker, mielőtt rátérne a kérdésekre érkezett feleletek rendezésére, röviden tisztázza a népelőadás igazi fogalmi tartalmát. Rámutat arra, hogy a színlapokon és a nyelvhasználatban népelőadásokon legtöbbször olyanokat értenek, melyeknél a kispolgári közönség kasszadarabokat kap, miközben a fősúly az ármérséklésen fekszik és a darabmegválasztás mellékes. Ezek az előadások ebben a formában fődik a régi, minőségileg leszállított délutáni előadásokat. Csak a cégér változott meg, hogy a divatos szociális jelszóval jó bevételek éressenek el. Az az igazi népelőadás, amelynél a darab megválasztása, az árak megszabása, a jegyeladás módja és ellenőrizése igazolja, hogy a színház a nép érdekében tekintettel van.

A színházi belépődíjakat illetően az ideál a nép helyi anyagi módjának megfelelő alacsony egységár volna. Ezt az egységárat azonban csak itt-ott látjuk kivételes alkalmakkor vagy kísérletként felbukkanni. Mint állandó intézmény nem létezik.

A népelőadásokat rendszeresen kultiváló, nem szubvencionált német színházak közül különösen kiemelendő a breslauer *Thaliatheater*, melynek utánzásra méltó példája megérdemli a felemlítést, annyival is inkább, mert nivóját a budapesti közönség is ösmeri az idén nyáron itt bemutatott Salome-előadások tükréből. Az igazgató (dr. Theodor Loewe) havonként egy igen olcsó népelőadást rendez. Ezen kívül: *a*) a *Humboldt* népnevelési egyesület kezdeményezésére 20 előadást éventeként vagyontalanok számára (12—60 fillér), *b*) a *Humboldt* egyesület több ezer tagja számára évi 18 előadást (18—120 fillér), *c*) 6—8 előadást a vasutasok egyesülete számára, mely egyesület 600 koronát fizet a színháznak és az egyes helyeket tagjainak kb. 30 filléres egységáron adja, *d*) több külön előadásban részesülnek évente az egyesült kereskedelmi alkalmazottak szövetségesei is. A rendes napi helyárak is minimálisak és a legszegényebb sorsú lakosságának is lehetővé teszik az állandó színházlátogatást.

A népelőadások darabjainak megválasztására vonatkozólag még nincs teljesen megbízható irányelv. Az eddig történt kutatások nagyjában arra vezetnek, hogy a nép jobban szereti az élet komoly ábrázolását, mint a vidámat. Németország sok színháza alkalmat adott a munkásképviseleteknek, hogy nyilatkozzanak az előadandó darabok megválasztása kérdésében. A kapott feleletek, valamint annak pontos megfigyelése, hogy minő darabok és a darabok melyik helyei tetszenek a nép egyik-másik rétegének, a szociális praxis egyik el nem hanyagolandó részét teszik.

A belépőjegyek kiadása körül folytatott eljárás a legkülönbözőbb. A visszaéléseket nehéz kikerülni. A színházak sokhelyütt a betegsegélyző pénztárakkal és munkásszervezetekkel léptek közvetlen érintkezésbe és egyszerűen rájuk ruházták a jegyeladást. Sok helyen a munkaadóhelyen osztják szét a jegyeket. Egységárak mellett úgy igyekeznek az igazságtalan elosztásnak elejét venni, hogy urnából húzzák a jegyeket vagy tiszta borítékokba osztott jegyek közül választ-

atnak. Egyes városokban a jegykérők igazolását a munkásszervezektől kiküldött bizalmi személyek végzik.

A szó szoros értelmében vett népelőadás Németország 36 városában van (15 nagy város, 19 közép- és 2 kis városban).

Nemzetiségi politikai tekintetben kiemelendő a porosz-felső-sziléziai, nagymértékben kevertnyelvű bányavidék népszínháza; érdekes kísérlet arra, mint lehet nemzetiségi politikát üzni — kultúrával is. Tizenhárom különböző fajta tényező, kir. bányahivatal, városok, részvénytársaságok és magániparvállalatok stb. szerveztek egy színházat, mely az 1905—1906-iki szezonban 17 helyen játszott kb. 200.000 ember előtt. (Helyárak 12 fillér—1 márka.) A porosz kir. kormány e színházat évi 12.000 márkával támogatja.

A német birodalmon kívül élő németiség (Ausztria-Magyarországban, Svájc és az orosz kelettengeri tartományok) népelőadások dolgában nem sokat produkál. Ausztria e tekintetben körülbelül úgy áll, mint Magyarország, t. i. sehogy. Igazi népelőadás se ott, se itt nincs.

8=====8

A szociális tények előrelátása. *(La previsionone dei fatti sociali, per L. Limentani, nella Piccola Biblioteca di Scienze Moderne, in 8°. Fratelli Bocca, editori. 1907.)*

Lehetséges-e racionális politika? Ebben a kérdésben benne van a másik, lehetséges-e a szociális tények előrelátása? E két alapvető kérdésre igyekszik megfelelni Limentani fent jelzett munkájában, bár né-

zetünk szerint nem kielégítően. De ezt nem is várhatjuk tőle, ha látjuk, mily nagy befolyást tulajdonít az egyének a társadalmi történésekre s nem látja az azok felett uralkodó magasabb törvényszerűségeket.

Bizonyos előreláthatást minden tudomány implikál, mivel enélkül minden gyakorlati értékét elvesztené ránc nézve. Az előrelátás nagysága fordított arányban van a tudomány összetettségével; nagyobb a kevésbé összetett tényekkel foglalkozó fizikában, mint a szociológiában. Az előrelátás lényegesen deduktív karakterű; igaz, hogy induktív munkát — tény- és kísérlet-gyűjtést — tételez fel, de a tények és kísérletek feldolgozása, melyből az előrelátás ered, főleg deduktív munka. Van benne ugyanis bizonyos „kitalálás”-elem, ami a dedukció jellemzője. Fontos az előrelátás, mint igazoló eszköz: mert ha nem vált be előrelátásunk, nem volt jó az alap, melyre építettünk.

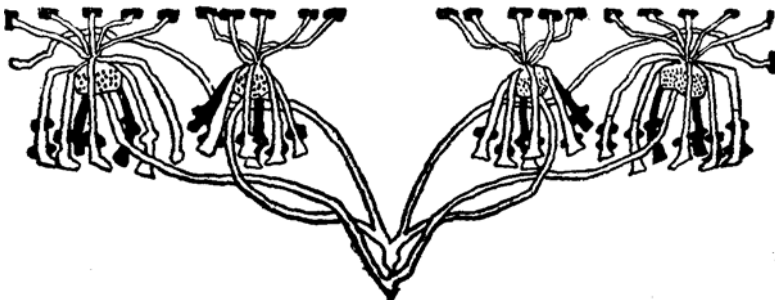
A bekövetkezendő társadalmi tényekre való előrelátásunk nagyon megsabott. Korlátai a következők: mindig leszállítja határát idegen, esetleges faktorok közbejövetele, úgy, hogy az előrelátás csak utalás egy lehetőségre, mely be fog következni, ha a mondott feltételek a szükségesek s elégségesek. Kevésbé előreláthatók a társadalmi tények, mivel nagyon sok, bonyolult s hozzá még pszichológiai és szociológiai s így, mint ilyenek, irracionális faktorok összejátszásának eredményei. Jelentékeny akadálya az előrelátásnak továbbá az egyének befolyása a társadalmi történésekre, mely annál nagyobb, minél fejlettebb a tár-

sadalom; ugyanis az emberek belátásának növekedésével nő az egymásra s így a társadalmi történésekre való behatásuk. Annál inkább nagy ez az akadály, mivel ez egyéni befolyás érzelmi s értelmi s mint ilyen csak qualitative határozott, quantitativ megfelelések nem lévén ismeretesekek.

Azt kellene tehát mondanunk, hogy pontos előrelátás a szociológiában nincs. Ez igaz. De vajjon a többi pontosabb tudományokban másfajta az előrelátás s ezért pontosabb? Nem. Az előrelátás ugyanolyan, csak okozó tényező lévén kevesebb, pontosabban meg tudjuk mondani az eredményt. Előre láthatunk a szociális tényekben is; bizonyosan megállapítunk tendenciákat, melyek meghatározott eredményekre visznek, csak nem tudjuk megmondani pontosan a bekövetkezés időpontját.

Most már felelhetünk az első kérdésre is. Politika, racionális politika lehetséges s csakis a szociológia, mint tudomány által nyújtott előrelátás alapján lehetséges. Politika, mint tudomány, nincs, de igenis van, mint művészet, *ars*, mint a szociológia gyakorlati alkalmazása. A szociológia feladata meghatározni a szociális tények módosíthatóságának fokát, a politikáé, azt végrehajtani. A célnak, melyet a politikus kitűz, a tényekből következőnek s legalább *in abstracto* megvalósíthatónak kell lenni; a politikust minden viselkedésében annak a tudatának kell vezetnie, hogy az elérni öhajtott cél elérhető s megvalósítására maga az akarat is hathatósan közbejátszik. Nem elérhetlen bálványok meddő imádása, hanem közeli s általa más elérhető célokra irányzott öntudatos tevékenység: ennek kell a kormányzó művészetének lenni, melyben egyesül a dolgok törvényeinek való alávetés a tartozással az ember, mint pszichikai lény iránt. Csak ez oldhatja meg a politikát, kijelölván az emberi kezdeményezés határait, csak ez ad alapot a szociológiának, gyakorlati teret nyújtván elméleti kutatásainak.

D.

Társadalomtudományi Társaság.

A *Társadalomtudományi Társaság* f. évi november hó 17-én kezdette meg felolvasó- és vitaciklusát a *Nagybirtok szociális hatásairól* Szabó Ervin elnöklete alatt. Szabó Ervin megnyitó szavaiban újból hangsúlyozta azt a tudományos érdeket, mely e kérdés megvitatásához fűződik s mely a Társaság előtt lebegett, mikor azt napirendre tűzte. Az első előadó Ágoston Péter volt, aki fejtegetéseit a november hó 30.-i ülésen folytatta. *A világi nagybirtok történetéről*, igen nagyszámú közönség jelenlétében. A következőkben kivonatban közöljük előadó nevezetesebb eredményeit. Ugyanis a *Huszedik Század* a vitának *in extenso* való kiadására nem vállalkozhatott, mivel az körülbelül 40—50 ívre rúgna, hanem a *Társadalomtudományi Társaság* fog valamely kiadócéggel érintkezésbe lépni oly célból, hogy ez az oly fontos munkálat egész terjedelmében megjelenhessék.

I.

Előadó mindenekelőtt kijelenti, hogy a rendelkezésére álló rövid idő arra kényszeríti, hogy a nagybirtok egyik fájának, az egyházi nagybirtoknak történetét előadásából kikapcsolja. Ehhez képest tehát előadásának címét is meg kellett változtatnia. A nagybirtok történetéről szólva, elsősben ennek keletkezésével kell tisztában lenni. A nagybirtok nálunk eredete szempontjából nem különbözik a nyugati nagybirtoktól, itt is az erőszak és a fejedelem rendelkezésére vezethető vissza, illetve mint később kimutatja, egyedül az erőszakra. A nagybirtoknak azt a keletkezését, melyet természetesnek lehetne nevezni, a vándorlás korában szerzett nagy csordagazdagságra kell visszavezetni. A vándorlás korában a nagy testi erővel rendelkezők szereznek sok zsákmányt és rabszolgát a harcban. A rabszolgák feleslegessé teszik azt, hogy a csordáknak tulajdonosai maguk foglalkozzanak állataikkal, miért is még több időt tölthetnek rablóhadjárataikban. A rabszolga, mint első leigázott munka, tehát mindig több s több rabszolga szerzését, munkakizsákmányolást tesz lehetővé. A nagy csordával bírók akkor, mikor az állattenyésztő nép lassankint kisebb keretben vándorol, majd állandóan megtelepszik, nagyobb területeket foglalnak el a maguk részére, mint a kis csordával rendelkezők. A nagybirtokok-

nak azonban csak elenyészően kis száma keletkezik nálunk is így. A fejedelem kegye a nagybirtok keletkezési forrása.

Az az elv ugyanis, hogy minden, amit közös erővel szereznek: közös, épen nem érvényesül. A fejedelmek s még inkább a király az idegenből jött tanácsadóktól megtanulja, hogy a föld értékkel bír, amit egyáltalán nem tudnak azok, akik még félig nomád életmódot folytatnak. Nem csoda tehát, hogy a királynak oly intézkedései, melyeknél fogva a földek újabb foglalását megtiltja, vagy idegenek részére nagy földterületeket adományoz, épen nem keltenek ellenszenvet. A magyarság még nem ismervén a föld értékét, nem is nehezítette meg a király intézkedéseit. Ilyenképen az első király idejében gyorsan végbe ment a nagybirtokok keletkezése.

Ami a nagybirtok történetét illeti, szem előtt tartandó, hogy a nagybirtok és a tulajdonjog története összekapcsolódik. A nagybirtok és a tulajdonjog fejlődésének legnevezetesebb korszakai találkoznak. Az első király korában találkozunk nálunk először a magáningatlan tulajdonnal és az első nagybirtokkal; amikor pedig a tulajdonjognak egy család javára való megkötöttsége megszűnik s az ingatlanok megszerzése mindenkire nézve szabad lesz, akkor a régi alapon keletkezett nagybirtok mellett megjelennek a tőkeösszpontosítás alapján szerzett nagybirtokok. Ez az időpont 1848. A nagybirtok története tehát ez időnél tovább nem terjed, ennek a fejlődésnek a megrajzolása már a jelenben folyik. De a nagybirtok történetével foglalkozónak nem kell a jelölt időig sem megrajzolni a történetet, mivel a nagybirtok már a kort megelőző században azonos képet mutat.

A nagybirtok történetét kor szerint elhatárolva vizsgálja azokat a tényezőket, amelyek a fejlődésre befolyást gyakoroltak. Természetes, hogy ezek közt első sorban a gazdasági hatás emelendő ki; azután a nagybirtokkal összekötött közjogi jogosítványok, majd az ország általános története. E tényezők hatását már a korszakok felosztásánál veszi figyelembe, és a nagybirtok történetét a következő korszakokra osztja:

- I. a nagybirtok önálló hatalommá válásának kora Albertig;
- II. a legnagyobb birtokok uralmának és az állami tönk kora;
- III. a török uralom, vagy a három hatalom versengésének kora;
- IV. a neoacquistica, vagy újszerzeményi bizottság korára.

Előadó ezután egymásután vizsgálja e korokat. A nagybirtok önálló hatalommá válásának korát akként jellemzi, hogy ez a kor az idegenek folytonos beözönlésének kora. Minden király újabb s újabb idegeneket hív be, akiket adományokkal fűz szorosan magához. E tekintetben a későbbi nemzeti királyok és a Habsburgok sem változtatnak e szokáson úgyannyira, hogy nagybirtokú nemességünk minden korban

idegen. A XIV-ik század közepéig ismert 173 nemzetség közül csak 6 nagy és 3 kis birtokú nemzetségre nem lehet rábizonyítani, hogy idegen, ellenben 33 nagy és 4 kis birtokú nemzetségről kétségtelen, hogy idegen. A többi nemzetség eredetéről mit sem tudunk. A későbbi korokban is a legnagyobb vagyonú családok idegenek, így: Rákóczy, Báthori, Czilley, Újlaki stb.

Az első korszak egyik lényeges és kiemelkedő momentumja a külső hatalmi eszközöknek, a várnak és katonaságnak megszerzése, amelyek segítségével a jobbágyakká lett rabszolgákat állandóan elnyomhatták és a királlyal szemben hatalmukat teljesen, vagy részben függetleníthették.

A második korszak történetéről szólva, megvilágítja a gazdasági háttérét a Hunyadiak szereplésének és azt, hogy Hunyadi Mátyás trónrajutása és a családi óriási vagyon között megvan az összefüggés. Röviden e kor erkölcsseit is leírja s természetszerű következményként állítja az állami tönköt a legnagyobb birtokosok kora után.

A harmadik korban a legnagyobb birtokosoknak az ország egy részében fejedelmi hatalomra való jutása, a legnagyobb birtokok korában már érvényesült törekvés újabb érvényesülése. Három központi és sok nagybirtokos hatalma küzd ebben a korban a föld népe és a jobbágyság feletti hatalomért. A két magyar részen azonban lényegesen különböző viszonyok vannak. A Habsburgok uralma alatti területen a nagybirtokosok nem bírván a török és császári erőnek ellen” állni, az utóbbi hatalmát a maguk javára akként használják fel, hogy kapitányságot és királyi tisztséget vállalva, a föld népét a császári hadak segítségével tartják féken. E mellett a rablás és fosztogatás, a pusztítás nekik épen úgy foglalkozásuk, mint a töröknek.

A török elleni küzdelem tehát nem a haza védelmének, hanem a hatalom és zsákmányszerzésnek kérdése. A török hatalom végre összeroppan. A visszafoglalt területek a király adományozása alá kerülnek. Mindenki siet valamely jogcímet érvényesíteni e területekre. A király egy bizottságot szervez, az újszerzeményi bizottságot, melynek feladatává teszi az igények jogosultságának vizsgálatát. Az ország gazdasági viszonyainak teljesen züllött volta, a sok ki nem elégitett igény a II. Rákóczy Ferenc-féle felkelésben tör ki. E felkelés leveretése után újra csak a király minden reménye a vagyon után leselkedőknek. S újra szomorú bizonyosságát találjuk az ország erkölcsi sülyedésének azokban a kérvényekben, amelyekben a volt kurucok nem szégyenlik arra hivatkozni, hogy ők csak kényszerítve voltak Rákóczy pártján és annak nem egy titkát árulták el a császári tábornokoknak.

II.

Az előadó második előadásában a nagybirtok szerzéséről, a nagybirtok méreteiről és a nagybirtok termelés módjairól beszélt. Egyenként szólt mindezekről az előbb általában jellemzett korokon végig.

A nagybirtok a történelem különböző korszakain végig a következő módokon volt megszerezhető: 1. királyi adomány, 2. örökösödési szerződés, 3. adásvétel, 4. zálogjog szerzése, 5. foglalás, 6. hamis okirat alapján való perlés, 7., bírói tisztség, 8., különféle visszaélés útján.

1. Az adományozás a nagybirtok szerzésének mindig leggyakoribb alakja volt. A királyok az adományozás jogával bőven éltek és a XII-ik századtól kezdve, miután az adományozható területek megcsappantak, ezért kénytelenek voltak az elődök adományait érvényteleneknek nyilvánítani. Híveiknek persze újra adományozták a birtokukban levő területeket. Az adományozás ekként épen nem szolgált a tulajdonviszonyok biztonságának megóvására s így az érdekelt s a királyi tanácsban volt nagybirtokosok már korán befolyást iparkodtak szerezni az adományozásra. E befolyásukkal korlátozták az adományozást; tévedés volna azonban azt hinni, hogy a sokat emlegetett érdem az adományozásnak előfeltétele volt. A királyok teljesen ötletszerűen adományoztak, a királyi tanács sohasem ellenezte, ha körükből való, vagy hozzájuk közel álló kapott adományt. A XV-ik század második felétől kezdve az adományozások egy eddig nem ismert esetével találkozunk. A kapitányok vagy más királyi tisztek elmaradt fizetésük fejében adományt kapnak.

A trónviszályok közepette ügyesen mozgó nagybirtokosok az adományok hihetetlen számát nyerték. Így a Garai család a XIV. és XV-ik század 7 évtizede alatt 46 uradalmat kapott. A sok adomány sok elkobzást tételezett fel, s így nem csoda, ha egy uradalom átlag 20—25 évenként változtatja tulajdonosát. Ez a gyakori változás a sok lázongás miatt a neoaquistica koráig marad meg. A két országrész viszonyai e tekintetben vajmi kevés eltérést mutatnak. Amikor pedig a törököt kiűzik, az adományozás a megbízható, majd a Rákóczy-felkelés után a labanc urak gazdagságát növeli. Sokszor olvassuk ez időből az adománykönyvekben a következő neveket: Savoyai Jenő, Nádasdy, Kéry, Brenner, Károlyi, Pálffy, Eszterházy, Hunyady, Erdődy, Szapáry stb.

2. A nagybirtokszerzés másik módja az örökösödési szerződés. Ez a szerződés jöhiszeműnek látszik, pedig előadó szerint soha sem nélkülözötte a nagyhatalmú szerződő fél kényszerítő tevékenységét. Mindig

a hatalmasabbra nézve előnyös szerződést kötöttek, mindig a hatalmas urak nyertek a szerződések által. Ezt az állítást a különböző korokból vett örökösödési szerződések ismertetésével bizonyítja.

3. Az adásvevés mint szerzési mód az első korszakban egyáltalán nem szerepel, a másodikban s harmadikban is kicsi jelentőségű. Csak azok, akik a királyi udvarban voltak, vagy a főpapok, néha ezek emberei lépnek fel vásárlókként, de mások a legritkább esetben. Különben is bajos tisztán látni e kérdésben, mivel a törvénytárból is kitűnőleg, nagyon sokszor hamisak az adásvételt tartalmazó okiratok.

4. Ehhez a szerzéshez hasonló a zálogjog címén való szerzés, amely akként történt, hogy az elzálogosító tulajdonos nem váltotta vissza a birtokot.

5. Nevezetesebb, mert gyakoribb a foglalás útján való szerzés. A jogbizonytalanság, királyok közti viszálykodás közepette természetes, hogy a nagyhatalmú urak annyit szereztek, amennyit bírtak. Egész országrészeket. Hogy milyen gyakori a foglalás, azt az előadó a következő adattal világította meg: 1260. és 1330. közt a főméltóságok foglalásairól 49 esetben maradtak fenn s az okmánytárakban rendelkezésre állnak az adatok. A vidéket és nem főméltóságok foglalásait nem is tekintve. A nagybirtokosok egymással szembeni harcai a foglalások miatt, vagy azok céljából folytak. Ezeket csak a neoacquistica kora szüntette meg, habár ennek elején, még ha nem is nagybirtokok, de birtokfoglalások gyakran előfordulnak.

6. A hamis okiratok alapján indított perek útján való szerzés, jóllehet a hamis okirat használásának büntetése a jószágelkobzás, éppen nem ritka szerzésmód, amelyet a leghatalmasabb urak annál gyakrabban választottak, mert a büntetés alól mindig felmentést kaptak.

7. A bírói tisztség megengedett és meg nem engedett módon volt a szerzés alapja. Megengedett módon annyiban, amennyiben a per tárgyának $\frac{2}{3}$ része a bírónak, ha a fél meg nem jelenik.

8. A különféle visszaélések útján való szerzésekről röviden szól, s egy-egy példát említ fel.

Ezután rátér a nagybirtokok méreteinek ismertetésére. Az adományozások nevezetesebb eseteit felemlítve, összehasonlítja a régi nagybirtokok méreteit a maiakkal. Kimutatja, hogy egy adomány 50—60 ezer kat. hold, sőt nem ritkán 200.000 hold. A birtokok kiterjedése tehát ehhez képest még óriásibb. A XIV-ik század első felében Wertner és Karácsonyi nyomán élénk állítja az akkori kor birtok statisztikáját, majd a XV-ik század végéről való statisztikát. Közben az egyes nagybirtokosok falu és jobbágyportáinak számát ismerteti. Kimutatja, hogy e korokban egy emberöltő elegendő arra, hogy valaki

az ország $\frac{1}{10}$ — $\frac{1}{6}$ részét megszerezze, amint azt pl. Bakóc Tamás, Zápolya, vagy előttük Hunyadi megszerezte. Azok a korok tehát, melyek úgy állottak eddig képzeletünkben, mint amelyek alatt örök időre meg volt kötve a birtok egy család javára, az előadó megvilágításában úgy állanak, mint amelyekben a birtokok folyton változtak.

A nagyszámú közönség előadó fejtegetéseit feszült figyelemmel hallgatta és meleg tetszéssel fogadta.

8=====8